

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.มเสนาสุข ต.เมืองพานิชย์ อ.เมืองบุรี 20131

รายงานวิจัย

บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน
The Roles of Communities in Thailand towards
Community Rights

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุเนตร สุวรรณละออง

0182909

- 8 ก.ย. 2559

365719

เริ่มบริการ

AQ 0115240

13 ก.ค. 2560

ภาควิชาสังคมวิทยา

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปี พ.ศ. 2558

คำนำ

การวิจัยเรื่อง บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน ครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย ก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 2. เพื่อศึกษาบทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทย หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และคาดหวังประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย 4 ประการคือ 1. เพื่อได้องค์ความรู้และยุทธวิธีในการรับมือกับสถานการณ์สิทธิชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน 2. เพื่อนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอในการพัฒนาบทบาทของชุมชนเพื่อการส่งเสริมและปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนให้มีความเข้มแข็ง 3. ชุมชนในประเทศไทยได้แนวทางในการพัฒนาบทบาทของชุมชนในการดำรงชีวิตชุมชนอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีตามแนวทางสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมในสังคม 4. เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการในการพัฒนาชุมชนและการบริการสังคมให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของชุมชน การวิจัยในครั้งนี้แบ่งออกเป็น 5 บทซึ่งประกอบด้วย บทที่ 1 บทนำ บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง 3 ระเบียบวิธีวิจัย บทที่ 4 ผลการศึกษา และบทที่ 5 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายเป็นการสรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

ขอขอบคุณภาควิชาสังคมวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวหน้าภาควิชาและเพื่อนร่วมงานในภาควิชาทุกท่าน ที่ให้ความอนุเคราะห์สนับสนุนทุนวิจัย ตลอดจนคำแนะนำที่มีค่า รวมทั้งพื้นที่และเวลาในการค้นคว้าเรียบเรียงงานวิจัยในครั้งนี้ ทำให้การวิจัยในสามารถสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี หวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยครั้งนี้จะยังประโยชน์ต่อภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพาและองค์กรชุมชน ภาครัฐและภาคเอกชน ในการพัฒนาบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุเนตร สุวรรณละออ

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยความกรุณาของภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ที่สนับสนุนทุนวิจัยประจำปีงบประมาณ 2558

ขอขอบคุณ อาจารย์รัตนา วิงวอน หัวหน้าภาควิชาสังคมวิทยา ที่กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำ วิจัยรณทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นรวมทั้งผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ในการตรวจสอบรวมทั้งให้คำแนะนำในการแก้ไขเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยให้มีคุณภาพ นอกจากนี้ยังได้รับความอนุเคราะห์จากรศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี, อาจารย์ชัยวัฒน์ ธิระพันธ์, คุณจงกลณี ศิริรัตน์, คุณบุษบาทิพย์ แซ่มนิล, คุณประทีป อ่อนสลุง, คุณเพลินใจ เลิศลักษณะวงศ์, คุณไมตรี จงไกรจักร์, คุณวิไลวรรณ จันทร์พ่วง, คุณเพชรรัตน์ ศรีदारัตน์, คุณแสงจันทร์ บัวเงิน, คุณพิสมัย ศรีเนตร ที่ให้ความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ทำให้การวิจัยครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบคุณ คุณจุฑาทิพย์ คำมาละ ภาควิชาสังคมวิทยาทั้งหลายที่ช่วยสนับสนุนในการประสานงาน การเก็บรวบรวมและเรียบเรียงข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งขอบคุณ คุณเอกและคุณพราวที่เป็นกำลังใจและให้การสนับสนุนผู้วิจัยในการดำเนินการวิจัยจนกระทั่งสำเร็จในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณ คุณอำนาจ สุธาธุกุล แม่ผู้เป็นที่รักยิ่ง ที่อบรม สั่งสอน และให้กำลังใจลูกเสมอมา

คุณค่าและประโยชน์ของงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูแก่แต่ คุณพ่อสมเกียรติ สุธาธุกุล บุพการีผู้ล่วงลับ บูรพาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ทำให้ผู้วิจัยเติบโตและเรียนรู้โลกแห่งวิชาการมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สุเนตร สุวรรณละออง

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องบทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ 2. เพื่อศึกษาบทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทยหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์เจาะลึกแก่นำจากภูมิภาคต่าง ๆ 4 ภูมิภาคได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคอีสาน ผลการศึกษาพบว่า

พัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีลักษณะการเปลี่ยนแปลงเป็น 3 ยุค จากยุคเริ่มต้นซึ่งเป็นช่วงเวลาตั้งแต่สมัยจารีตจนกระทั่งประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ. 2475 แนวคิดสิทธิชุมชนในสังคมไทยในช่วงนี้จะเป็นสิทธิรวมหมู่อันเป็นสิทธิตามสภาพ(De facto right) ไม่ใช่สิทธิตามกฎหมายและมีลักษณะการเป็นสิทธิเชิงซ้อนอันเป็นข้อตกลงหรืออำนาจแห่งการจัดการประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีหลายชนิดซ้อนทับกันอยู่ ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจนหรือไม่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดเสียเลยทีเดียว และผู้คนในสังคมทั้งรัฐและประชาชนต่างให้การเคารพและยอมรับสิทธิชุมชนดังกล่าวร่วมกัน ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้เป็นอย่างดีต่อมาเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่านคือนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 จนกระทั่งก่อนปี พ.ศ. 2540 แนวคิดสิทธิชุมชนได้รับการยอมรับน้อยลงและต้องหลีกเลี่ยงให้กับแนวคิดสิทธิเชิงปัจเจกที่ให้ความสำคัญกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (property right) อันเป็นสิทธิอำนาจตามกฎหมาย(De jure right)ที่ละเมิดมิได้ สิทธิของเอกชนและสิทธิของรัฐจึงเป็นสิทธิสำคัญที่ได้รับการเคารพและยอมรับหาใช่สิทธิชุมชนไม่ทำให้สิทธิชุมชนไม่มีพลังและศักยภาพในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเช่นเดิม ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ต่อมาในยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจคือช่วงเวลานับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา แนวคิดสิทธิชุมชนได้รับการยอมรับจากสังคมอย่างเป็นทางการในรูปแบบของกฎหมายทำให้บทบาทของชุมชนในช่วงเวลานี้มีพลังและศักยภาพเพิ่มขึ้นตามลำดับแต่พอถึงปีพ.ศ. 2557 มีเหตุการณ์รัฐประหารและมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวปี พ.ศ. 2557 ซึ่งไม่มีการกล่าวถึงสิทธิชุมชนทำให้แนวคิดสิทธิชุมชนที่เคยได้รับการรับรองโดยกฎหมายได้หายไปจากสังคมไทยชั่วขณะหนึ่ง ต้องรอจนกว่าจะมีการจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่เสร็จเรียบร้อยจึงจะเห็นอนาคตของแนวคิดสิทธิชุมชนในสังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง

หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งสิทธิชุมชนได้รับการรับรองไว้ในกฎหมายสูงสุดเป็นครั้งแรกในประเทศไทย พบว่า บทบาทของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนในประเทศไทยในภูมิภาคต่าง ๆ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ โดยพบว่าภาคใต้มีปริมาณของการรวมกลุ่ม ต่อสู้เรียกร้องสูง รวมทั้งมีรูปแบบหรือวิธีการในการต่อสู้ที่เข้มข้นหลากหลายมากกว่าภาคอื่น ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2550 ซึ่งสิทธิชุมชนยังคง

ได้รับการบรรจุไว้ และได้มีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาบทบัญญัติให้กว้างขวางครอบคลุมมากขึ้น จึงยังส่งผลให้บทบาทของประชาชนในการปกป้องสิทธิชุมชนมีพลังเพิ่มมากขึ้น เพราะชุมชนได้นำสิทธิชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการต่อสู้และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าบทบาทของชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปสู่บทบาทในการจัดการตนเองของชุมชน ทั้งนี้เพราะพลังแห่งการเชื่อมร้อยกันเป็นเครือข่ายของชุมชนที่มีเพิ่มขึ้นและได้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและกันทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเห็นความสำคัญในการพึ่งพาและดูแลตนเอง จึงกล่าวได้ว่า บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนในประเทศไทยภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 คือ การแสดงออกถึงอิสระภาพแห่งเจตจำนงในการกำหนดชีวิตของตนเอง อันถือเป็นสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ที่ปะทุขึ้นจากการเรียนรู้ของชุมชนอันเป็นฐานรากของสังคมไทย

B.E. 2540 to B.E.2557. In B.E.2540,the starting point of the period of the reform of balance of power, the concept of community right was well accepted by the society as a law. Consequently, the roles of the community were getting stronger and more effective. In B.E. 2557, the political reform emerged, and the Constitution of the Kingdom of Thailand (interim) B.E. 2557 was announced. This Constitution did not mention about community rights, so the community rights which were formerly acknowledged by laws were disappeared in Thailand for a short while. Right after the announcement of the new Constitution of Thailand, the community rights in the Kingdom will be seen again.

After the announcement of the Constitution of the Kingdom of Thailand B.E. 2540, the community rights were acknowledge on the Constitution for the first time. The roles of the communities in protecting community rights in different regions of Thailand were more and more significant in terms of quality and quantity. The study revealed that in the South, there were the highest numbers of the people assemble, and the campaigns for community rights. In addition, the campaigns and assemble came in various forms. On the Constitution of the Kingdom of Thailand B.E.2550, community rights were still implanted, and the details were broadened to cover broader areas; therefore, people's roles in protecting the community rights gained more power. The power of community networks caused knowledge sharing among communities, so the communities were strengthened, and the people realized the concept of self- reliance. In short, the community's roles in protecting community rights in Thailand after the Constitution of B.E. 2540 was to express their freedom and the will to live their own lives and determine their lives themselves. Human rights and civil rights were emerged from learning among communities, and these communities were considered a foundation of Thai society.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	4
วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
คำจำกัดความเฉพาะ.....	6
2 แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	7
แนวคิดบทบาทของชุมชน.....	7
แนวคิดสิทธิชุมชน.....	16
แนวคิดสิทธิมนุษยชน.....	27
แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม.....	33
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	39
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	49
3 ระเบียบวิธีวิจัย.....	50
การคัดเลือกตัวอย่าง.....	50
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	51
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	51
การตรวจสอบข้อมูล.....	51

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 ผลการศึกษา.....	53
พัฒนาการแนวคิดสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540.....	53
บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนภายหลังการ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 จากบทบาทนักต่อสู้ สู่บทบาทการจัดการตนเองของชุมชน.....	101
5 สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ.....	132
สรุป.....	132
อภิปรายผล.....	136
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	140
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	141
บรรณานุกรม.....	142
ภาคผนวก	147

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
4-1	
สรุปประเด็นหัวข้อข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540 ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2554.....	59
4-2	
สำมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 และ 2553.....	81

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1-1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	50

บทที่ 1

บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน

ความสำคัญและที่มาของปัญหา

“สิทธิชุมชน” จัดเป็นแนวคิดสำคัญที่เติบโตขึ้นท่ามกลางพัฒนาการของคำว่าสิทธิมนุษยชนอันเป็นกระแสโลกที่สังคมไทยเริ่มต้นตัวและให้ความสนใจกันเป็นอย่างมากในช่วงเวลานี้นับตั้งแต่รัฐบาลไทยได้ร่วมลงนามในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ในปี พ.ศ. 2491 ทำให้ประเทศไทยได้มีการลงนามสัตยาบันตราสารสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศที่สำคัญหลายฉบับ เช่น กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและการเมือง กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม อนุสัญญาว่าด้วยการขจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติทางเชื้อชาติในทุกรูปแบบ อนุสัญญาต่อต้านการทรมานและการประพฤติดุกปฏิบัติหรือการลงโทษที่โหดร้ายไร้มนุษยธรรมหรือย่ำยีศักดิ์ศรี อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิคนพิการ และล่าสุดคือ อนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการป้องกันบุคคลจากการสูญหายโดยถูกบังคับ เป็นต้น ผลจากการลงนามฯ ตราสารต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้รัฐบาลต้องให้ความสำคัญและเข้ามาดูแลเรื่องสิทธิมนุษยชนอย่างจริงจังซึ่งสิทธิชุมชนถือเป็นเรื่องหนึ่งที่สำคัญของกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและการเมือง และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งรัฐบาลได้ไปลงนามเอาไว้ ทำให้ภาครัฐต้องให้ความสำคัญและดำเนินการเรื่องนี้ให้เห็นผลเป็นรูปธรรม

สำหรับความหมายของคำว่าสิทธิชุมชน ผู้เชี่ยวชาญชั้นแนวหน้าในเรื่องนี้ท่านหนึ่งของเมืองไทย คือศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ได้กล่าวไว้ว่า “สิทธิชุมชน คือ สิทธิในการเข้าถึงการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน หรือการจัดการความยากจน หรือสิทธิในการเข้าถึง ในการสร้างรายได้และคุณภาพชีวิต” (รวมบทความสิทธิมนุษยชน, 2556, หน้า 127) โดยความหมายดังกล่าวยังรวมความถึง ความปลอดภัยและความมั่นคงในสิทธิของชุมชนด้วย จากคำกล่าวของศาสตราจารย์เสน่ห์ จะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนครอบคลุมความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ซึ่งช่วยทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรีและมีคุณภาพไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากใครเนื่องจากสามารถพึ่งตนเองได้

ในสังคมไทย คำว่าสิทธิชุมชน ได้ถูกกล่าวไว้อย่างเป็นทางการครั้งแรกในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 จึงอาจกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญฉบับ ปี พ.ศ. 2540 ถือเป็นกฎหมายฉบับแรกที่กล่าวถึงและยืนยันเรื่องสิทธิชุมชนในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมาตราที่ 46, 56 และ 59 ทั้งในเรื่องบูรณาภาพของฐานทรัพยากรธรรมชาติและในเรื่องจารีตประเพณี ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น (ปภัสสร เจริญปัญญาและคณะ, 2547 หน้า 9) โดยเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญดังกล่าวต้องการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งถือเป็นมิติใหม่ของการให้ความสำคัญเรื่องสิทธิชุมชนในระบอบกฎหมายไทย (ทัน ทองดี, 2555 หน้า 57) แม้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนดังกล่าวจะถูกยกเลิกไปเนื่องจากเหตุรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 แต่ต่อมารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ก็ยังคงมีบัญญัติถึงสิทธิชุมชนในมาตรา 66 และ 67แต่ได้มีการ

เปลี่ยนแปลงเนื้อหาบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชน จาก”ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” ให้กว้างขวางครอบคลุมถึง “ชุมชน” และ “ชุมชนท้องถิ่น” (ทัน ทองดี, อ้างแล้ว หน้าเดิม) และผลจากรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540 ได้ทำให้บทบาทของชุมชนในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีความเข้มแข็งและเป็นรูปธรรมเพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จาก กรณีการชนะเลิศกรณีเหมืองแร่โปแตชที่ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งชุมชนชนะเลิศที่บริษัทผู้ได้รับสัมปทานบัตรในการขุดแร่ แจ้งความต่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อเอาผิดกับชาวบ้านข้อหาบุกรุก ขัดขวางบริษัทในการลงพื้นที่รังวัด ปักหมุด เขตเหมืองแร่ เนื่องจากศาลมีคำพิพากษายกฟ้องและชาวบ้านไม่มีความผิด เนื่องจากเห็นว่ากรกระทำของชาวบ้านดังกล่าวเป็นการกระทำเพื่อรักษาทรัพยากรธรรมชาติและปกป้องสิทธิตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งกรณีนี้ถือ เป็นคดีแรกที่ศาลยุติธรรมหยิบยกบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 มาอ้างอิงในคำพิพากษาอันเป็นการยืนยันว่าการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิทธิโดยชอบที่ชุมชนสามารถกระทำได้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาไว้ซึ่งวิถีชีวิต สุขภาพ ตลอดจนความปลอดภัยของชุมชน และไม่ถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการละเมิดต่อกฎหมายแต่ประการใด(รุจิระ บุญนาค, 2557)นอกจากนี้ยังเห็นได้จากความสำเร็จ คดีการฟ้องร้องรัฐของชุมชนมาตาพุด ที่ศาลปกครองมีคำสั่งคุ้มครองสิทธิชุมชนของชาวบ้านโดยให้หน่วยงานรัฐสั่งผู้ประกอบการประเภทกิจการที่มีความรุนแรงจำนวน 76 โครงการให้ระงับโครงการไว้ชั่วคราว (ศรี สุวรรณ จรรยา. 2554 อ้างถึงในนิตยา โพธิ์นอก หน้า126) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันรัฐธรรมนูญฉบับ ปี พ.ศ. 2550 ก็ได้ถูกยกเลิกไปแล้ว และมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพ.ศ. 2557 (ฉบับชั่วคราว) ซึ่งมีเพียง 48 มาตรา และยังคงให้ความสำคัญเรื่องสิทธิของประชาชน รวมทั้งสิทธิต่าง ๆ ที่ประเทศไทยได้ไปทำสัญญาหรือข้อตกลงกับประเทศต่าง ๆ ไว้ ดังปรากฏในมาตราที่ 4 ความว่า

“ภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค บรรดาที่ชนชาวไทยเคยได้รับการคุ้มครองตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีอยู่แล้ว ย่อมได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญนี้”

จากข้อความในรัฐธรรมนูญ ฉบับชั่วคราว ปี พ.ศ. 2557 ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค ตลอดจน บทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนของประชาชนซึ่งถือเป็นพันธกรณีระหว่างประเทศ ยังคงเป็นสิ่งสำคัญที่รัฐต้องให้ความสำคัญและยอมรับ แม้จะไม่มีรายละเอียดใดๆ ระบุไว้ชัดเจน ดังเช่นที่เห็นในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 และ 2550

อย่างไรก็ตาม หากย้อนไปศึกษาบทวนประเด็นสิทธิชุมชนในสังคมไทยอย่างลึกซึ้ง จะพบว่าสิทธิชุมชนจริง ๆ แล้วหาใช่เรื่องใหม่หรือไม่เคยมีปรากฏอยู่ในสังคมไทยไม่ ตรงกันข้ามสิ่งนี้จัดเป็นสิ่งที่สังคมไทยเรามีและใช้กันมาโดยตลอด ในอดีตสังคมไทยยอมรับการมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกันโดยไม่รู้ลึกถึงความเสียเปรียบหรือความไม่เคารพสิทธิของกันและกันแต่อย่างใด เช่น สิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิการใช้ป่าร่วมกัน สิทธิการใช้น้ำร่วมกัน กล่าวได้ว่าแต่เดิมชุมชนมีสิทธิพื้นฐานในการบริหารจัดการภายในชุมชนแบบที่เรียกว่า สิทธิตามสภาพ (de facto right) ซึ่งไม่ใช่สิทธิตามกฎหมาย

(กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550, หน้า 63-66) ทั้งนี้เพราะ ในอดีตชุมชนอยู่กันอย่างกระจัดกระจายและการเมืองส่วนกลางยังไม่ควบคุมอำนาจเด็ดขาดแบบในปัจจุบัน ทำให้สิทธิตามกฎหมายที่ผู้มีอำนาจสูงสุดคือผู้นำหรือกษัตริย์ไม่อาจครอบคลุมไปได้ทุกพื้นที่ จึงเปิดช่องให้สิทธิตามสภาพปรากฏตัวและใช้ปฏิบัติการในชุมชนได้จริงๆ ซึ่งเท่ากับว่ารัฐในอดีตยอมรับการมีอยู่ของสิทธิชุมชนตามสภาพ แต่รัฐในอดีตก็มีกลไกบางอย่างในการเรียกร้องประโยชน์จากชุมชน เช่น การเก็บภาษีหรือส่วย เป็นต้น ต่อมาเมื่อรัฐมีอำนาจมากขึ้นจึงมีแนวโน้มเข้าควบคุมชุมชนทุกหนแห่งในประเทศ ประกอบกับการเติบโตของวิถีคิดแบบปัจเจกนิยมที่เข้ามาพร้อมทุนนิยมภายหลังการพยายามพัฒนาประเทศให้เป็นเช่นตะวันตก สิทธิตามสภาพที่เคยเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชนจึงถูกลดความสำคัญลงไปและถูกแทนที่ด้วยสิทธิความเป็นเจ้าของแบบเดี่ยว ๆ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเกิดความเสื่อมโทรมเสียหายอย่างรวดเร็วและรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 50 กว่าปีที่ผ่านมาตั้งแต่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ซึ่งพบว่า ทรัพยากรต่าง ๆ ของประเทศถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็ว อาทิ พื้นที่ป่าไม้ของประเทศได้ลดลงจาก 171 ล้านไร่ในปีพ.ศ. 2504 เหลือเพียง 81 ล้านไร่ในปีพ.ศ. 2541 หรือลดลงจากร้อยละ 53 เหลือร้อยละ 25.28 ของพื้นที่ประเทศ (ชินรัตน์ สมสืบ, 2545 หน้า 360) แต่ในปีพ.ศ. 2556 พื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้นเป็น 102.11 ล้านไร่ หรือร้อยละ 31.57 ของพื้นที่ประเทศ ทั้งนี้เนื่องจากมาตรการที่เข้มงวดเพิ่มขึ้นของหน่วยงานรัฐและเอกชนที่ร่วมกันเพิ่มพื้นที่ป่า (ศูนย์สารสนเทศ สำนักแผนงานและสารสนเทศ, 2557) เป็นต้น และจากผลของการถูกทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างหนัก ทำชุมชนต้องออกมาแสดงบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนเพิ่มมากขึ้น ดังเห็นได้จากข่าวตามหน้าหนังสือพิมพ์ เช่น การเดินขบวนประท้วง การยื่นหนังสือร้องเรียน การแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ เป็นต้น และแม้ว่าขณะนี้ สังคมไทยจะอยู่ในช่วงแห่งการปฏิรูปสังคม ภายใต้การดูแลของรัฐบาลทหารที่ถูกมองว่าไม่เป็นประชาธิปไตยนัก แต่กระนั้นรัฐก็ยังคงต้องให้ความสำคัญและใส่ใจกับเรื่องสิทธิชุมชนพอควร ดังเห็นได้จาก กรณีที่สภาปฏิรูป มีมติเห็นชอบรายงานเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบโฉนดชุมชนและเห็นชอบหลักการของร่างพรบ.โฉนดชุมชนตามที่คณะกรรมการยกร่างรัฐธรรมนูญ (ด้านปฏิรูปสังคม) เสนอมา โดยร่างดังกล่าวมีความสอดคล้องกับข้อเสนอของขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (พีมูฟ) ที่ยื่นหนังสือต่อ นางสาว ทศนา บุญทอง รองประธานสภาปฏิรูปแห่งชาติ คนที่สองในวันที่ 8 มิถุนายน (เดลินิวส์, 2558) เป็นต้น

จากสถานการณ์สิทธิชุมชนในสังคมไทยดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่สมาชิกในชุมชนเป็นผู้ช่วยกันสร้างขึ้นนับตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน และถือเป็นกลไกทางสังคมอันสำคัญในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมให้มีความเป็นธรรมสามารถสร้างความเป็นปกติสุขให้กับสังคมได้มาอย่างยาวนาน แต่เมื่อสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงและวาทกรรมการพัฒนาแบบทุนนิยมเดินทางเข้ามาในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น จึงได้ทำให้สิทธิชุมชนถูกแทนที่ด้วยสิทธิเชิงเดี่ยวแบบปัจเจกชนภายใต้คำว่า กรรมสิทธิ์ ที่ถูกต้องตามหลักของกฎหมาย ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนต่าง ๆ ทั่วทุกพื้นที่ถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็ว และชุมชนไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุขจึงต้องออกมาเรียกร้อง ต่อสู้ เพื่อช่วงชิงอำนาจนี้กลับคืนยังชุมชน และ

ด้วยแรงหนุนของกติกาสากลในระดับโลกที่รัฐบาลไทยได้ไปตกลงกับสังคมโลกไว้ ในที่สุด จึงได้ส่งผลให้สิทธิชุมชน ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการโดยปรากฏตัวอยู่ในกฎหมายสูงสุดของประเทศ คือ รัฐธรรมนูญ ใน ปี พ.ศ. 2540 และ 2550 และจุดนี้เองได้สะท้อนถึงการยอมรับอำนาจของประชาชนในสังคมไทยที่เพิ่มมากขึ้นนับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยที่มีจุดหมายสำคัญตั้งวาทะก้องโลกของประธานาธิบดีลินคอล์น ที่กล่าวว่า การปกครองแบบประชาธิปไตย “เป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน”

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรทำการศึกษาบทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่มีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ปี พุทธศักราช 2540 เป็นต้นมา ซึ่งสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้าน เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองอย่างรุนแรงทั้งจากปัจจัยภายในสังคมไทยเราเองและปัจจัยจากภายนอกประเทศ ทั้งนี้เพื่อสะท้อนให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงไปในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมประชาธิปไตยแบบไทยในยุคโลกไร้พรมแดน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจสถานภาพบทบาทของชุมชนในสังคมไทยปัจจุบันและนำไปสู่การปรับปรุงและพัฒนากลไกในการป้องกันสิทธิชุมชนได้อย่างถูกต้องเหมาะสมเพื่อสร้างความสมดุลในการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย ก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540
2. เพื่อศึกษาบทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทย หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้มีขอบเขตดังนี้

1. พัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนของประเทศไทย 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ เน้นศึกษาช่วงเวลาก่อนและภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 โดยศึกษาจากเอกสาร บทความ รายงานวิจัย หนังสือหนังสือพิมพ์รายวัน รัฐธรรมนูญ งานวิจัยนี้เน้นการวิเคราะห์สาระของแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่ออธิบายพัฒนาการของแนวคิดดังกล่าวภายใต้บริบททางภูมิสังคมของแต่ละภูมิภาค นอกจากนี้ยังนำผลวิเคราะห์รัฐธรรมนูญในช่วงเวลาก่อนและหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนมาพิจารณาประกอบการสรุปพัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย

2. บทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ในประเทศไทย 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ช่วงหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่ง

ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 โดยศึกษาจากโดยศึกษาการสัมภาษณ์เชิงลึกแกนนำชุมชนและนักวิชาการ โดยส่วนนี้เน้นการวิเคราะห์บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนในภาพรวมในช่วงเวลาหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ซึ่งถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการวิจัยเอกสารเพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย และการศึกษาภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เจาะลึกนักวิชาการและแกนนำชุมชนที่มีประสบการณ์ความรู้เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนของภูมิภาคต่าง ๆ เป็นสำคัญโดยวิธีการดำเนินการวิจัยครั้งนี้ประกอบด้วย

1. การวิจัยเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่มีผู้รวบรวมไว้แล้วทั้งที่เป็นเอกสารขั้นต้น (Primary documents) เช่น รัฐธรรมนูญ กฎหมาย พระราชบัญญัติ เอกสารทางประวัติศาสตร์ เอกสารชั้นรอง (Secondary documents) เช่น เอกสารทางราชการ เช่น รายงานการประชุม หนังสือบทความ วิทยานิพนธ์ ตำรา เอกสารรายงานการวิจัย หนังสือพิมพ์ และฐานข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ การวิจัยเอกสารทำเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1

2. การสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นผู้มีประสบการณ์และเชี่ยวชาญในประเด็นสิทธิชุมชน นักวิชาการ ได้แก่ รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี, อาจารย์ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ และแกนนำชุมชนที่มีประสบการณ์ความรู้เกี่ยวข้องกับการต่อสู้ การจัดการทรัพยากรชุมชนของภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งได้รับการแนะนำแบบ Snow ball จากผู้เชี่ยวชาญและแกนนำในเรื่องสิทธิชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึกทำเพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

3. การตรวจสอบข้อมูล สำหรับการตรวจสอบข้อมูลใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลแตกต่างกัน เช่น จากบุคคล อันหมายถึง นักวิชาการ แกนนำชุมชน จากเอกสาร อันหมายถึง รัฐธรรมนูญ หนังสือ งานวิจัย บทความ เป็นต้น หรือ วิธีการที่แตกต่างกัน เช่น การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต การเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความหลากหลายและมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ในส่วนของการวิเคราะห์ข้อมูลจะทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งระหว่างการเก็บข้อมูลและหลังจากเก็บรวบรวมข้อมูลแล้วนำมาเปรียบเทียบกัน การวิจัยครั้งนี้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูล 2 รูปแบบคือ การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) สำหรับ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร โดยปรากฏในบทที่ 4 พัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนของประเทศไทย 4 ภูมิภาค และการวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive analysis) สำหรับข้อมูลที่ได้จากภาคสนามทั้งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกต โดยปรากฏในบทที่ 5 บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชน โดยนำข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกมาสรุปเชื่อมโยงเป็นโครงสร้าง ที่นำไปสู่คำตอบตามวัตถุประสงค์การวิจัย

5.ระยะเวลาดำเนินการ ตั้งแต่เดือน ตุลาคม 2557- กันยายน 2558

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อได้องค์ความรู้และยุทธวิธีในการรับมือกับสถานการณ์สิทธิชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปได้ อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การสร้างความมั่นคงทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน
2. เพื่อนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอในการพัฒนาบทบาทของชุมชนเพื่อการส่งเสริมและปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนให้มีความเข้มแข็ง
3. ชุมชนในประเทศไทยได้แนวทางในการพัฒนาบทบาทของชุมชนในการดำรงชีวิตชุมชนอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีตามแนวทางสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมในสังคม
4. เพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการในการพัฒนาชุมชนและการบริการสังคมให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทของชุมชน

คำจำกัดความเฉพาะ

บทบาทของชุมชนในประเทศไทย หมายถึง การกระทำต่าง ๆ เพื่อต่อสู้ เคลื่อนไหว ช่งชิง เพื่อการได้มาซึ่งสิทธิอำนาจของชุมชนในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ 4 ภูมิภาคคือภาคเหนือ ภาคกลาง (รวมกรุงเทพฯและภาคตะวันออก) ภาคใต้ และภาคอีสาน บนฐานคิดสิทธิมนุษยชนและการมีส่วนร่วมที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น

การปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน หมายถึง การแสดงออกของชุมชนในการร่วมกัน ดูแล ป้องกัน รักษา ผลิตซ้ำ และการสร้างใหม่ของวิธีการ กฎเกณฑ์ แนวทางต่าง ๆ ในการสร้างความปลอดภัยให้กับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่น

สิทธิชุมชน หมายถึง พลังอำนาจในการกำหนดวิถีชีวิตของกลุ่มคนในท้องถิ่นเพื่อสร้างความ เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนเอง

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

บทบาทของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนย่อมมีความสัมพันธ์กับช่วงเวลาและบริบทของสังคมตลอดจนความเข้าใจและการปฏิบัติการจริงของผู้คนในสังคมนั้น ๆ ดังนั้นการวิจัยในครั้งนี้จึงจำเป็นต้องศึกษา แนวคิด ทฤษฎีและวรรณกรรมต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานแนวทางในการศึกษาทำความเข้าใจบทบาทของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน ดังนำเสนอต่อไปนี้

1. แนวคิดบทบาทของชุมชน
2. แนวคิดสิทธิชุมชน
3. แนวคิดสิทธิมนุษยชน
4. แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

แนวคิดบทบาทของชุมชน

บทบาทของชุมชน มาจากคำสองคำคือคำว่า “บทบาท” และ “ชุมชน” เพื่อให้เข้าใจความหมายของคำว่าบทบาทของชุมชนอย่างถ่องแท้จึงควรพิจารณาความหมายของคำประกอบทั้งสองเพื่อความเข้าใจในเบื้องต้น ดังนี้

ความหมายบทบาท

Alex Thrio (2000, p. 36 อ้างถึงใน ศิริรัตน์ แอดสกุล, 2555, หน้า 66) อธิบายว่า บทบาทหมายถึง บทบาทที่ถูกคาดหวังว่าจะต้องแสดงตามสถานภาพ สถานภาพและบทบาทเหมือนกับเหรียญที่มีสองด้าน สถานภาพเป็นสิ่งที่คงที่ (Static) แต่บทบาทเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ (Dynamic) ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และตัวบุคคลเป็นหลัก โดยปกติสถานภาพและบทบาทมักเป็นของคู่กัน กล่าวคือ เมื่อมีสถานภาพก็ต้องมีบทบาทตามมาด้วย แต่ก็ไม่ใช่เสมอไป

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555, หน้า 66) อธิบายว่าบทบาท หมายถึงการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพหรืออาจกล่าวได้ว่า บทบาทคือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่าง ๆ ว่า จะปฏิบัติอย่างไร (Role expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม เพื่อจะได้มีการกระทำระหว่างกันได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้

สำนวนภาววิชาการของสังคมวิทยา บัญญัติใช้คำว่า “สถานภาพ” (ตำแหน่ง) และ “บทบาท” (หน้าที่) โดยยึดถือว่าในแต่ละขณะที่คนคนหนึ่งมีการกระทำทางสังคมเกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับคนอื่นคนหนึ่งนั้น ต่างฝ่ายย่อมกระทำต่อกันตาม “ตำแหน่ง” และหน้าที่ (พิทยา สายหู, 2544, หน้า 49) ซึ่งการกระทำทางสังคม คือ การกระทำของเราต่อผู้อื่น และการกระทำของผู้อื่นต่อเรา เป็นการกระทำระหว่างกันไม่ใช่การกระทำที่ตนเองทำให้ตนเอง ซึ่งการกระทำที่ต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นนั้น ถ้าไม่ใช่

การให้ก็เป็นกรับ คือ ถ้าไม่ใช่เราทำให้เขา ก็เขาทำให้เรา แต่การจะทำอะไรให้กันนั้นต้องหวังได้ว่า จะต้องมิประโยชน์แก่ผู้กระทำได้ในที่สุด (พทยา สายหู, 2544, หน้า 39)

ลักษณะทั่วไปของบทบาท

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555, หน้า 66-68) ได้สรุปลักษณะทั่วไปของบทบาทดังนี้

1. โดยปกติบทบาทจะเป็นการกระทำหรือแสดงพฤติกรรมตามสิทธิและหน้าที่ของ สถานภาพหรือตำแหน่งที่ครองอยู่ เช่น เป็นแม่ก็มีหน้าที่เลี้ยงดูให้ความรักความอบอุ่นกับลูก เป็น ประชาชนต้องไปเสียภาษี

2. บางคนไม่มีสถานภาพแต่สามารถแสดงบทบาทได้ เช่น ไม่มีสถานภาพนักกีฬาแต่เตะ ฟุตบอลได้ ไม่ได้เป็นหมอแต่ช่วยเหลือคนป่วยอื่นได้ เป็นต้น

3. บางครั้งอาจเกิดปัญหาบทบาทขัดแย้งกันได้ (Role conflict) ด้วยเหตุที่บุคคลมีหลาย สถานภาพ มีหลายบทบาท ดังนั้นอาจทำให้บทบาทขัดแย้งกันได้ เช่นผู้หญิงคนหนึ่งเป็นทั้งแม่และเป็น อาจารย์ของลูก หากลูกเรียนไม่ดี คะแนนไม่ดี แล้วแม่ให้คะแนนดี ๆ แม่จะเสียบทบาทของความเป็น อาจารย์ที่ดี หรือในทางกลับกัน หากแม่ให้คะแนนลูกไม่ดี แม่จะเสียบทบาทของความเป็นแม่ที่ดีที่ไม่ช่วย ลูกตนเอง

4. เนื่องจากในชีวิตประจำวันคนเรามีหลายบทบาทที่ต้องกระทำ ดังนั้นจึงทำให้เราไม่ สามารถแสดงบทบาทได้ดีทุกบทบาท สภาพดังกล่าวนี้ทำให้เกิดความตึงเครียด (Strain) ได้ John and Mavis Biesang (อ้างถึงใน งามพิศ สัตย์สงวน, 2543, หน้า 102) ได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหานี้ โดยเสนอให้มี “บทบาทต่อรอง” (Role bargain) ขึ้น ซึ่งหมายถึงการเลือกแสดงบทบาทใดบทบาทหนึ่งให้ ดีที่สุดก่อน ส่วนบทบาทอื่น ๆ ต้องผ่านไปก่อนหรือบางครั้งอาจจะต้องทิ้งบทบาทใดบทบาทหนึ่งไปเลย เช่น อาจารย์ผู้ชายคนหนึ่งกำลังเขียนผลงานวิจัย ถ้าหากงานวิจัยไม่เร่ง เขาก็สามารถแสดงบทบาทของ ความเป็นพ่อได้อย่างเต็มที่ บทบาทนักวิจัยก็เป็นบทบาทรองไป แต่ถ้าหากงานวิจัยเร่งมากต้องดำเนินการ ให้เสร็จในเวลาที่กำหนด บทบาทของนักวิจัยก็ต้องมาก่อน บทบาทพ่อก็เป็นรองไป เป็นต้น

5. Role set หมายถึงการมีสถานภาพแต่มีหลายบทบาทมาก (Different roles attached to one status) เช่น เป็นอาจารย์ที่ต้องเป็นทั้งผู้บรรยายสอนหนังสือ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา เป็นนักวิจัย เป็นคณะกรรมการ เป็นผู้บริหาร เป็นต้น

จากการที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า บทบาทถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญในการกระทำระหว่าง กัน (Interaction) ในสังคม หากสังคมปราศจากแนวคิดนี้เป็นหลักการพื้นฐานในการกระทำระหว่างกัน แล้ว สังคมอาจเกิดความระส่ำระสายก็เป็นไปได้

ความหมายของชุมชน

คำว่าชุมชน จากการศึกษาพบว่า มีหลายความหมายหลากหลาย ดังเช่น

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์ (2553 หน้า 58-71) ได้ศึกษาและรวบรวมความหมายของชุมชนไว้

2 ประการซึ่งสามารถนำมาสรุปได้ดังนี้

1. ความหมายของชุมชนโดยทั่วไป

ถือเป็นความหมายที่ได้มาจาก พจนานุกรม นักวิชาการต่าง ๆ ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ และหน่วยงานภาครัฐ ดังเช่น การนิยามของ Webster's New Dictionary of the American Language นิยามของสไตน์เนอร์ (J.F. Steiner) กู๊ด (Carter V. Good) โรแลนด์ วอร์เรน (Roland L. Warren) โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) ประดิษฐ์ มีชัยมา, สัญญา สัญญาวิวัฒน์, จีระพรรณ กาญจนจิตรา และกรมพัฒนาชุมชน เป็นต้น ซึ่ง ธีระภัทรา สรุปรว่า ชุมชนในความหมายทั่วไป หมายถึง กลุ่มคนที่มาอยู่รวมกันในพื้นที่หรือบริเวณเดียวกันที่แน่นอน มีวิถีการดำเนินชีวิตคล้ายกัน มีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันอยู่ภายใต้กฎระเบียบกฎเกณฑ์เดียวกัน โดยชุมชนในความหมายนี้จะมียอดประกอบ 6 ประการ คือ 1. คน 2. ความสนใจร่วมกัน 3. อาณาบริเวณที่อยู่ร่วมกัน 4. การพบปะสังสรรค์ต่อกัน 5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก 6. วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และแบบแผนการดำรงชีวิตที่คล้ายคลึงกัน ตามทัศนะของธีระภัทราความหมายดังกล่าวจัดเป็นความหมายแบบเดิม ๆ ที่เคยใช้อธิบายปรากฏการณ์ของชุมชนในอดีตของสังคมไทยเมื่อเกือบ 50 ปีมาแล้วแต่ปัจจุบันความหมายดังกล่าวไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไปเพราะสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมาก

2. ความหมายของชุมชน ในฐานะคำที่มีหลายความหมาย

เนื่องจากคำว่าชุมชนมีการใช้ในความหมายที่ไม่ตรงกันและมีการใช้หลายความหมาย ตั้งแต่ความหมายที่เป็นรูปแบบของหน่วยทางสังคมและสถาบันการปกครอง เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง และชุมชนแออัด จนถึงลักษณะที่เป็นความสัมพันธ์กระบวนการและแนวคิดที่หลากหลาย เช่น องค์กรชุมชน ป่าชุมชน ผู้นำชุมชน วัฒนธรรมชุมชน สิทธิชุมชน อำนาจชุมชน รวมไปถึงจนถึงกระแสการเปลี่ยนแปลงและการล่มสลายของชุมชนทำให้เกิดคำถามว่า ความเป็นชุมชนคืออะไร ชุมชนมีจริงหรือเป็นเพียงอุดมคติของนักวิชาการที่ใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์สังคม ดังนั้น ธีระภัทรา จึงได้แบ่งความหมายของ ชุมชนไว้ 3 ประการ คือ

2.1. ความหมายในรูปศัพท์ คำว่า ชุมชน มาจากภาษาอังกฤษว่า community รากศัพท์คำนี้มาจาก Indo-European คือ คำว่า "mei" กับคำว่า "kom" ซึ่ง คำแรก หมายถึง การเปลี่ยนแปลงหรือการแลกเปลี่ยนส่วนคำหลัง หมายถึง ด้วยกับ พอรวมกันแล้วเป็นคำว่า "kommei" ซึ่งหมายถึง แบ่งปันโดยทั้งหมดและหากพิจารณาคำภาษาอังกฤษ คำว่า community พบว่าสามารถพิจารณาได้จาก คำ 4 คำคือ คำว่า

Com ซึ่งหมายถึง ด้วยกัน

Communal หมายถึง ของชุมชน เพื่อชุมชน

Common ซึ่งหมายถึง ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย สิ่งสามัญร่วมกัน (ร่วมกัน มีด้วยกัน เช่นเดียวกัน สามัญ และธรรมดา)

Commune หมายถึง ความรู้สึกผูกพัน ใกล้ชิด

จากความหมายต่าง ๆ ทั้ง Indo-European และภาษาอังกฤษจะเห็นได้ว่า ชุมชนเป็นคำที่สะท้อนถึงการมีอยู่ร่วมกัน หรือ ความผูกพันของกลุ่มคนอันเป็นพลังที่อ่อนโยนไม่น้อย

2.2. ความหมายในเชิงวิชาการ

เกิดจากนักวิชาการและนักบริหารงานพัฒนาของไทยได้พยายามให้ความหมายไว้ เช่น ประเวศ วะสี พระธรรมปิฎก กาญจนากว๊าทเพ อนุชาติ พวงสำลี ชัยนันทน์ วรณนงนุติ เป็นต้น ซึ่ง อธิระภัทรา เห็นว่าเป็นความหมายที่สอดคล้องกับปรากฏการณ์หรือสถานการณ์ในชุมชน โดยแต่ละท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

ประเวศ วะสี (2540 อ้างถึงใน อธิระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554 หน้า 64) ชุมชน คือ การที่คนจำนวนหนึ่งเท่าใดก็ได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ มีการจัดการเพื่อให้เกิดความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ร่วมกัน

พระธรรมปิฎก (2539 อ้างถึงใน อธิระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554 หน้า 65) ชุมชน เหมือนคำว่า สังฆะ คือ เป็นการรวมกันของบุคคลเพื่อประกอบกิจกรรมในส่วนที่จะเป็นประโยชน์เพื่อให้มีชีวิตและหมู่คณะที่ดีงาม เป็นชุมชนแห่งกัลยาณมิตร เพื่อการจัดการและคุ้มครองชีวิตที่ดีร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงที่ดี

กาญจนากว๊าทเพ (2538 อ้างถึงใน อธิระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554 หน้า 65) ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือข่าย จนถึงระดับหมู่บ้านและระดับเกินหมู่บ้านและผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาค่านิยม และมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลานอีกด้วย

อนุชาติ พวงสำลี (2542 อ้างถึงใน อธิระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554 หน้า 65-66) อธิบายความเป็นชุมชนที่แท้จริง (true community) ว่าเป็นลักษณะของการที่ผู้คนหันหน้าเข้าหากัน เพื่อเผชิญกับปัญหาหรือแรงกดดันจากสังคมภายนอก หรือจากความตั้งใจในความปรารถนาร่วมกันของคนในสังคมว่าต้องการให้ชุมชนตนเป็นเช่นไร โดยความเป็นชุมชนที่แท้จริงนั้นย่อมดำเนินไปบนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง รู้จักใจกว้าง ยอมรับความแตกต่าง และความหลากหลาย ซึ่งเป็นคุณค่าหลักของระบบประชาธิปไตยและความเป็นพลเมือง ความเป็นชุมชนจึงแตกต่างจากการสร้างชุมชนภาพลวง (pseudo community) ให้หลงนึกว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็งเหมือนเช่นกิจกรรมพัฒนาในหลายกิจกรรมที่สร้างขึ้น มีผู้เข้าร่วมมากมาย แต่กลับพบว่า กิจกรรมดังกล่าวเป็นเพียงเรื่องของการ “เฮโลสารระพา” โดยไม่สามารถสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจและยกระดับสำนึกของการพัฒนาขึ้นมาได้

ชัยนันทน์ วรณนงนุติ (2536 อ้างถึงใน อธิระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2554 หน้า 66) ชุมชน หมายถึง การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนจำนวนหนึ่งในพื้นที่แห่งหนึ่ง เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต โดยเหตุที่อาศัยอยู่ร่วมกันใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตร่วมกัน จึงมีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ชุมชนหมายถึง สังคมขนาดเล็กในชนบทที่ยังไม่พัฒนาหรือสังคมหมู่บ้านที่สามารถชิงของสังคมยังมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ

และยังสามารถรักษาแบบแผนการดำรงชีวิตบางส่วนได้ และยังได้ตีความหมายของคำว่าชุมชนว่า “ชุมชน” เป็นระดับเดียวกับคำว่า “สังคมหมู่บ้าน”

2.3. ความหมายจากงานวิจัย

มีงานวิจัยหลายงานที่กล่าวถึง เช่น งานศึกษาชุมชนท่าเกวียน ของยศ สันติสมบัติ (2539) งานศึกษาประวัติศาสตร์ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2535) งานวิจัยผ้าป่าข้าว: บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน ของอารียา เศรษฐาภรณ์ (2542) เป็นต้น โดยงานวิจัยเหล่านี้ พบว่าต่างพยายามสะท้อนถึง แนวคิดชุมชนที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

โดยสรุปจากความหมายของชุมชนในลักษณะต่าง ๆ ตามที่ ชีระภัทรา อธิบายไว้ข้างต้นได้แสดงข้อสังเกตเกี่ยวกับแตกต่างระหว่างความหมายของชุมชนในอดีตกับปัจจุบัน กล่าวคือ ในอดีต ความหมายคือ การเน้นไปที่ลักษณะที่ตั้ง พื้นที่ที่มีความชัดเจน มีกลุ่มคนที่มีความผูกพัน และมีความสัมพันธ์ต่อกันผ่านกิจกรรมต่างๆ เพื่อประโยชน์แห่งการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน แต่ปัจจุบัน ความหมายของชุมชนได้เปลี่ยนไปจากการเน้นที่ลักษณะทางกายภาพ พื้นที่ หรือ คน แบบตายตัวตามแบบแผนที่เคยชินในอดีตมาเป็น ชุมชน ที่หมายถึง อุดมการณ์ อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมีลักษณะที่หลากหลายทั้งกลมกลืน ชัดแย้ง เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง และ ผลิตรายใหม่ แต่สิ่งสำคัญ ความหมายของชุมชนในปัจจุบันมีขอบเขตและความซับซ้อนเพิ่มมากขึ้น โดยขอบเขตนั้นครอบคลุมหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว ชุมชนหมู่บ้าน ท้องถิ่น และ เครือข่าย ส่วนความซับซ้อน จะเห็นได้จากการกล่าวถึง ชุมชนกลางอากาศ หรือ ชุมชนโลก

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาและอธิบายชุมชนตามความหมายข้างต้น ชีระภัทรา (อ้างแล้ว หน้า 69-70) ได้สรุปลักษณะร่วมกันของชุมชนไว้ 7 ประการคือ

1. การรวมกลุ่มของคน ซึ่งอาจมีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคมหรือไม่ก็แต่เป็นความสัมพันธ์กันทางเทคโนโลยีสารสนเทศ
2. อาณาบริเวณร่วมกันแต่ไม่จำเป็นต้องยึดติดพื้นที่ตายตัว เช่น ชุมชนทางอากาศ
3. การจัดระเบียบทางสังคมเพื่อควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชน หากไม่ปฏิบัติตามก็ไม่ได้รับการยอมรับจากกลุ่ม
4. ความสัมพันธ์ทางสังคม มีการติดต่อกัน มีกิจกรรมร่วมกันในรูปแบบต่าง ๆ
5. มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน และรับผลกระทบที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน
6. มีระบบการติดต่อสื่อสารและการเรียนรู้ร่วมกัน
7. ความหมาย ลักษณะอื่น ๆ ที่อาจมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเพราะไม่ได้มีความหมายเดียว

ส่วน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2535 อ้างถึงใน นภภรณ์ หะวานันท์, เพ็ญสิริ จีระเดช , สุรวุฒิ ปัดไธสง และคณะ 2550 หน้า 35) กล่าวว่า คำว่าชุมชนเป็นคำใหม่ในภาษาไทย เพราะไม่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 ส่วนรัฐใช้คำว่าชุมชนอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะหลังจากมีการตื่นตัวเรื่องการพัฒนาหมู่บ้าน และการตั้งกรมพัฒนาชุมชนในปีพ.ศ. 2505 นอกจากนี้ยังกล่าวถึง ใน

ความหมายของชาวล้านนาชุมชนน่าจะหมายถึง “บ้าน” ซึ่งเป็นนิยามที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างน้อย 5 ประการคือ 1. อุดมการณ์ อำนาจเกี่ยวกับความคิดว่าด้วยการนับถือผี 2. พิธีกรรมในการสืบทอดอุดมการณ์ 3. อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนพื้นฐานความคิดเรื่องหน้าหมู่ 4. ภูมิปัญญา และ 5. องค์กรและเครือข่ายความสัมพันธ์ โดยทั่วไปการรวมกลุ่มในระดับ “บ้าน” แสดงออกด้วยการนับถือผีเสื้อบ้านเดียวกัน โดยผีเสื้อบ้านจะมีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ของ “บ้าน” และการคุ้มครองสมาชิกของบ้าน ดังนั้นทุกตระกูลในบ้านจะนับถือผีเสื้อบ้าน โดยแต่ละบ้านจะมีพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อสืบทอดอุดมการณ์โดยจะมีศูนย์กลางอยู่ที่วัด เช่น พิธีสงกรานต์ ปอยหลวง ตามกวางสลาก ในการอยู่ร่วมกันของคนในบ้าน จะมีการกำหนดสิทธิอำนาจตามประเพณีเกี่ยวกับการใช้สิ่งที่เป็นของส่วนรวม ซึ่งเรียกว่าหน้าหมู่ เช่น ป่าช้า โรงเรียน เหมืองฝายหรือป่า เป็นต้น การใช้ของส่วนรวมนี้จะเน้นหลักของประโยชน์ส่วนรวมและความเป็นธรรม โดยจะมีข้อห้ามต่างๆ ที่ห้ามปัจเจกบุคคลละเมิดส่วนรวมเรียกว่า ชั้น เช่น ห้ามถมบ่อน้ำ นอกจากนี้ ในแต่ละบ้านจะมีการสะสม และสืบทอดความรู้ต่าง ๆ เช่น ตำรายา คธาอาคม การก่อสร้าง อันเป็นภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดกันในบ้าน ความรู้เหล่านี้ถือเป็นศักดิ์ศรีของบ้าน ส่วนการรวมกลุ่มของคนในบ้านเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ มีหลายรูปแบบ เช่น การช่วยเหลือกันในเรื่องแรงงาน เรียกว่า วอนหรือขอแรง ซึ่งจะมีการทำงานรวมหมู่โดยถือว่าแรงงานเป็นของชุมชน โดยในการศึกษาความเป็นชุมชนของชุมชนล้านนา จึงไม่อาจอ้างอิงพื้นที่ทางกายภาพได้ แต่จะต้องศึกษาผ่านอุดมการณ์อำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงให้สมาชิกในแต่ละชุมชนเข้ามาอยู่ร่วมกัน

ยุคติ มุกดาวิจิตร (2548 อ้างถึงใน นภาพรณี หะวานานต์, เพ็ญสิริ จีระเดช, สู้วุฒิ ปัดสง และคณะ 2550 หน้า 35) กล่าวว่า “ชุมชนเป็นเอกภาพที่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านและมีตัวตนของชุมชน เป็นอิสระจากชุมชนอื่น เป็นอิสระจากรัฐ และเป็นอิสระจากชาวบ้านคนใดคนหนึ่ง ชุมชนเป็นพลังอำนาจที่คอยกำกับดูแล ให้ที่พักพิง ให้ชีวิต ควบคุม ลงโทษชาวบ้านที่อาจประพฤติหรือคิดเห็นในทางเลื่อมต่อชุมชน และในขณะเดียวกันชุมชนก็เป็นพลังต่อต้านการแทรกแซง การครอบงำจากอำนาจภายนอก นอกเสียจากว่าชุมชนจะพ่ายแพ้ต่อพลังนั้น”

และจากการศึกษาของ กิตติศักดิ์ ปกรติ (2550 ก หน้า 5-7) เรื่องสิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน เน้นศึกษาสิทธิของบุคคล และชุมชน ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในการมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาใช้ และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตามมาตรา 46, 56 และ 290 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่มุ่งศึกษาว่า ชุมชน คือ อะไร ได้ขอค้นพบที่น่าสนใจว่า ชุมชน (community) คือ หน่วยสังคมที่มีมาตั้งแต่โบราณในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งเกิดจากการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ โดยมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันตามธรรมชาติ ทำให้เกิดสภาพบุคคลที่มีสิทธิและอำนาจหน้าที่ตามสภาพความเป็นจริง คณะบุคคลเหล่านี้ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันตามขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณีมิได้มีเป้าหมายเฉพาะแต่มีความผูกพันกันและมีแบบแผนในการจัดองค์กรหรือกลไกเพื่อการตัดสินใจร่วมกันที่เป็นกิจจะลักษณะโดยไม่ต้องพึ่งอำนาจรัฐ ตามข้อค้นพบดังกล่าวถึงซึ่งเป็นการยืนยันทฤษฎีว่าด้วยสภาพบุคคลที่มีสิทธิได้โดยสภาพ (Real Corporation Theory) หรือมีสิทธิได้เพราะสังคมยอมรับ ไม่ใช่เพราะกฎหมายหรืออำนาจรัฐ ที่ให้มีสภาพบุคคลโดยสมมติขึ้นมา (Fiction Theory) แต่จาก

การศึกษาของกิตติศักดิ์ พบว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับความมีตัวตน และความมีสิทธิของชุมชน ตลอดจน ลักษณะพิเศษของชุมชนระดับต่าง ๆ อันได้แก่ ชุมชนทั่วไป ชุมชนท้องถิ่น ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ที่ปรากฏ ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ยังไม่ตรงกันและไม่แพร่หลายทำให้มีความคลาดเคลื่อน ในการคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐาน เพราะปรากฏว่าในคำวินิจฉัยของศาลบางกรณีออกไปในทิศทางที่ว่า หาก ยังไม่มีการตราบทกฎหมายรับรองไว้อย่างชัดเจนสิทธิขั้นพื้นฐานนั้นก็ยังไม่ได้รับการคุ้มครองและการอ้าง ว่าการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นการละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญนั้น ย่อมไม่อาจรับฟังได้ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นการขัดต่อหลักการตีความกฎหมายที่ต้องตีความไปในทางให้เกิดผลไม่ใช่ไร้ผล ส่งผลให้ สิทธิเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้กลายเป็นสิ่งว่างเปล่า

นอกจากนี้ กิตติศักดิ์ ปรกติ (2550 ข หน้า 53) ยังได้อธิบายไว้ว่าในแง่ทฤษฎีทางกฎหมาย ชุมชน ถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นคณะบุคคลหรือหมู่คณะซึ่งดำเนินวิถีชีวิตร่วมกันโดยมิได้มีเป้าหมายที่จะ ดำเนินกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะและมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันตามธรรมชาติกับประชาชน และ ในมุมมองของ Ian Brownie (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550 ข หน้าเดิม) คำว่าชุมชน ตั้งอยู่บนฐานทางความคิด ทำนองเดียวกันกับ ชนชาติ (nationalities) ประชาชน (people) ชนกลุ่มน้อย (minorities) และชน พื้นเมือง (indigenous populations)

ประภาส ปันตบแต่ง และคณะ (2549 หน้า 13) กล่าวว่า ชุมชน คือ ตัวตนทางสังคมและ การเมืองลักษณะหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่แค่ปัจเจกบุคคลมารวมตัวกัน ดังนั้นสิทธิของชุมชนจึงไม่ใช่สิทธิปัจเจก บุคคลที่มารวมกัน แต่เป็นสิทธิของตัวชุมชน เป็นสิทธิในการดำรงอยู่ ในการพัฒนา ในการจัดการ ทรัพยากร ในการกำหนดอัตลักษณ์ของตนเอง แต่ด้วยความที่ชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความซับซ้อน ในด้านหนึ่งคือ การจัดความสัมพันธ์ในหมู่สมาชิก เช่น วิถีชีวิต การใช้ทรัพยากร การผลิต การทำกิจกรรม ทางวัฒนธรรม ประเพณี เป็นต้น แต่ในอีกด้านหนึ่งต้องจัดความสัมพันธ์กับภายนอกที่มากกระทบ สิทธิชุมชนจึงเป็นกระบวนการจัดความสัมพันธ์ทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนกับภายนอกเพื่อการ ดำรงอยู่ของชุมชนร่วมกัน และฐานทรัพยากรธรรมชาติจัดเป็นสิ่งสำคัญของชุมชน สิทธิชุมชนต่อฐานนี้จึง ประกอบด้วย สิทธิภายใน คือ การจัดการความสัมพันธ์ต่อการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน และสิทธิ ภายนอก คือ การอ้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้คน ภายนอกเข้ามาทำลาย

จากความหมายอันแตกต่างหลากหลายของคำว่า ชุมชน ดังกล่าวข้างต้น งานวิจัยนี้จึงได้ ความหมายของชุมชนว่าหมายถึง กลุ่มคนที่มีความเข้าใจและยอมรับในคุณค่าและบรรทัดฐานของสังคม ร่วมกันบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถักทอโยงใยกันเป็นเครือข่ายซึ่งส่งผลให้กลุ่มคนเหล่านี้ สามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุข

แนวคิดชุมชนในสังคมไทย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2553 หน้า 150- 179) ได้แบ่งพัฒนาการของประวัติศาสตร์แนวคิด ชุมชนในสังคมไทยไว้ 4 ระยะดังนี้

1. แนวคิดชุมชนแบบลัทธิพระศรีอารมณีในช่วงสมัยศักดินา (โบราณ-พ.ศ. 2475)

แนวคิดนี้เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธแบบชาวบ้านที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ที่ต่อต้านแนวคิดศักดินาที่ผู้คนมีสิทธิและอำนาจไม่เท่าเทียมกัน เรียกว่าแนวคิดนี้ว่า ขบวนการผู้มีบุญ ซึ่งสะท้อนการต่อสู้กันระหว่างรัฐกับชาวบ้าน โดยขบวนการที่ใหญ่ที่สุดคือ ขบวนการผู้มีบุญอีสาน พ.ศ. 2445-2446 ซึ่งเกิดขึ้นอย่างน้อย 6 ครั้ง ขบวนการผู้มีบุญถือเป็นแนวคิดในการปฏิเสธรัฐศักดินาที่มาบังคับเก็บส่วยและเกณฑ์แรงงานจากหมู่บ้าน โดยอาศัยความศรัทธาในผู้นำและความหวังที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี โดยชาวบ้านเชื่อว่าผู้นำที่เขาศรัทธาเป็นผู้มีบุญและสามารถบันดาลให้เกิดสังคมยุคพระศรีอารยณ์อันเป็นสิ่งสมมีความอุดมสมบูรณ์มีความเป็นอิสระจากอำนาจรัฐ ผู้คนมีความเสมอภาคและมีน้ำใจไมตรี ไม่มีเจ้านาย ไม่มีการขูดรีดเป็นสิ่งสมที่มีความเป็นชุมชน ขบวนการนี้เริ่มจากการชุมนุมโดยสันติและสุดท้ายถูกรับปราบปรามอย่างรุนแรงโดยรัฐส่วนกลาง ขบวนการผู้มีบุญเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ของสังคมไทย นอกจากภาคอีสาน ยังปรากฏว่ามีในภาคเหนือดังเช่นขบวนการครูบาศรีวิชัย (พ.ศ. 2421-2481) ซึ่งเป็นการรวมตัวของชาวบ้านที่ถูกจับกุมและสอบสวน และในภาคใต้เช่น ชุมชนรอบวัดพะโคะ อำเภอสะทิงพระ จังหวัดสงขลา ชุมชนรอบวัดเขาอ้อ บ้านปากคลอง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ซึ่งเป็นการรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีอุดมการณ์ชัดเจนนัก

2. แนวคิดชุมชนในลัทธิชาตินิยมในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475-พ.ศ. 2490)

แนวคิดชุมชนปรากฏให้เห็นในเรื่องสหกรณ์และประชาชาตินิยม โดยเรื่องสหกรณ์เป็นแนวคิดของ ปรีดี พนมยงค์ ที่ต้องการกระจายอำนาจการปกครองให้ประชาชนมีสิทธิและบทบาทในการจัดการชีวิตของตนเอง เช่น การจัดบริการสาธารณสุขและการศึกษา การปราบปรามโจรผู้ร้าย เป็นต้น ส่วนแนวคิดประชาชาตินิยมถือเป็นแนวคิดของคณะราษฎรคือ การเปลี่ยนเป็นระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีอำนาจ ให้ความสำคัญกับอำนาจที่มาจากเบื้องล่างมิใช่จากกษัตริย์แบบศักดินา ในช่วงนี้กล่าวได้ว่ารัฐพยายามก่อร่างความคิดประชาธิปไตยที่ประชาชนมีอำนาจและเป็นเจ้าของอธิปไตยแต่ก็ไม่ได้เพียงระยะเวลาสั้น ๆ เท่านั้น เพราะในที่สุดคณะราษฎรไม่สามารถทำให้ชุมชนหรือประชาชนเป็นใหญ่ได้เนื่องจากถูกช่วงชิงอำนาจทางการเมือง

3. การก่อรูปของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (ทศวรรษ 2520-พ.ศ. 2540)

ระหว่างช่วงพ.ศ. 2490-2520 แนวคิดชุมชนได้หายไปจากสังคมไทย เพราะรัฐบาลหันไปให้ความสนใจกับการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ส่งผลให้ระบบทุนนิยมแพร่กระจายไปสู่ชนบท ประกอบกันมีแนวคิดเรื่องคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นทำให้เกิดอุดมการณ์แบบชนชั้นและการต่อสู้ทางชนชั้นทำให้ไม่มีใครเสนอแนวคิดพัฒนาการอิสระของชุมชนหมู่บ้านแบบพึ่งตนเองซึ่งมองว่าเป็นแนวคิดแบบคอมมิวนิสต์ การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อมีนักพัฒนาเอกชน เช่น บำรุง บุญปัญญา และบาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร ได้ไปทำงานกับชาวบ้านแล้วนำเสนอว่าสังคมไทยประกอบขึ้นจากชุมชนของชาวบ้าน ชาวบ้านมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้วและเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญแก่การผสมผสาน กลมเกลียว การเป็นญาติมิตร ความมีน้ำใจการช่วยเหลือกันและกัน ซึ่งต่อมาแนวคิดนี้ถูกเรียกว่า วัฒนธรรมชุมชน ในปลายปี พ.ศ. 2520 แนวคิดนี้จึงได้กลายเป็นแนวคิดหลักในการพัฒนาของเหล่านักพัฒนาชุมชน

โดยแนวคิดนี้เชื่อว่า สังคมไทยมีระบบชุมชนและระบบวัฒนธรรมชุมชนเป็นแกนกลาง พื้นฐานของสังคมไทยเป็นสังคมชุมชนไม่ใช่แบบทุนนิยม

4. แนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชุมชนในฐานะแนวคิดทางเลือกคู่ขนานของการทำให้ทันสมัย (Modernization) แบบจารีต (พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน)

หลังวิกฤตเศรษฐกิจพ.ศ. 2540 ทำให้เกิดการทบทวนแนวทางการทำประเทศให้ทันสมัยแบบทุนนิยมตะวันตกกว่าอาจมิใช่สิ่งที่ถูกต้องอีกต่อไป เพราะทรัพยากรถูกทำลายไปเป็นจำนวนมากและเกิดความเหลื่อมล้ำรวมทั้งปัญหาสังคมสูงมาก ผู้คนในชนบทต้องละทิ้งถิ่นฐานเข้าไปหางานทำในเมือง การพัฒนาประเทศทำให้สถาบันชุมชนหมู่บ้านถูกทำลายวัฒนธรรมแบบเงินตราและความสัมพันธ์แบบสินค้าเข้ามาแทนที่ความผูกพันแบบครอบครัว จึงมีการเสนอเรื่องการเป็นสมัยใหม่ของไทย คือ เป็นสังคมแบบชุมชนที่มีคุณธรรมและจริยธรรมเป็นพื้นฐาน พัฒนาแบบพึ่งตัวเอง สร้างเครือข่ายสร้างแนวร่วมกับภาครัฐและภาคธุรกิจ ในช่วงนี้จึงมีการเสนอว่าแนวคิดชุมชนควรขยายจากด้านวัฒนธรรมเป็นสิทธิชุมชนที่รับรองโดยกฎหมายคือถือว่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของภาคประชาชนที่มีอำนาจบังคับให้รัฐปฏิบัติตาม และปรากฏว่าในที่สุดมีการบรรจุรับรองสิทธิชุมชนไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 และ พ.ศ.2550 จากแนวคิดชุมชนในช่วงที่ 4 ทำให้เกิดข้อเสนอการนำแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นทางเลือกการเป็นสมัยใหม่ของประเทศไทยปัจจุบัน

บทบาทของชุมชน

จากแนวคิดเรื่องบทบาทและชุมชน ดังที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น ทำให้สามารถสรุปได้ว่า บทบาทของชุมชนคือ บทบาทที่ชุมชนถูกคาดหวังว่าจะต้องแสดงออกตามสถานภาพ โดยสถานภาพเป็นสิ่งที่คงที่ (Static) แต่บทบาทเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ (Dynamic) และขึ้นอยู่กับสถานการณ์รวมถึงตัวบุคคลเป็นหลัก ดังนั้นบทบาทของชุมชนจึงขึ้นอยู่กับสถานการณ์และลักษณะของกลุ่มคนในชุมชนนั้น ๆ ว่ามีบุคลิกลักษณะ นิสัย ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมหรือวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตอย่างไร สำหรับสังคมไทย สถานภาพของประชาชนในแต่ละช่วงเวลาก็มีลักษณะแตกต่างกันไป เช่น ในสมัยจารีตสถานภาพของประชาชนคือ การเป็นไพร่ที่ต้องสังกัดมูลนาย มีความสัมพันธ์แนบชิดกับชนชั้นสูง ชาติกำเนิดและวัยถือเป็นสถานภาพที่สำคัญ ผู้ที่เกิดในตระกูลขุนนางย่อมมีฐานะสูงกว่าผู้ที่เกิดในตระกูลไพร่เสมอ ชุมชนซึ่งเกิดจากปัจเจกบุคคลที่มารวมตัวกันจึงมีบทบาทในการเชื้อฟุ้ง ยอมรับอำนาจของมูลนายหรือรัฐเพื่อแลกกับการคุ้มครองความปลอดภัย โดยชุมชนต้องแลกเปลี่ยนกับการถูกขูดรีดแรงงานและทรัพยากรเป็นการทดแทน แต่เมื่อสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2475 สถานภาพของประชาชนโดยกฎหมายคือเท่าเทียมกันทุกคน ทำให้บทบาทของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป จากแบบแนวตั้งเป็นแนวราบที่มีความศักดิ์ศรีความมนุษย์ มีสิทธิและเสรีภาพ เท่าเทียมกัน มากขึ้น ด้วยหลักการประชาธิปไตยในการยอมรับอำนาจของประชาชนว่าเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครอง ดังนั้นบทบาทของประชาชนจึงเปลี่ยนไปจากสมัยจารีตแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ เนื่องจากชนชั้นปกครองและผู้มีอำนาจในสังคมซึ่งเป็นกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ไม่ยอมปล่อยอำนาจที่เคยมีมาอย่างง่ายดาย จึงเกิดปรากฏการณ์การต่อสู้ ช่วงชิงอำนาจระหว่างประชาชนกับกลุ่มชนชั้นนำเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และด้วยกระแส

ของสังคมโลกที่กดดันส่งผลให้ รัฐบาลต้องยอมรับบทบาทของประชาชนในทุกมิติมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นกัน บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนจึงถือเป็นโจทย์สำคัญที่สังคมไทยต้องศึกษาเรียนรู้และพัฒนา ให้มีความเข้มแข็งเพราะมีผลต่อการดำรงอยู่หรือเสื่อมถอยของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการพึ่งพาตนเองได้หรือไม่ของประชาชนคนสามัญ

แนวคิดสิทธิชุมชน

สำหรับในสังคมไทย เมื่อกล่าวถึงคำว่า สิทธิชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงระยะเวลาหลัง ปี พ.ศ. 2550 อาจกล่าวได้ว่าน่าจะกลายเป็นคำที่คุ้นชินสำหรับประชาชนในสังคมพอสมควร เนื่องจากคำนี้ ได้รับการระบุและกล่าวถึงในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยถึงสองฉบับคือ พ.ศ. 2540 มาตรา 46 และ 56 ส่วน พ.ศ. 2550 มาตรา 66 และ 67 ส่งผลให้ชุมชนต่าง ๆ มีเครื่องมือทางกฎหมายที่เป็น รูปธรรมในการต่อสู้ ปกป้องคุ้มครองชุมชนของตนเองที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น

โดยเนื้อหาของรัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับได้ระบุไว้ดังนี้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

มาตรา 46

“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

มาตรา 56

“สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์ จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพ สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงอยู่ได้อย่างปกติ และต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับการคุ้มครอง ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงต่อคุณภาพ สิ่งแวดล้อม จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่งและวรรคสอง ย่อมได้รับการคุ้มครอง”

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550

มาตรา 66

“บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน ”

มาตรา 67

“สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครองส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ดำรงอยู่ได้อย่างปกติ และต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับการคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้แจ้งองค์การอิสระ ซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติด้านสุขภาพให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับการคุ้มครอง”

อย่างไรก็ตาม ในรัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับดังกล่าว มิได้ให้คำจำกัดความหรืออธิบายความหมายของ สิทธิชุมชน ไว้อย่างชัดเจน ในทางกลับกัน รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับยังคงกล่าวถึงคำว่าชุมชนแตกต่างกันไป กล่าวคือ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 จะกล่าวถึงชุมชน โดยระบุคำว่า ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม แต่รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 กล่าวถึงคำว่าชุมชน ไว้ถึงสามคำคือ ชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ซึ่งโดยความหมายแล้วแต่ละคำล้วนมีความแตกต่างกัน

และจากการศึกษาเนื้อหาของรัฐธรรมนูญ ปี 2550 ของ ทัน ทองดี (2555 หน้า 58) พบว่า มาตรา 66 ตามรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 เป็นการขยายความเพิ่มเติมให้ชุมชนและชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิเช่นเดียวกับชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่เคยกล่าวไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 โดยมีเจตนาที่จะรับรองสิทธิชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนดั้งเดิม ให้เหมือน ๆ กัน เนื่องจากภาษากฎหมายต้องระบุคำที่ใช้ให้ชัดเจนเพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดในการวินิจฉัย จึงอาจกล่าวได้ว่า คำหรือภาษาต่าง ๆ ที่ใช้ในทางกฎหมายต้องมีความระมัดระวัง ครอบคลุม และชัดเจนจึงจะสามารถนำไปใช้ได้อย่างสอดคล้องกับปรากฏการณ์ในสังคม ส่วน มาตรา 67 ทันได้ วิเคราะห์ว่า มีเจตนาที่จะคุ้มครองสิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยกำหนดเงื่อนไขการใช้

อำนาจรัฐที่มีลักษณะเป็นการจำกัดสิทธิชุมชนที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนและสิทธิชุมชนที่จะฟ้องหน่วยงานทางปกครอง

และเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของคำว่าสิทธิชุมชนอย่างลึกซึ้งจึงควรทำความเข้าใจความหมายของคำว่า สิทธิ ซึ่งมีผู้รู้ได้อธิบายไว้ดังต่อไปนี้

ความหมายของสิทธิ

สิทธิ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542 หน้า 1193) ได้อธิบายความหมายว่า สิทธิ หมายถึง อำนาจอันชอบธรรม บุคคลมีสิทธิและหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ และอำนาจที่จะกระทำการใด ๆ ได้อย่างอิสระ โดยได้รับการรับรองจากกฎหมาย

บรรเจิด สิงคะเนติ (2543, หน้า 47 อ้างถึงใน ญัตติกกร วิทิตานนท์, 2554 หน้า 50) อธิบายว่า สิทธิ คือ อำนาจตามรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายสูงสุดได้บัญญัติให้การรับรองคุ้มครองแก่ปัจเจกชนดังกล่าวได้ก่อให้เกิดสิทธิเรียกร้องที่จะไม่ให้บุคคลใดแทรกแซงในสิทธิตามรัฐธรรมนูญของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรียกร้องต่อองค์กรของรัฐมิให้แทรกแซงขอบเขตสิทธิของตน

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (2549 หน้า 11-12) อธิบายว่า สิทธิ ตามความหมายดั้งเดิมคือ ข้อกำหนดและข้อห้ามในการกระทำที่ไม่เป็นผลดีต่อส่วนรวม และยังหมายถึง อำนาจอันชอบธรรมและความสำเร็จ และหากพิจารณาในโครงสร้างสังคมศักดินาไทยที่วางอยู่บนระบบอุปถัมภ์ สิทธิจึงเท่ากับอภิสิทธิ์ของชนชั้นนำ

สถาบันพระปกเกล้า (2552 หน้า 10-11) อธิบายว่า สิทธิ หมายถึง อำนาจหรือผลประโยชน์ของบุคคลที่กฎหมายรับรองและให้ความคุ้มครองป้องกัน เช่น สิทธิในร่างกาย สิทธิในทรัพย์สิน เป็นเจ้าของวัว ควาย เงินทอง ฯลฯ หากใครมาเอาทรัพย์สินของเราไปโดยไม่ได้รับอนุญาตก็เรียกว่า เป็นการละเมิดสิทธิของเรา กฎหมายให้ความ

จากความหมายของคำว่าสิทธิดังกล่าว ทำให้อาจสรุปได้ว่า สิทธิ คือ อำนาจที่ชอบธรรมในการกระทำหรือมิให้กระทำการสิ่งใด ๆ ที่สังคมให้การรับรอง แสดงว่า สิทธิเป็นพลังทางสังคมอย่างหนึ่งที่น่าจะเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมต้องการ รวมถึงสิทธิอื่น ๆ จำเป็นต้องได้รับการกำกับควบคุมพอสมควร มิฉะนั้นอาจนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ ได้

อย่างไรก็ตามจากการอธิบายข้างต้นจัดเป็นการมองความหมายของสิทธิแบบตรงไปตรงมาตามมุมมองแบบนักกฎหมายเป็นหลัก ทำให้สิทธิแบบนี้ไม่สามารถนำไปใช้หรืออธิบายปรากฏการณ์จริง ๆ ของชีวิตสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยได้ เนื่องจากในชีวิตจริงของมนุษย์มักมีความสัมพันธ์แบบไม่ตรงไปตรงมานัก ดังนั้นด้วยช่องว่างทางความรู้ดังกล่าวจึงมีการประดิษฐ์คำที่สะท้อนการมีและใช้สิทธิในสังคมไทยขึ้นมาเพิ่มเติม คือ คำว่า สิทธิเชิงซ้อน ซึ่ง อานันท์ กาญจนพันธุ์ นับเป็นบุคคลแรกของสังคมไทยที่ใช้คำนี้และนำมาอธิบายเรื่องราวเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในสังคมไทยได้อย่างแจ่มชัด ทำให้ในเวลาต่อมาจึงได้มีนักวิชาการและนักวิจัยต่างๆ นำคำๆ นี้ไปใช้ประโยชน์เพิ่มขึ้น

สำหรับ กรณีตัวอย่างที่สะท้อนสิทธิเชิงซ้อน ตามที่อานันท์ ได้อธิบายไว้และมักได้รับการหยิบยกมากล่าวถึงเสมอคือ สิทธิในการเก็บรังมดแดงในที่ของคนอื่นได้ เพราะถือเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของ

ชุมชนของสังคมภาคเหนือ ซึ่งสิทธิเชิงซ้อนนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2542 ก อ้างถึงใน สารินทร์ เบญจเด็มอะหลี., 2555 หน้า 14) ได้อธิบายว่า หมายถึง ลักษณะของสิทธิหลาย ๆ สิทธิที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องและซ้อนกันภายใต้ข้อตกลงการจัดการร่วมของชุมชน อาทิเช่น สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการและ สิทธิปัจเจกบุคคล ซึ่ง สิทธิแต่ละประเภทมีการปรับสร้างใหม่อยู่เสมอและการซ้อนกันของสิทธินั้นมีหลายระดับทั้งรูปแบบของสิทธิและเจ้าของสิทธิ และเพื่อให้เกิดความเข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับสิทธิเชิงซ้อน จึงขอเปรียบเทียบกับคำว่า สิทธิเชิงเดี่ยว ซึ่ง อานันท์ กล่าวว่า หมายถึง การเชื่อมโยงสิทธิให้ผูกติดอยู่กับหน่วยหนึ่งหน่วยใดในการจัดการทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เอกชน หรือ ชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2555 หน้า 34)

จากความหมายของคำว่าสิทธิ รวมถึง คำว่า ชุมชน ซึ่งได้อธิบายไปก่อนหน้าที่ อาจกล่าวได้ว่า สิทธิชุมชนเป็นพลังอำนาจของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กันและกันบนพื้นฐานของจารีต ประเพณี ความผูกพัน เพื่อการดูแล จัดการการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันของผู้คนในชุมชน

ความหมายสิทธิชุมชน

สำหรับความหมายของสิทธิชุมชนได้มีนักวิชาการต่าง ๆ ให้คำอธิบายไว้ดังนี้

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544 หน้า 219) กล่าวว่า สิทธิชุมชนเป็นแนวคิดที่ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ในฐานะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” ซึ่งหมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลาย ๆ หน่วยบนพื้นฐานเดียวกัน ทำให้เข้าใจระบบการจัดการร่วมกัน (Co-management)

ยศ สันติสมบัติ (2547 หน้า 22) กล่าวว่า สิทธิชุมชน ในความหมายตามประเพณีแต่เดิม หมายถึง สิทธิร่วมหรือสิทธิการใช้เหนือทรัพย์สินร่วมของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้นจึงมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า ดังนั้นสิทธิชุมชนตามนัยนี้ ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตนและรวมถึงการให้อำนาจชุมชนในการออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึงความยั่งยืนหรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศ แม้โดยหลักการแล้ว สมาชิกของชุมชนทุกคนมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม เช่น การอนุญาตของชุมชนหลายแห่งในภาคเหนือที่ให้เฉพาะแต่ครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้รับสิทธินั้น เป็นต้น

เสนห์ จามริก (2549 หน้า 331-341) ได้กล่าวไว้ว่า สิทธิชุมชนเป็นเอกลักษณ์ของสังคมภูมิภาคฐานทรัพยากรป่าเขตร้อน ชุมชนในสังคมไทยอยู่บนฐานทรัพยากรเขตร้อนที่มีความหลากหลาย สิทธิชุมชนจึงเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่แล้วในพื้นที่ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย สิทธิชุมชนมุ่งเน้นถึงพันธะในการรับผิดชอบร่วมกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเสมือนเครื่องมือหรือกลไกของความสมดุลต่อกระแสอำนาจและผลประโยชน์จึงเป็นหลักประกันการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

กิตติศักดิ์ ปรกติ (2550 ก หน้า 54) หมายถึง สิทธิของประชาชนที่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนและดำเนินชีวิตร่วมกันภายใต้แบบแผนการปกครองที่แน่นอนอย่างใดอย่างหนึ่งในความหมายอย่างกว้าง ซึ่งหมายรวมทั้งชุมชนทั่วไป ชุมชนท้องถิ่น (Local Community) และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม (Traditional

Local Community) ในฐานะที่เป็นหมู่คณะที่ดำเนินชีวิตร่วมกันและเป็นที่รับรู้แก่สาธารณชนในลักษณะที่ได้รับการยอมรับว่ามีตัวตนและมีความสามารถมีสิทธิในทางใดทางหนึ่ง

ชฎานท์ ตีมา (2554 หน้า 19) อธิบายว่า สิทธิชุมชน หมายถึง สิทธิที่ชุมชนสามารถกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนหรือสังคมให้การยอมรับอย่างชอบธรรม สร้างความชอบธรรมให้แก่ภาคชุมชนท้องถิ่นในการต่อสู้ปกป้องทรัพยากรอันเป็นฐานการดำรงชีวิต โดยให้ความสนใจเรื่องระบบสิทธิภายในของชุมชน ทั้งด้านความขัดแย้งและความกลมกลืน การต่อสู้เพื่อปรับดุลความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่อภายนอก การแสวงหาทางเลือกในการอยู่รอดของชุมชนในสถานการณ์ใหม่

สวรินท์ เบ็ดเค็มลี. (2555 หน้า 17) กล่าวว่า สิทธิชุมชนในความหมายทั่วไปที่เป็นสากลคือ สิทธิตามธรรมชาติขั้นพื้นฐาน มีลักษณะเป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เสมือนเป็นจิตวิญญาณของชุมชน ทำให้ชุมชนรู้จักใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรของชุมชน ซึ่งทุกคนมีสิทธิร่วมกันในการใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ภายใต้หลักแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สร้างความเข้าใจ และลดความขัดแย้งในชุมชน เพราะมีการใช้หลักจารีตของชุมชนในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับทรัพยากรทำให้มีการใช้ประโยชน์อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน นอกจากนี้สิทธิชุมชนยังเกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคมอื่น ๆ ที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทำให้ต้องมีการเรียนรู้ ปรับตัวร่วมกันในการจัดการและใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ สวรินท์ เบ็ดเค็มลี. (2555 หน้า 20) ยังได้สรุปไว้อีกว่า แนวคิดสิทธิชุมชนมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนที่มีความถูกต้อง และเป็นธรรม โดยชุมชนอาจเลือกใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนหรือหลักจารีต ประเพณีในการกำหนดสิทธิการใช้ของสมาชิกในชุมชนและการกำหนดขอบเขตอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ให้ชัดเจนได้ สิ่งที่ควรเรียนรู้คือ ระบอบกรรมสิทธิ์ ซึ่งช่วยให้เกิดความเข้าใจว่าทรัพยากรของชุมชนส่วนใดในระดับปัจเจกบุคคล หรือระดับชุมชน และในแต่ละระดับนั้นมีการกำหนดว่า ใครมีสิทธิได้เพียงใด ขอบเขตสิทธิชุมชนในฐานะสิทธิพื้นฐานที่ชุมชนควรได้รับ

จากความหมายและแนวคิดสิทธิชุมชนดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชนในการจัดการชีวิตของตนเองเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีศักดิ์ศรี สิทธิชุมชนจึงถือเป็นสิ่งจำเป็นที่มนุษย์โดยทั่วไปต้องใช้ประกอบการดำรงชีวิตทั้งสิ้น ส่วนจะได้มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับกฎกติกาที่แต่ละสังคมจะกำหนด อย่างไรก็ตามโดยปัจจุบันถือเป็นหน้าที่ของรัฐต้องจัดทำให้พลเมืองและสถานการณ์ปัจจุบันสังคมไทยจำเป็นต้องร่วมกันคิดว่าทำอย่างไรให้สิทธิชุมชนไม่เป็นเพียงแนวคิดที่งดงามเพียงอย่างเดียวแต่เป็นแนวคิดที่สามารถนำไปก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนและได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วนไม่ว่าภาครัฐ เอกชน หรือประชาชนด้วยกันเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมไทยซึ่งยังคงมีปัญหาเกี่ยวกับสิทธิชุมชนอีกมากมายรอการพิจารณาแก้ไขและจัดการ

อย่างไรก็ตาม กฤษฎา บุญชัยและคณะ (2549 อ้างถึงใน ชฎานท์ ตีมา 2554 หน้า 67) ได้สรุปแนวคิดสิทธิชุมชนว่ามีนัยสำคัญทางทฤษฎี 5 ประการคือ

ประการแรก หลักความเป็นสากลที่หลากหลายของสิทธิชุมชน กระแสแนวคิดที่ชุมชนท้องถิ่นได้ต่อสู้บุกเบิกอย่างยาวนานจนกลายเป็นหลักการในทางกฎหมายระดับสากล

ประการที่สอง สิทธิชุมชนเป็นการเชื่อมต่อนิติสัมพันธ์ตามวัฒนธรรมกับสิทธิในระบบกฎหมายสมัยใหม่ เป็นที่กระบวนกรื้อฟื้นสิทธิดั้งเดิมและผลิตสร้างสิทธิทางวัฒนธรรมของชุมชนใหม่ ๆ เพื่อสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน นับเป็นความก้าวหน้าในระบบคิดทางกฎหมายหรือกติกาด้าน เศรษฐกิจ การเมือง สังคม ซึ่งแต่เดิมนิยมเฉพาะสิทธิปัจเจกชนและสิทธิรัฐ

ประการที่สาม สิทธิชุมชนคือ รากฐานของสิทธิสาธารณะ การจัดการเรื่องเกี่ยวกับสาธารณะถูกเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของรัฐ ซึ่งอ้างความเป็นตัวแทน ทำให้รัฐกลายเป็นกลไกการผูกขาด การจัดการสาธารณะถูกประกอบสร้างด้วยความเป็นชุมชนที่หลากหลาย มโนทัศน์ของความเป็นสาธารณะเป็นการนิยามว่าเราอยู่ในสังคมและชุมชนร่วมกัน

ประการที่สี่ สิทธิชุมชนเป็นกลไกเชิงสถาบันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน กลไกเชิงสถาบันรัฐล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรเพราะระบบผูกขาด แต่การจัดการทรัพยากรของชุมชนที่พึ่งอาศัยวัฒนธรรมประเพณีเดิมและการสร้างสรรค์ระบบการจัดการร่วมกันขึ้นมาใหม่ได้พิสูจน์ให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการที่เข้มแข็ง

ประการที่ห้า สิทธิชุมชนในฐานะการส่งเสริมความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น หลักการเรื่องสิทธิชุมชนจึงให้คุณค่ากับความหลากหลายทางวัฒนธรรม มุ่งเน้นการกระจายหรือคืนอำนาจการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคมให้แก่ชุมชนที่แตกต่างหลากหลายตามสภาพภูมินิเวศและวัฒนธรรมและสร้างขึ้นมาเป็นระบบการจัดการร่วมกันในระดับท้องถิ่น ประเทศ และภูมิภาค

ประวัติความเป็นมาสิทธิชุมชนในสังคมไทย

จากความหมายแนวคิดสิทธิชุมชนและแนวคิดชุมชนในสังคมไทยดังที่ได้กล่าวไปแล้วจะเห็นได้ว่า สิทธิชุมชนถือเป็นสิทธิของกลุ่มคนไม่ใช่สิทธิเฉพาะปัจเจกชน สิทธิชุมชนในสังคมไทยนับแต่อดีตจึงจัดเป็นสิ่งที่มาแต่เดิม เรียกว่า สิทธิตามสภาพ (De facto right) ซึ่งจัดเป็นคู่ตรงข้ามกับสิทธิตามกฎหมาย (De jure right) เหตุผลที่สนับสนุนการมีสิทธิของชุมชนเป็นเพราะในอดีตสิทธิของผู้มีอำนาจสูงสุดในสังคมไม่อาจครอบคลุมทั่วทุกพื้นที่ ทำให้สิทธิตามสภาพที่เกิดขึ้นและมีมาแต่เดิมได้รับการยอมรับ โดยผู้มีอำนาจสูงสุดมีกลไกในการรับประโยชน์จากชุมชนบ้าง เช่น การเก็บภาษีหรือส่วย และเมื่อมีการนำแนวคิดเรื่องรัฐชาติ การรวมอำนาจในการบริหารราชการ การเปลี่ยนแปลงประเทศเพื่อความทันสมัยจึงได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสิทธิที่มีมาแต่เดิมโดยส่วนกลางได้เข้ามามีสิทธิและอำนาจเหนือชุมชน (นิตยาโพธิ์นอก, 2557 หน้า 433-434) ซึ่ง บวรศักดิ์ สุวรรณโน. (2536 หน้า 492-500) ได้อธิบายรายละเอียดของสิทธิชุมชนในสังคมไทยในงานเขียนเรื่อง สิทธิชุมชน: การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร ไว้ว่า สิทธิการจัดการทรัพยากรและประโยชน์จากทรัพยากรเป็นสิทธิชุมชนที่มีกฎหมายต่าง ๆ เป็นเครื่องรับรองมากกว่า 800 ปี ตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนกระทั่งรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น กฎหมายลักษณะ... บทที่ 63 ฯลฯ แม้ในสมัยเปิดประเทศในรัชการที่ 4, 5, 6 การรับรองสิทธิดังกล่าวก็ยังคงใช้หลัก “ได้ทำประโยชน์แล้ว”ซึ่งหมายความว่าได้บุกเบิกทำกินแล้ว ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ยกร่างในรัชกาลที่ 6 และประกาศใช้ในรัชกาลที่ 7 ก็ยอมรับสิทธิของชุมชนไว้ในมาตรา 1354 ว่า “ถ้ามีจารีตประเพณีแห่ง

ท้องถิ่นให้ทำได้และถ้าเจ้าของซึ่งเป็นที่ดินของผู้อื่นเพื่อเก็บพินหรือผลไม้ป่า ผัก เห็ดและสิ่งเช่นกัน” ซึ่งเมื่อพิจารณาจากข้อความดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า มีสิทธิชุมชนเหนือทรัพยากรท้องถิ่น และสิทธิชุมชนเป็นสิทธิตามจารีตประเพณี ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากนโยบายและกฎหมายของรัฐมามากกว่า 800 ปี และด้วยเหตุนี้กระมังที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ สามารถรักษาทรัพยากรของเขามาได้ เช่น ภาคเหนือ ภาคอีสาน อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิทธิชุมชนได้เริ่มเกิดขึ้นกลาง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในช่วงเวลาแห่งการปรับปรุงประเทศ โดยเฉพาะการปรับปรุงระบบ กระทรวง ทบวง กรม และราชการ ส่วนภูมิภาค มีการยกเลิกระบบกินเมืองให้เป็นระบบ กินเงินเดิน ปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัย ปรับปรุงการคลังให้รัดกุม เพราะในส่วนที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ได้มีการตั้งกรมป่าไม้ในปีพ.ศ. 2439 และมีการโอนอำนาจการจัดการป่าไม้มีค่าบางชนิด เช่น ไม้สัก ซึ่งเดิมเจ้าเมืองเป็นผู้มีอำนาจอนุญาตให้ใครทำสัมปทานตัดไม้ได้ ได้กลายมาอยู่ในมือของราชการส่วนกลางโดยกรมป่าไม้เป็นผู้อนุญาตแทน ราชการส่วนกลางในเวลานั้นก็ได้ทำลายสิทธิชุมชนเสียทีเดียว เพราะชุมชนท้องถิ่นยังสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ทุกประเภท ยกเว้นการตัดไม้สักซึ่งต้องขอสัมปทานจากส่วนกลางคือกรมป่าไม้ และแม้มีการรวมอำนาจสู่ส่วนกลางในระดับกระทรวง ทบวง กรม และ ราชการส่วนภูมิภาค หรือ มณฑลเทศาภิบาล แต่ในระดับหมู่บ้านและตำบล รัฐยังคงปล่อยให้อิสระแก่ชุมชนท้องถิ่น และตามกฎหมายลักษณะปกครองท้องถิ่น พ.ศ. 2441 ก็ได้กำหนดให้ชุมชนระดับหมู่บ้านและตำบลเป็นผู้ดูแลกิจการเกี่ยวกับทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดิน ป่าไม้ และแหล่งน้ำได้ แต่จุดเปลี่ยนที่สำคัญในการจัดการทรัพยากรได้เริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจังคือช่วงหลังปีพ.ศ. 2490 เพราะมีความพยายามในการรวมอำนาจเหนือทรัพยากรทุกชนิดเข้ามาเป็นของราชการส่วนกลาง แต่อย่างไรก็ตามถือเป็นการรวมอำนาจอย่างค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ

ในปี พ.ศ. 2481 มีการออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองป่า ปีพ.ศ. 2481 ให้มีการกำหนด “เขตป่าคุ้มครอง” และ “เขตป่าสงวน” ได้ ทำให้ไม่เพียงแต่ต้นไม้เท่านั้นที่เป็นของราชการส่วนกลางแต่หมายรวมถึง ที่ดินด้วย

ในปีพ.ศ. 2484 มีการออกพระราชบัญญัติป่าไม้ ปีพ.ศ. 2484 กฎหมายฉบับนี้แสดงอย่างชัดเจนว่า ระบบราชการส่วนกลางประสงค์ที่จะโอนสิทธิเหนือทรัพยากรทั้งหมดมาเป็นของตัวเอง โดยบัญญัติหลักการ 2 ประการที่ไม่เคยมีมาก่อน คือ 1) โอนพื้นที่หรือที่ดินมาเป็นของส่วนกลางโดยบัญญัติกฎหมายไม่สอดคล้องกับข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ว่า ป่า หมายถึง ที่ดินที่ยังมิได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน ซึ่งถือเป็นเทคนิคการใช้อำนาจเขียนกฎหมายที่ขัดต่อความจริง ผลคือ ที่ดินที่ไม่มีต้นไม้เลยแม้แต่ต้นเดียวก็เป็นป่าได้ ที่ที่ไม่มีไม้อ่อนดุกทางการอ้างว่าเป็นป่าตามกฎหมายแม้ชาวบ้านจะทำกินมาเป็นเวลานานแล้วก็ตาม 2) เดิมกฎหมายก่อนหน้านั้น โอนเฉพาะไม้มีค่าบางชนิดมาเป็นของส่วนกลาง โดยเฉพาะไม้สักกระยาเลยและของป่า แต่ตามกฎหมายฉบับนี้ โอนไม้ทุกชนิดมาเป็นของส่วนกลาง โดยแยกไม่ตามค่าทางเศรษฐกิจเป็นไม้หวงห้ามธรรมดาและไม้หวงห้ามพิเศษ และบทบัญญัติต่อมาทั้งหมดก็เป็นเรื่องของการ “ทำไม้” ทั้งสิ้น เช่น เรื่อง ค่าภาคหลวง การชักลากไม้ แปรรูปไม้ ฯลฯ ซึ่งหากพิจารณาจากกฎหมายนี้ทำให้ “ป่า” ซึ่งมีความหลากหลายทางธรรมชาติคือ มีต้นไม้ เถาวัลย์ สัตว์ พืช ฯลฯ มีความหมายเป็นเพียง “ไม้” ที่จะตัดไปใช้ประโยชน์ได้ตามกฎหมาย

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

23

ครั้งต่อมาในปีพ.ศ. 2507 ได้มีการใช้อำนาจบัญญัติ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 โดยกฎหมายฉบับนี้การประกาศเขตป่าสงวนแตกต่างจาก ปี พ.ศ. 2481 ตรงที่ไม่ต้องเดินสำรวจด้วยเท้าแต่ให้ใช้วิธีขีดบนแผนที่และประกาศเป็นกฎกระทรวงได้เลย ผลก็คือ ป่าสงวนเกิดขึ้นมากมาย เพราะนั่งกำหนดจากส่วนกลางตามแผนที่ ไม่ได้ลงมาดูจริงว่ามีป่าหรือไม่ มีราษฎรอยู่หรือไม่ จนเกิดเหตุการณ์จับกุม ฟ้องร้องว่าราษฎรรุกที่ป่าสงวนทั้ง ๆ ที่เขาอยู่ในที่ดินก่อนแล้ว

สำหรับปัญหาสิทธิชุมชนในสังคมไทยนั้น อานันท์ กาญจนพันธ์ (2543 หน้า 5) ได้กล่าวไว้ว่า ปัญหาสิทธิชุมชนในสังคมไทยมาเข้มข้นมากขึ้นเมื่อรัฐเริ่มนำแนวคิดการพัฒนามาใช้ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2504 โดยรัฐมองว่า ชุมชนอ่อนแอ ล้าหลัง หรือเป็นปัญหาต้องได้รับการพัฒนาแก้ไขให้ดีขึ้น ในช่วงนั้นมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับพื้นที่ราบมากกว่าพื้นที่สูง สำหรับพื้นที่สูงรัฐเพียงมองเห็นคนไม่ใช่ทรัพยากรในช่วงทศวรรษ 2490 เนื่องจากมีสงครามชนกลุ่มน้อยในพม่าทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของชนกลุ่มน้อยตามรอยตะเข็บชายแดน ที่ส่งผลต่อความมั่นคงของรัฐบาลไทย รัฐจึงให้ความสำคัญต่อการยับยั้งการปลุกปั่นของชนกลุ่มน้อยในพื้นที่สูง ทำให้คนได้รับการพัฒนาขึ้นมาบ้าง

ต่อมาเกิดกระแสของแนวคิดสิทธิชุมชนในระดับสากลเนื่องจากการเติบโตของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนเกิดมีปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนขึ้น ทำให้สังคมไทยเกิดการตื่นตัวเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์เพิ่มมากขึ้นทั้งสิทธิส่วนบุคคลและสิทธิชุมชน ในส่วนของสิทธิชุมชนส่งผลให้ไทยเดินเข้าสู่การเข้าร่วมภาคยานุวัติต่อกติกาสากลว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง เมื่อเข้าร่วมภาคยานุวัติแล้วทำให้ไทยมีภาระผูกพันต้องปฏิบัติตาม (นิตยา โพธิ์นอก, 2557 หน้า 434) แต่กระนั้นสภาพชุมชนท้องถิ่นที่มีความหลากหลายทั้งทรัพยากรวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ ป่า แร่ธาตุ ยังคงถูกทำลายอย่างต่อเนื่อง จนนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งและการละเมิดสิทธิชุมชน แม้จะมีขบวนการทางสังคมทั้งชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ฯลฯ จะได้พยายามผลักดันแนวทางต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนจนในที่สุดจึงเกิดมีข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 เพื่อรับรองการมีอยู่ของชุมชน ตามกฎหมายแต่ปรากฏว่าปัญหาดังกล่าวก็หาได้ลดน้อยลง ดังเห็นได้จากรายงานสถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากรในสถานการณ์สากล ปี พ.ศ. 2547-2548 ซึ่งจัดทำขึ้นโดย ประภาส ปิ่นตอกแต่ง และคณะ (2549 หน้า 17-21) พบว่าในช่วงปี พ.ศ. 2547-2548 มีการร้องเรียนเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งและการละเมิดสิทธิชุมชนต่อคณะกรรมการสิทธิด้านฐานทรัพยากรธรรมชาติ 5 อนุกรรมการ เป็นจำนวนมาก โดยในปี พ.ศ. 2547 มีจำนวนเรื่องร้องเรียนจำนวน 58 เรื่อง และเพิ่มขึ้นเป็น 171 เรื่อง ในปีพ.ศ. 2548 เมื่อพิจารณาขนาดและระดับของความขัดแย้งพบว่าส่วนใหญ่เป็นปัญหาในระดับชุมชน ซึ่งได้รับผลกระทบจากปัญหาการรุกรานจากโครงการรัฐ ธุรกิจต่าง ๆ ซึ่งผลกระทบมิใช่เกิดเฉพาะกับชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หากแต่กินวงกว้างทั้งระดับภูมิภาค จังหวัด ภาค และบางครั้งเป็นปัญหา ระดับประเทศเช่น ปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ซึ่งถือเป็นปัญหาาร่วมกันของชุมชนทั้งหมด 460,000 ครัวเรือน เป็นต้น จากการศึกษาของประภาสและคณะดังกล่าวพบว่าภาคที่มีการร้องเรียนมากที่สุดได้แก่ภาคใต้ ร้อยละ 38 รองลงมาได้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือร้อยละ 24 ติดตาม

มาด้วยภาคกลาง/ตะวันตก และ ภาคเหนือร้อยละ 17 และ 10.5 ตามลำดับ โดยพบว่าภาคใต้มีปัญหาที่ดินและร่องเรียนให้รัฐช่วยเหลือเนื่องจากผลกระทบของสึนามิ ซึ่งจังหวัดที่มีการร้องเรียนมากที่สุดคือ พังงาและ ภูเก็ต ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่ดิน ป่าไม้ โดยจังหวัดที่มีปัญหามากที่สุดได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี รองลงมาคือ จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนในสังคมไทยนั้นมิได้รับการยอมรับทั้งโดยจากประชาชนและจากรัฐมานานแล้ว แต่ได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงเมื่อสังคมไทยได้นำแนวคิดและเครื่องมือแบบตะวันตกเข้ามาใช้ในการจัดการสังคม ประกอบกับการนำเทคนิคของกฎหมายมาใช้ในทิศทางที่ไม่เป็นธรรมและไม่เหมาะสม รวมทั้งวิธีในการมองคนและปัญหาของรัฐไทย การมุ่งพัฒนาแต่เพียงมิติทางเศรษฐกิจละเลยมิติอื่น ๆ ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับสิทธิชุมชนมากมายในเวลาต่อมาส่งผลให้ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นของไทยต้องถูกทำลายลงไปอย่างรวดเร็วและนำไปสู่ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบัน จะพอโชคคืออยู่บ้างเมื่อมีแนวคิดสิทธิชุมชนปรากฏตัวขึ้นมาในระดับสากลและเชื่อมโยงมายังประเทศไทยทำให้ มิติของชุมชนในเรื่องสิทธิ อันเป็นสิทธิรวมหมู่ได้รับการยอมรับขึ้นมาบ้าง แต่กระนั้นดูเหมือนสิทธิชุมชนยังคงมีลักษณะนามธรรมสูงเพราะเมื่อนำมาปฏิบัติใช้ ยังคงพบว่ามี ความลักลั่น มีข้อถกเถียงและไม่สามารถพิทักษ์ประโยชน์ให้กับชุมชนได้อย่างเต็มที่ แต่อย่างไรก็ตามยังถือว่าสิทธิมนุษยชนมีแนวโน้มที่ดีขึ้นกว่าเดิม

อาจกล่าวได้ว่าเมื่อรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ถูกยกเลิกไป รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ยังคงบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนเอาไว้และมีการนำไปปฏิบัติใช้อย่างกว้างขวางแม้จะได้ผลบ้างแต่ก็ถือว่ายังไม่มากนัก ภายหลังจากการปฏิวัติเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม 2557 และมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี 2550 ประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนก็ยังคงได้รับความสนใจจากสังคมและภาครัฐและสังคมอย่างต่อเนื่อง

สถานการณ์ปัญหาสิทธิชุมชนในประเทศไทย

สิทธิชุมชน จัดเป็นเรื่องที่เพิ่งได้รับการกล่าวขานในสังคมไทยไม่นานมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 แต่หากเทียบกับต่างประเทศ เช่น สหรัฐอเมริกา ที่ยอมรับสิทธิชุมชนของอินเดียนแดงในศตวรรษที่ 19 อาจกล่าวได้ว่าสังคมไทยยังใหม่กับเรื่องนี้มาก แต่ กระนั้นหากเทียบกับอีกหลายประเทศ เช่น แคนาดา ญี่ปุ่น มาเลเซีย จะพบว่าประเทศเหล่านี้ไม่ต่างจาก ประเทศไทยนัก เพราะล้วนเพิ่งให้การยอมรับสิทธิชุมชนเมื่อไม่นานมานี้เช่นกัน กล่าวคือ แคนาดาเริ่มยอมรับสิทธิชุมชนใน ปีพ.ศ. 2533 กรณีรัฐให้สัมปทานป่าไม้ สำนวณก๊าซและน้ำมันแก่รัฐอัลเบอร์ตา และ มีการจ่ายเงินชดเชยแก่ชนเผ่า Rubicon Cree ส่วน ญี่ปุ่นและมาเลเซีย เพิ่งยอมรับสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540 เช่นเดียวกับเรา โดยญี่ปุ่น ได้รับรองชนเผ่าไอนุว่าเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ส่วนมาเลเซีย รับรอง ชนพื้นเมืองกลุ่มภูมิบุตรหรือชาวเมเลย์ โอรางอัสลี ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองคาบสมุทรมลายูและชนพื้นเมืองใน ซาบาห์และซาราวัก โดยระบุว่า ชนพื้นเมืองอาจอ้างสิทธิตามจารีตประเพณีในการใช้สอยและได้ดอกผล จากป่าในเขตที่เป็นแหล่งอาศัยของชุมชนตนได้ (กิตติศักดิ์ ปรกติ, 2550 อ้างถึงใน สารินทร์ เบ็ญเต็มอะห ลี, 2555 หน้า 33-36) ดังนั้นจะว่ากันแล้วประเทศไทยก็กำลังก้าวอย่างและเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชนไป พร้อมๆกับประเทศต่างๆ ในสังคมโลกอีกหลายประเทศเช่นกัน

สำหรับสถานการณ์สภาพปัญหาสิทธิชุมชนในประเทศไทย ได้มีนักวิชาการต่าง ๆ ทำการศึกษาไว้ในแต่ละช่วงเวลา คือ ช่วงการใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 และช่วงการใช้รัฐธรรมนูญปี 2550 โดยสรุปที่น่าสนใจมีดังนี้

ช่วงการใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540

ประกาศ ปันตกแต่งและคณะ (2549 หน้า 75) พบว่ามีปัญหาในการละเมิดสิทธิชุมชนในแต่ละฐานทรัพยากรสองฐานคือ หนึ่งฐานระบบนิเวศซึ่งแต่ละทรัพยากรก็มีรูปแบบสิทธิชุมชนที่ต่างกันไป เช่น สิทธิชุมชนต่อการจัดการป่าและที่ดิน สิทธิชุมชนต่อการจัดการน้ำ สิทธิต่อทรัพยากรพันธุกรรม สอง ฐานของปัญหา วัตถุประสงค์ร่วม ซึ่งถือเป็นการจัดการความสัมพันธ์อย่างหลวม ๆ คือการจัดการความสัมพันธ์กับอำนาจภายนอกเพื่อปกป้องชุมชนและฐานทรัพยากร และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในชุมชน ดังนี้

1. โครงการหรือนโยบายของรัฐที่มีผลกระทบต่อฐานทรัพยากรไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ทะเล แร่ ล้วนแต่เป็นโครงการหรือนโยบายที่มาจากรัฐ โดยชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะเอาหรือไม่เอาโครงการหรือนโยบายเหล่านี้
2. กรณีที่เป็นโครงการของเอกชนทั้งภายในประเทศและต่างประเทศก็ได้รับการคุ้มครองปกป้องจากหน่วยงานรัฐเพราะเห็นแต่ค่าธรรมเนียม ค่าภาคหลวง มากกว่าความเสียหายที่จะเกิดกับชุมชนและฐานทรัพยากร
3. นโยบายหลักของรัฐเน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจการผลิตเพื่อส่งออก ซึ่งเป็นสาเหตุการทำลายความหลากหลายทางชีวภาพของฐานทรัพยากร มากกว่าการพัฒนาเพื่อรักษาความเป็นชุมชนให้เข้มแข็ง หรือปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้ถูกทำลายอย่างล้างผลาญ
4. หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องหรือนักกฎหมายที่ต้องออกกฎหมายเพื่อปกป้องสิทธิชุมชนและฐานทรัพยากร ยังไม่เข้าใจถึงแนวคิดความเป็นชุมชน รวมทั้งไม่มีมิติการมองว่า การทำลายสิ่งแวดล้อมทำลายฐานทรัพยากรคือ การละเมิดสิทธิชุมชน สิทธิมนุษยชนของผู้คนที่ต้องดำรงอยู่และพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรเหล่านี้ อีกทั้งในช่วงแรกยังมีการตั้งคำถามต่อการตรวจสอบของกรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติว่าเกี่ยวข้องอย่างไรกับกรณีเรื่องน้ำ ที่ดิน ป่า แร่ ทะเล และความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะหน่วยงานราชการส่วนใหญ่มีภาพว่า เรื่องสิทธิมนุษยชนน่าจะเกี่ยวกับเรื่องการละเมิดสิทธิเรื่องเด็ก สตรี กระบวนการยุติธรรมมากกว่า
5. โครงการหรืออุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นทั้งตัวโรงงาน และสินค้าที่โรงงานผลิต ส่งผลกระทบต่อสิทธิของประชาชนในการดำรงชีวิตแบบเดิม เช่น โรงงานผลิตโทรศัพท์มือถือหรือสินค้าอุปโภค บริโภคก่อให้เกิดการบริโภคสินค้าเกินความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต รวมทั้งเปลี่ยนแปลงวิถีประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิมในการผลิต การดำรงชีวิตของชาวบ้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องมีทั้งที่เปิดช่องคุ้มครองสิทธิประชาชนและทั้งละเมิดสิทธิประชาชน กรณีคุ้มครอง เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องไม่ได้นำหลักกฎหมายมาปฏิบัติใช้ให้เกิดประโยชน์ เช่น ชุมชนอ้างสิทธิในการจัดการทรัพยากรตามมาตรา 46 แต่เจ้าหน้าที่รัฐกลับบอกว่ายังไม่มีกฎหมายลูกที่จะมารองรับมาตรานี้ และเพิกเฉยต่อหลักการใหญ่ของมาตรานี้ ส่วนกฎหมายที่

ละเมิดหรือไม่ให้สิทธิแก่ชุมชน เช่น กฎหมายป่าไม้ ซึ่งให้อำนาจรัฐจัดการป่า เจ้าหน้าที่ก็นำหลักกฎหมายนั้นเป็นตัวตั้งในการจับกุมชาวบ้าน อาจกล่าวได้ว่า เจ้าหน้าที่รัฐเลือกปฏิบัติการใช้กฎหมายให้เป็นไปในแนวทางที่คุ้มครองและเอื้อต่อเจ้าหน้าที่รัฐ และเอื้อคนมากกว่าเอื้อประโยชน์ต่อประชาชนทั่วไป

โดยสรุป ก่อนมีการยกเลิกรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ปัญหาเกี่ยวกับสิทธิชุมชนได้แก่ การดำเนินโครงการและนโยบายของรัฐที่ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ รัฐให้ความสำคัญกับเอกชน ทั้งในและต่างประเทศมากกว่าชุมชนโดยเล็งผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าการปกป้องฐานทรัพยากรของชุมชน ตลอดจนความไม่เข้าใจเกี่ยวกับสิทธิชุมชนและการเลือกปฏิบัติของหน่วยงานภาครัฐ

ช่วงการใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2550

สารินันท์ เบ็ญเต็มอะหลิ. (2555 หน้า 33) ได้ทำการศึกษาไว้โดยกล่าวว่า สิทธิชุมชนได้รับการบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ 2550 แต่ภาพรวมพบมีสถานการณ์ที่น่าสนใจดังนี้

1. สิทธิชุมชนยังคงจำกัดเพียงสิทธิส่วนบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน และเนื่องจากการขาดความเข้าใจในการพัฒนาองค์ความรู้ทางกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิของบุคคลซึ่งรวมตัวกันเป็นชุมชนส่งผลให้การแก้ปัญหาข้อพิพาทประเด็นสิทธิชุมชนเป็นไปด้วยความยากลำบากและขาดความชัดเจน

2. รัฐธรรมนูญทั้งสองฉบับยังคงจำกัดสิทธิในทรัพยากรท้องถิ่นให้เป็นเพียงการมีส่วนร่วมเท่านั้น สถานการณ์การละเมิดสิทธิชุมชนจึงมีแนวโน้มรุนแรง

3. เนื่องจากการส่งเสริมแนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงทำให้ส่งผลต่อการเติบโตของแนวคิดสิทธิชุมชนและการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างมีส่วนร่วมมากขึ้น

4. สถานการณ์สิทธิชุมชนส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับสิทธิที่มีความเชื่อมโยงกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นหรือชุมชน

นิตยา โพธิ์นอก ได้สรุปประเด็นสภาพปัญหาสำคัญเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในสังคมไทย ไว้ 5 ประเด็น (2556, หน้า 438-452) กล่าวคือ

1. รัฐขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสิทธิชุมชนทำให้การดำเนินการต่าง ๆ ของรัฐขาดการคำนึงถึงมิติชุมชน สังคม วัฒนธรรม ประเพณี

2. การขัดกันของกฎหมายและกฎหมายไม่ได้ให้สิทธิแก่ชุมชนไว้ ทำให้มีปัญหาการตีความ การเป็นตัวตนของชุมชน เมื่อชุมชนมีสภาพเหมือนไม่มีตัวตนทางกฎหมายย่อมเรียกร้องสิทธิใด ๆ ไม่ได้ความมีตัวตนของชุมชนถูกลดความสำคัญไปเป็นเวลานาน และรัฐมีแนวโน้มในการพยายามรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางทำให้การใช้อำนาจมักจะขัดต่อวิถีปฏิบัติของชุมชนที่มีมาก่อนรัฐ เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะกฎหมายสมัยใหม่เกิดขึ้นหลังชุมชนและไม่ได้มีการรับรองสิทธิชุมชนไว้ เนื่องจากตามกฎหมายจะมีสิทธิและใช้สิทธิใด ๆ ได้ต้องมีสภาพบุคคล ซึ่งสภาพบุคคลตามกฎหมายมีเพียง 2 ประเภทคือ บุคคลธรรมดา และ นิติบุคคล ทำให้ชุมชนไม่ได้รับการยอมรับให้มีสิทธิและหน้าที่ได้และนำไปสู่การขัดแย้งระหว่างชุมชนและรัฐ

3. สิทธิของชุมชนยังขาดกฎหมายเฉพาะทำให้เกิดปัญหาการตีความขอบเขตในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

4. การเอื้อประโยชน์ให้เฉพาะคนบางกลุ่ม เช่น นายทุน กลุ่มผลประโยชน์ที่เข้ามาเพราะรัฐเปิดทางให้ ปฐมเหตุของการเอื้อประโยชน์อาจนับย้อนไปในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เกิดการเบียดขับให้ชุมชนถอยห่างจากการบริหารจัดการทรัพยากรในพื้นที่ เช่น การปลูกบ้านเรือนที่ปากเสาหลงทะเลไม่สามารถทำได้ เมื่อรัฐประกาศพื้นที่อุทยาน หรือการตัดไม้เพื่อใช้ประโยชน์ในการใช้สอยก็ทำไม่ได้เมื่อมีการประกาศเขตอุทยาน เป็นต้น

จากสถานการณ์ปัญหาสิทธิชุมชนดังกล่าวข้างต้น อาจสรุปได้ว่า ปัจจุบันปัญหาหลักคือ แม้มีการรับรองสิทธิชุมชนที่ตามกฎหมาย แต่ยังไม่สามารถนำไปปฏิบัติให้เป็นจริงและสอดคล้องกับทบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ทำให้สังคมจำเป็นต้องร่วมกันดำเนินการหรือค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวเพิ่มขึ้น

จากรายงานดังกล่าวทั้งของประชาสังคมและนิตยสารจะเห็นได้ว่า สภาพปัญหาสิทธิชุมชน โดยเฉพาะเรื่องฐานทรัพยากร มีความคล้ายคลึงกัน แม้จะมีการปรับปรุงและพัฒนาหลักการเกี่ยวกับสิทธิชุมชนขึ้นมาบ้าง แต่สิทธิชุมชนยังคงถูกละเมิด โดยเฉพาะจากภาครัฐ โดยประเด็นหลักในเรื่องความรู้ความเข้าใจ ตลอดจนกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนยังคงเป็นสิทธิที่ต้องได้รับการปรับปรุง พัฒนาและแก้ไขอย่างเร่งด่วน เพราะเป็นอุปสรรคสำคัญในการนำสิทธิชุมชนไปใช้ประโยชน์ในการดำรงรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรวัฒนธรรม ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ในสังคมไทย และ จากสถานการณ์สิทธิชุมชนที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนได้ถูกทำลายไปอย่างรวดเร็วและนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคมที่มีความรุนแรงและความเข้มข้นเพิ่มขึ้น ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ข้อมูล ข่าวสารและความรู้มีทั้งผลบวกและผลลบต่อการลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิชุมชน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาทางจัดการปัญหาดังกล่าวเพื่อรักษามรดกของสังคมไว้ให้ถึงลูกหลานได้มีโอกาสสัมผัสและรับรู้ถึงคุณค่าในการหล่อหลอมอัตลักษณ์ของสังคมไทยเช่นเดียวกับคนรุ่นเราที่เคยได้รับมา

แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน

สิทธิมนุษยชนเป็นมาตรฐานขั้นต่ำแห่งการอยู่ร่วมกันในสังคมโลกในยุคปัจจุบัน และจัดว่าเป็นแนวคิดในการดำเนินชีวิตของมนุษยชนแล้วเห็นได้จาก กฎหมาย ศีลธรรม จริยธรรม ต่าง ๆ ที่มีในทุกสังคมแต่อาจมีความเข้มข้นและรายละเอียดแตกต่างกันไป แต่สิ่งที่เหมือนกันคือหลักของการเห็นคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงและย่างเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ ความสัมพันธ์ของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไป มนุษย์เริ่มเข้าใจกันน้อยลง ทำให้มนุษย์จำเป็นต้องทำการตกลงร่วมกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน เพื่อให้การอยู่ร่วมกันมีความสงบและสันติ ในปัจจุบันสังคมโลกจึงได้ประติษฐ์กลไกขึ้นมากำกับควบคุมดูแล ป้องกันและยับยั้งไม่ให้เกิดละเมิดสิทธิมนุษยชนทั้งในระดับโลก เช่น สหประชาชาติหรือ UN (United Nations) ระดับภูมิภาค เช่น องค์กรด้านสิทธิมนุษยชนของอาเซียน หรือ AICHA (ASEAN

Intergovernmental Commission on Human Rights) และระดับประเทศ เช่น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ หรือ NHRC (National Human Rights Commission) เพื่อช่วยให้การดำเนินการเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนมีการนำไปปฏิบัติใช้อย่างจริงจัง

สนธิสัญญาด้านสิทธิมนุษยชนมีลักษณะเป็นสนธิสัญญาพหุภาคี อันหมายถึงเป็นสนธิสัญญาที่มีรัฐมากกว่าสองรัฐขึ้นไปเข้าเป็นภาคีสถิติสัญญา ซึ่งกระบวนการในการทำสนธิสัญญามีหลายขั้นตอน ตั้งแต่การเจรจา การให้ความยินยอมของรัฐเพื่อผูกพันตามสนธิสัญญาโดยการลงนาม การให้สัตยาบัน การภาคยานุวัติ และการตั้งข้อสงวนหรือการตีความสนธิสัญญา และการปฏิบัติตามขั้นตอนในการทำสนธิสัญญา เป็นต้น โดยการลงนาม แบ่งเป็น 4 รูปแบบคือ การลงนามย่อ การลงนามโดยมีเงื่อนไขว่าต้องกลับไปพิจารณาอีกครั้ง ลงนามโดยมีเงื่อนไขว่าต้องได้รับการสัตยาบันอีกครั้ง และลงนามเต็ม ซึ่งแต่ละรูปแบบมีผลแตกต่างกัน การให้สัตยาบันเป็นกระบวนการตรวจสอบสนธิสัญญาอีกครั้งหลังจากการเจรจาหรือลงนามแล้ว และเมื่อให้สัตยาบันแล้วรัฐต้องปฏิบัติตามพันธกรณีในสนธิสัญญานั้น ๆ ทุกประการ ส่วนการภาคยานุวัติ เป็นการให้ความยินยอมของรัฐเพื่อเข้าผูกพันตามสนธิสัญญาในกรณีที่รัฐมิได้เข้าร่วมในการเจรจาและมิได้ลงนามในสนธิสัญญานั้นมาก่อน เมื่อทำการภาคยานุวัติแล้วถือว่ารัฐเป็นภาคีของสนธิสัญญาและมีสิทธิหน้าที่ตามที่สนธิสัญญากำหนดไว้ สำหรับการตั้งข้อสงวนนั้น ประเด็นสำคัญคือรัฐนั้นต้องการจะระงับหรือเปลี่ยนแปลงผลทางกฎหมายของบัญญัติข้อใดข้อหนึ่งในสนธิสัญญา โดยอาจใช้ชื่อว่า ข้อสงวน (Reservation) ประกาศ (Declaration) ความเข้าใจ (Understanding) หรือข้อชี้แจง (Clarification) ซึ่งประเทศไทยเคยตั้งข้อสงวนในสนธิสัญญาพหุภาคีด้านสิทธิมนุษยชนหลายฉบับ เช่น อนุสัญญาว่าด้วยการจัดการเลือกปฏิบัติต่อสตรีในทุกรูปแบบ อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็ก เป็นต้น (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน 2546 หน้า 2-8)

สำหรับประเทศไทยสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของบุคคลได้รับการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญทุกฉบับ นับตั้งแต่ฉบับแรก ปีพ.ศ. 2475 แต่สิทธิมนุษยชนตามที่รับรองไว้ในรัฐธรรมนูญต่าง ๆ เหล่านั้นยังมีข้อจำกัดทั้งในด้านเนื้อหาของสิทธิ การใช้สิทธิ และองค์กรคุ้มครองสิทธิ กล่าวได้ว่าการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเมื่อมีรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 เนื่องจากได้เปลี่ยนกระบวนการทัศน์เรื่องสิทธิเสรีภาพโดยถือว่าเป็นสิทธิที่เกิดขึ้นพร้อมความเป็นมนุษย์ ทุกองค์กรของรัฐต้องเคารพและคำนึงถึงและในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ได้กำหนดให้มีคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กม.ส.) ขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อเป็นองค์กรที่มีหน้าที่ในการส่งเสริมสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย และมีหน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองไม่ให้มีการละเมิดสิทธิมนุษยชน ตลอดจนการติดตามตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน ปัจจุบัน พ.ศ. 2558 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติมีอายุครบ 18 ปี และปรากฏผลงานในการดำเนินการขับเคลื่อนเรื่องสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยมากมาย(คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ 2556 หน้า 9)

นอกจากนี้ จากรายงานวิจัยของ ไชยันต์ ไชยพร เรื่อง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในวิกฤตการณ์การเมืองไทย ได้อธิบายแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยไว้ว่า (2557 หน้า 306-307) นิธิเชื่อว่า สังคมไทยมีแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนอยู่แล้ว โดยสิทธิมนุษยชนไทยนั้นสัมพันธ์และ

แยกไม่ออกจากสิทธิชุมชน ซึ่งหมายความว่า สิทธิของปัจเจกบุคคลนั้นจะเป็นจริงได้ก็ในเงื่อนไขที่ว่าสิทธิชุมชนได้รับการรับรองเท่านั้น ซึ่งสิทธิสำคัญคือ สิทธิในการดูแลจัดการและพัฒนาทรัพยากรของชุมชน ซึ่งต้องมีกฎเกณฑ์ที่ทำให้คนสามารถเข้าถึงทรัพยากรกลางของชุมชนได้ทั่วกัน อย่างไรก็ตามเมื่อเวลาผ่านไป เพื่อให้สอดคล้องกับยุคสมัย สิทธิชุมชนอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะคุ้มครองสมาชิกได้ทั่วหน้าและมีแนวโน้มว่าบุคคลบางกลุ่มอาจฉ้อฉลสิทธิชุมชนไปเป็นสิทธิส่วนตัวได้ง่าย สิทธิมนุษยชนไทยจึงต้องมีฐานของสิทธิปัจเจกบุคคลร่วมอยู่ด้วย อันจะช่วยให้สิทธิมนุษยชนในสังคมไทยมีความสมบูรณ์ขึ้น

ความหมายและแนวคิดสิทธิมนุษยชน

สิทธิมนุษยชน เป็นคำที่เกิดขึ้นในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แต่อันที่จริงแนวคิดด้านนี้มีมานานแล้วตั้งแต่สมัยกรีกและมีวิวัฒนาการของการต่อสู้เรียกร้องหรือมีพลวัตสูงและความหมายขึ้นกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง จึงเป็นการยากที่จะกำหนดความหมายของคำๆ นี้ไว้ในตราสารทางกฎหมายระหว่างประเทศ เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 4 เลี่ยงที่จะใช้คำว่าสิทธิมนุษยชน แต่ใช้คำว่า “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และสิทธิเสรีภาพแทน และพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ก็ได้นิยามศัพท์ในเชิงขอบเขตเพื่อประโยชน์ในการดำเนินงานของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนดังปรากฏในมาตรา 3

“สิทธิมนุษยชน” หมายความว่า ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาคของบุคคลที่ได้รับการรับรองหรือคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยหรือตามกฎหมายไทยหรือตามสนธิสัญญาที่ประเทศไทยมีพันธกรณีที่จะต้องปฏิบัติตาม”

แสดงว่าสิทธิมนุษยชนมีขอบเขตมากกว่าที่ประเทศไทยเป็นภาคีพันธระนาที่ของรัฐในด้านสิทธิมนุษยชนที่ได้รับการยอมรับในทางวิชาการพบว่ามี 3 ด้านคือ พันธกรณีในการเคารพ (Obligation to respect) พันธกรณีในการปกป้องคุ้มครอง (obligation to protect) และพันธกรณีทำให้บรรลุผล (obligation to fulfill) (คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน, 2556 หน้า 18 และ 23)

กระนั้น เนื่องจากปัจจุบันยังไม่มีกรนิยามความหมายของสิทธิมนุษยชนใดใดที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเพียงอันใดอันเดียวจึงอาจพิจารณาความหมายของคำนี้จากนักวิชาการละหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

จรัล โฆษณานันท์(2556. หน้า 57-58) ได้อธิบายความหมายของสิทธิมนุษยชนไว้ 3 แนวทางดังนี้คือ

1.แนวคิดธรรมชาติมนุษย์ ซึ่งถือเป็นการนิยามแบบดั้งเดิมที่มองว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิที่เกิดขึ้นมาเองโดยธรรมชาติในตัวมนุษย์มิได้เกิดเพราะการกระทำของใคร เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ามีสิทธิมนุษยชนแล้ว แนวคิดแบบนี้จึงนำไปสู่การอ้างถึง “ความเป็นสากล” (universality) ของสิทธิมนุษยชนที่ไม่อาจ สละ โอนหรือยอมให้พรากไป (Inalienability) ให้แก่ใครได้ ทำให้ สิทธิมนุษยชน หมายถึง สิทธิที่คนทุกคนมีอยู่โดยเสมอภาคเท่าเทียมกัน เนื่องจากความเป็นมนุษย์ สิทธิมนุษยชนจึงเป็นสิทธิที่ตั้งอยู่บนความใส่ใจต่อธรรมชาติและความเป็นมนุษย์

2.แนวคิดความต้องการของมนุษย์ (Human needs) มุ่งเน้นที่ความต้องการหรือความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ที่ควรได้รับ เป็นสำคัญ ตามแนวคิดนี้ สิทธิมนุษยชน หมายถึง ข้อเรียกร้องทางศีลธรรมอันมั่นคงสมบูรณ์ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานของความต้องการมนุษย์ ตามแนวคิดนี้ถือว่าความต้องการเหล่านี้ทำให้เกิดความเป็นมนุษย์

3.แนวคิดแบบจำลองความยุติธรรมทางสังคม (Social justice) สิทธิมนุษยชน หมายถึง สิทธิที่จะได้รับการตอบสนองความต้องการในผลประโยชน์ต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งสมควรได้รับการปกป้องคุ้มครองกัน โดยหลักแห่งความยุติธรรมทางสังคม

จรัล ดิษฐาอภิชัย (2550 หน้า 1-2) ได้ให้ความหมายกว้าง ๆ ไว้ว่า “สิทธิมนุษยชน เป็นสิทธิของมนุษย์ทุกคนบนโลก ไม่แบ่งแยกเชื้อชาติ ชนชาติ ประเทศ เพศ ผิวพรรณ ภาษา ศาสนา วัฒนธรรม สติ ปัญญา ความสามารถ ฐานะเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ที่จะดำเนินชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรีมีอิสระเสรีภาพ เสมอภาค มีชีวิตที่ดี มีสิทธิแสวงหาวัตถุประสงค์จรรยาบรรณชีวิต ได้รับการยอมรับจากสังคมและการปฏิบัติจรรยาบรรณอย่างเหมาะสม สิ่งเหล่านี้ถือเป็นความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์ทุกคนในการดำเนินชีวิตทั้งทางส่วนตัวและสังคม สิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งที่ติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิดและมีลักษณะสากล (Universality) เพราะมนุษย์ทุกคนมีลักษณะโดยพื้นฐานแล้วมีสิ่งเหล่านี้เหมือนกัน คือ มีร่างกาย จิตใจ มีความต้องการอาหาร ที่อยู่ เสื้อผ้า ยารักษาโรค มีความรู้สึกร้อน หนาว เจ็บปวด ฯลฯ ไม่ว่าเป็นชาย หญิง ผิวดำ ผิวดาว คนยุโรป คนเอเชีย คนอเมริกาหรือคนไทย ฯลฯ สิทธิมนุษยชนจึงเป็นสิทธิที่เกิดแต่เนื้อตัวร่างกาย ตั้งแต่หัวจรดเท้า” สำหรับ จรัล มองว่า สิทธิมนุษยชน มิใช่สิทธิส่วนบุคคลแต่เพียงอย่างเดียว หากหมายรวมถึง สิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมอีกด้วย เนื่องจากสิทธิเหล่านี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนไม่สามารถแบ่งแยกออกจากกันได้

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ (2557 หน้า 5) อธิบายว่า สิทธิมนุษยชน (Human rights) คือ สิทธิความเป็นมนุษย์หรือสิทธิในความเป็นคน เป็นของทุกคน ไม่เลือกว่าจะมีเชื้อชาติ แหล่งกำเนิด เพศ อายุ สี ผิว ความคิดเห็นทางการเมือง ที่แตกต่างกัน หรือจะยากดีมีจน เป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ไม่สามารถถ่ายโอนแก่กัน และไม่มีพรมแดน ไม่มีบุคคลหรือแม้แต่รัฐสามารถล่วงละเมิดความเป็นมนุษย์ได้ ดังนั้น สิทธิมนุษยชนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกคนที่ต้องได้ในฐานะที่เป็นมนุษย์ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์อยู่รอดและสามารถพัฒนาตนเองได้โดย สิทธิมนุษยชนมี 2 ระดับ คือ

ระดับแรก สิทธิที่ติดตัวคนทุกคนมาแต่เกิด ไม่สามารถถ่ายโอนให้แก่กันได้ อยู่เหนือกฎหมายและอำนาจใด ๆ ของรัฐทุกรัฐ สิทธิเหล่านี้ได้แก่ สิทธิในชีวิต ห้ามฆ่าหรือทำร้ายต่อชีวิต ห้ามการค้ำมนุษย์ ห้ามทรมานอย่างโหดร้าย คนทุกคนมีสิทธิในความเชื่อ มโนธรรมหรือลัทธิทางศาสนา ทางการเมือง มีเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและแสดงออกหรือการสื่อความหมายโดยวิธีอื่น สิทธิมนุษยชนเหล่านี้ไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายมารองรับ จัดเป็นมโนธรรมสำนึกที่มีอยู่ในตัวของแต่ละคน

ระดับที่สอง สิทธิที่ต้องได้รับการรับรองในรูปของกฎหมายหรือต้องได้รับการคุ้มครองโดยรัฐบาล ได้แก่ การได้รับสัญชาติ การมีงานทำ การได้รับความคุ้มครองแรงงาน ความเสมอภาคของหญิงชาย สิทธิเด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ การประกันการว่างงาน การได้รับบริการทางด้านสาธารณสุข

การสามารถแสดงออกทางด้านวัฒนธรรมอย่างอิสระ สามารถได้รับความเพลิดเพลินจากศิลปวัฒนธรรมในกลุ่มของตน เป็นต้น สิทธิประเภทสองนี้ต้องเขียนรับรองไว้ในกฎหมายหรือรัฐธรรมนูญหรือแนวนโยบายพื้นฐานของรัฐของแต่ละประเทศเพื่อเป็นหลักประกันว่าคนทุกคนที่อยู่ในรัฐนั้นจะได้รับการคุ้มครองชีวิตความเป็นอยู่ให้มีความเหมาะสมแก่ความเป็นมนุษย์

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า สิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งจำเป็นของมนุษย์ทุกคน ทุกชาติพันธุ์ และเป็นสิ่งสากล สิทธิมนุษยชนจึงสามารถสะท้อนถึงเสรีภาพแห่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

หลักการพื้นฐานสิทธิมนุษยชน

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม ได้แปลและเรียบเรียงหลักการพื้นฐานงานสิทธิมนุษยชนจาก UNDP (United Nations Development Programme) และนำมาอธิบายไว้ในชุดความรู้ สิทธิมนุษยชน สิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ สนธิสัญญาหลักระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชน และแผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2557 - 2561) (มมป. หน้า 4) ดังนี้

1. หลักแห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (Human dignity) ถือเป็นสิทธิธรรมชาติที่ติดตัวมนุษย์มาแต่เกิด (Natural Rights) โดยศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เป็นคุณค่าในฐานะที่เขาเป็นมนุษย์ มิใช่คุณค่าที่มาจากตำแหน่งในสังคม มีความเท่าเทียมกันทุกคน

2. หลักแห่งความเป็นสากลและไม่สามารถถ่ายโอนกันได้ (Universality & inalienability) เนื่องจากเชื่อว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งสากล กล่าวคือ สิทธินี้เป็นของคนทุกคน ในสังคมโลก ไม่ว่าจะอยู่แห่งหนตำบลใด เป็นชนกลุ่มใด เชื้อชาติใด เกิดที่ไหน ยากดีมีเงิน พิกัดหรือปกติ เป็นเด็กหรือผู้สูงอายุ ฯลฯ ทุกคนต่างมีสิทธิมนุษยชนติดตัวกันทุกคน ส่วนคำว่าสิทธิไม่สามารถถ่ายโอนได้ นั้นหมายถึง สิทธินี้มนุษย์ไม่สามารถมอบอำนาจให้แก่ผู้ใดนำไปใช้หรือมีสิทธิเหนือตนเองเพราะสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิเฉพาะตัวของมนุษย์แต่ละคนจึงไม่มีการครองหรือใช้สิทธิแทนกัน

3. หลักการไม่สามารถแบ่งแยกได้ (Invisibility) สิทธิมนุษยชนไม่สามารถแยกเป็นส่วน ๆ ตรงข้ามต้องมองอย่างเป็นองค์รวม ไม่มีสิทธิใดมีความสำคัญมากกว่ากัน ทุกสิทธิเท่ากัน เช่น สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง มีความสำคัญเท่ากันกับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ดังนั้นรัฐบาลจะอ้างว่าต้องพัฒนาเศรษฐกิจก่อนแล้วจึงค่อยแก้ไขปัญหาทางการเมืองมิได้เพราะขัดต่อหลักการนี้

4. หลักการความเสมอภาคและไม่เลือกปฏิบัติ (Equality and non-discrimination) การได้รับการปฏิบัติต่อกันอย่างเท่าเทียมเนื่องจากความเป็นมนุษย์เหมือนกัน แม้จะแตกต่างในเรื่องฐานะอายุ รวย คนจน คนพิการ บุคลิกลักษณะ ทุก ๆ คนต่างมีความเสมอภาคกัน การเลือกปฏิบัติถือเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนและเป็นเหตุแห่งความไม่เสมอภาค

5. หลักแห่งการมีส่วนร่วมและการเป็นส่วนหนึ่งของสิทธินั้น (Participation & inclusion) การให้สิทธิประชาชนทุกคน ทุกกลุ่ม ทุกเหล่า เข้าไปมีส่วนร่วมในการเข้าถึงและได้รับประโยชน์จากสิทธิต่าง ๆ อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะเป็สิทธิพลเมือง สิทธิทางการเมือง สิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

6. หลักแห่งการตรวจสอบได้และใช้หลักนิติธรรม (Accountability & the rule of law) เป็นสิ่งที่รัฐและองค์กรผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับสิทธิมนุษยชน ต้องรับผิดชอบดำเนินการ เพื่อให้สิทธิมนุษยชนได้รับการปฏิบัติให้เกิดผลจริง โดยรัฐต้องใช้หลักนิติธรรมในการปกครองและใช้กฎหมายอย่างเที่ยงธรรม ดังนั้นเมื่อปรากฏต่อหน้ากฎหมาย ถือว่าทุกคนเท่าเทียมกันและไม่มีใครสามารถอยู่เหนือกฎหมายได้

จากหลักการพื้นฐานสิทธิมนุษยชน 6 ประการ ดังกล่าวข้างต้นอาจกล่าวได้ว่าล้วนเป็นแนวทางที่นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างแลเห็นถึงความเป็นมนุษย์ที่มีเมตตาต่อกันและกัน สิทธิมนุษยชนจึงน่าจะนำไปสู่หนทางการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ทุกชาติพันธุ์อย่างสันติ มีศักดิ์ศรีและมีความสุข บนเงื่อนไขที่ว่าต้องนำหลักการดังกล่าวไปใช้ปฏิบัติอย่างจริงจัง

ขอบเขตสิทธิมนุษยชน

กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม (มมป., หน้า 3) ได้อธิบายและจำแนกขอบเขตสิทธิมนุษยชนไว้ 5 ประเภท กล่าวคือ

1. สิทธิพลเมือง ได้แก่ สิทธิในชีวิตและร่างกาย เสรีภาพและความมั่นคงในชีวิต ไม่ถูกทรมาน ไม่ถูกทำร้ายหรือฆ่า สิทธิในกระบวนการยุติธรรม ได้แก่ สิทธิในความเสมอภาคต่อหน้ากฎหมาย สิทธิที่จะได้รับการปกป้องจากการจับกุมหรือคุมขังโดยมิชอบ สิทธิที่จะได้รับการพิจารณาคดีในศาลอย่างยุติธรรม โดยผู้พิพากษาที่มีอิสระ สิทธิในการได้รับสัญชาติ เสรีภาพของศาสนิกชนในการเชื่อถือและปฏิบัติตามความเชื่อ

2. สิทธิทางการเมือง ได้แก่ สิทธิในการเลือกวิถีชีวิตของตนเองทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นและการแสดงออก สิทธิการมีส่วนร่วมกับรัฐในการดำเนินกิจการที่เป็นประโยชน์สาธารณะ เสรีภาพในการชุมนุมโดยสงบ ปราศจากอาวุธ เสรีภาพในการรวมกลุ่ม สิทธิในการเลือกตั้งอย่างเสรี

3. สิทธิทางเศรษฐกิจ ได้แก่ สิทธิในการมีงานทำ ได้เลือกงานอย่างอิสระและได้รับค่าจ้างอย่างเป็นธรรม สิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน การได้รับมาตรฐานการครองชีพอย่างพอเพียง

4. สิทธิทางสังคม ได้แก่ สิทธิในการได้รับการศึกษา สิทธิในการได้รับหลักประกันด้านสุขภาพ แม่และเด็กต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษ ได้รับการพัฒนาบุคลิกภาพอย่างเต็มที่ ได้รับความมั่นคงทางสังคม มีเสรีภาพในการเลือกคู่ครองและสร้างครอบครัว

5. สิทธิทางวัฒนธรรม ได้แก่ การมีเสรีภาพในการใช้ภาษาหรือสื่อความหมายในภาษาท้องถิ่น ตน มีเสรีภาพในการแต่งกายตามวัฒนธรรม การปฏิบัติตามวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นของตน การปฏิบัติตามความเชื่อทางศาสนา การพักผ่อนหย่อนใจด้านการแสดงศิลปะ วัฒนธรรม บันเทิงโดยไม่มีใครมาบังคับ

จากขอบเขตของสิทธิมนุษยชนข้างต้น จะพบว่าสิทธิมนุษยชนเป็นสิ่งจำเป็นที่มนุษย์ทุกคนต้องได้รับและปฏิบัติต่อกันและกัน และรัฐบาลมีหน้าที่ต้องกำกับดูแลส่งเสริมให้สิทธิมนุษยชนได้รับการปฏิบัติในสังคม เพื่อให้มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณค่าศักดิ์ศรี

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน

ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนคือการประกาศเจตนารมณ์ในการร่วมมือระหว่างประเทศเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนที่เป็นผลมาจากการก่อตั้งองค์การสหประชาชาติ เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2488 ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองในปี พ.ศ. 2488 (ค.ศ. 1945) ปฏิญญาสากลนี้ถือเป็นเอกสารหลัก เป็นมาตรฐานสากลและเป็นพื้นฐานกฎหมายระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนฉบับแรกของโลก โดยประเทศไทยจัดเป็นหนึ่งในสี่สิบแปดประเทศแรกที่ยอมรับและลงนามเสียร่วม โดยมีเนื้อหาสรุปของปฏิญญาสากลทั้ง 30 ข้อ ซึ่งกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม (มปป., หน้า 8-9) ได้อธิบายไว้โดยสรุปคือ

ข้อ 1 - 3 เป็นเกณฑ์กล่าวถึงสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ 3 ประการคือ สิทธิในการดำรงชีวิต (Right to life) สิทธิที่จะมีเสรีภาพ (Right to liberty) และสิทธิที่จะมีความมั่นคงแห่งตัวตน (Right to security of person) และเสรีภาพ ขึ้นพื้นฐานที่มนุษย์เมื่อเกิดมาพึงได้รับโดยเท่าเทียมกันและไม่มีการเลือกปฏิบัติทางเพศ เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา

ข้อ 4 - 21 เป็นเกณฑ์เกี่ยวกับสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (Civil and political rights)

ข้อ 22 - 27 เป็นเกณฑ์เกี่ยวกับสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (Economic, social and cultural rights) ได้พึงได้รับการยอมรับ ซึ่งสิทธิทั้งสองด้านได้มีอนุสัญญาที่เกี่ยวข้อง กำหนดรายละเอียดและการคุ้มครองไว้

ข้อ 28 - 30 เป็นเกณฑ์กล่าวถึงทุกคนมีหน้าที่และความรับผิดชอบต่อระเบียบสังคมและประชาชนระหว่างประเทศที่มีการรับรองสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐานกล่าวคือ อยู่ภายใต้กฎหมายที่รับรองสิทธิและเสรีภาพพื้นฐานและไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพของผู้อื่น

หากศึกษาปฏิญญาสากลทั้ง 30 ข้อแล้วอาจกล่าวได้ว่า สิทธิมนุษยชนเป็นเครื่องมือที่เป็นสากลที่พยายามทำให้ทุกคนในโลกใบนี้ที่แม้จะแตกต่างกันเพียงใด สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกัน

แนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นการกล่าวรวมๆ ถึงการเปลี่ยนแปลงของ 2 ประเด็นหลัก คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการเปลี่ยนทางวัฒนธรรม นักสังคมศาสตร์บางท่านมองว่านักสังคมวิทยาสนใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ขณะที่นักมานุษยวิทยาสนใจการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ทำให้แต่ละคำต่างมีแง่มุมและรายละเอียดที่แตกต่างกัน แต่กระนั้นเป็นที่ยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้นเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน และเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจนจริงควรต้องพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทั้ง 2 ประเด็น กล่าวคือ

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย (2549 หน้า 219-220) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การปรับเปลี่ยนการจัดระเบียบองค์การทางสังคมทางด้านสถาบันหรือแบบแผนของบทบาททาง

สังคม การเปลี่ยนแปลงนี้อาจเป็นไปได้ในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราวโดยการวางแผนหรือเป็นไปได้เองตามธรรมชาติและอาจจะเป็นประโยชน์หรือให้โทษ

ราชบัณฑิตยสถาน (2524 อ้างถึงใน จินตวิรั เกษมศุข, 2554, หน้า 9-10) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่าง หรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี ครอบครั้ว การปกครอง ได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นการดำเนินใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้อาจจะเป็นไปได้ในทางก้าวหน้าหรือถดถอย เป็นไปได้อย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปได้เอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษได้ทั้งสิ้น

นิเทศ ดินณะกุล (2551, หน้า 9) อธิบายว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมหรือของรูปแบบของความสัมพันธ์และการปะทะสัมพันธ์กันทางสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาท ระเบียบแบบแผน ค่านิยม และวัฒนธรรม

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555, หน้า 214) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในด้านต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้นและที่สำคัญคือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้าน ค่านิยม บรรทัดฐาน และระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของเครื่องใช้เกิดขึ้นง่ายกว่า แต่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องค่านิยมและสัญลักษณ์ทางสังคมมัก จะต้องใช้เวลานานและยากเย็นกว่าตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนของค่านิยมจากสถานภาพและบทบาทชายเป็นใหญ่ (Patriarchal) มาเป็นหญิงและชายเท่าเทียมกัน (Egalitarian) ค่านิยมในการเลือกคู่การแต่งงาน เป็นต้น

Henry M. JohnsonและKingsley Davis มีการนิยามความหมายที่คล้ายคลึงกัน คือ Henry M. Johnson (อ้างถึงใน บุญเติม พันรอบ, 2528, หน้า 218) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมจะมีผลกระทบต่อหน้าที่ต่าง ๆ ของสิ่งต่าง ๆ ในสังคม ผลกระทบนั้นอาจทำให้สภาพสังคมดีขึ้นหรือเสื่อมโทรมลงก็ได้ ถ้าต้องการให้สังคมคงอยู่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและสถาบันสังคมใหม่ให้ดีขึ้น ส่วน Kingsley Davis (อ้างถึงใน บุญเติม พันรอบ, 2528, หน้า 218) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบสังคมเป็นขบวนการสังคม นั้นหมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางด้าน 1. โครงสร้างสังคม 2. หน้าที่ของสังคม ซึ่งแนวคิดดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

Roger (1995 อ้างถึงใน จินตวิรั เกษมศุข, 2554, หน้า 9) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง กระบวนการซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างหน้าที่ของระบบสังคม เมื่อมีความคิดใหม่ ๆ ถูกประดิษฐ์ขึ้นมา มีการแพร่กระจายออกไป และได้รับการยอมรับหรือไม่ยอมรับ จนนำไปสู่ผลกระทบต่อสังคม

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

บุญเติม พันรอบ (2528, หน้า 218) ได้ให้ความหมาย การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมว่า หมายถึง การเปลี่ยนแปลงวิถีประชา การเปลี่ยนแปลงจารีต กฎหมาย ความเชื่อหรือศาสนา สิ่งประดิษฐ์ และวัตถุอื่นที่ประชาชนใช้ดำรงชีวิตอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ค่านิยมความเชื่อ การรับรู้และความเข้าใจ ซึ่งเป็นทัศนคติภายในของมนุษย์ที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมทั้งสิ้น

งามพิศ สัตย์สงวน (2543, หน้า 5) ได้อธิบายว่า หมายถึง ความแตกต่างของอย่างเดียวกันที่เอามาเปรียบเทียบกันในเวลาที่แตกต่างกันไป ซึ่งรวมกระบวนการเปลี่ยนแปลงในปรากฏการณ์ทางสังคม ทั้งที่วางแผนและไม่ได้วางแผน โดยปรากฏการณ์ดังกล่าวแยกเป็นองค์ประกอบย่อยได้ 6 อย่าง ที่สัมพันธ์กันคือ

1. กำหนดปรากฏการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลง (Identity of change) หมายถึง การกำหนดหรือบ่งชี้ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เฉพาะที่กำลังเปลี่ยนแปลง เช่น ในงานวิจัยเรื่อง วิถีชีวิตตำรวจอาสาสมัครในนครบึงฉลบุรี ผู้เขียนเน้นศึกษาแบบแผนการดำรงชีวิตในด้านการทำงาน ความสัมพันธ์ในครอบครัว ความเป็นอยู่ โดยในด้านความเป็นอยู่จะออกแบ่งเป็น 3 ประเด็นย่อย คือ การอุปโภคบริโภค การดูแลสุขภาพหรือสาธารณสุข และศาสนาความเชื่อ เป็นต้น

2. ระดับของการเปลี่ยนแปลง (Level of change) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระดับต่าง ๆ 6 ระดับคือ

2.1 ระดับปัจเจกชน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ความเชื่อ ความคาดหวัง แรงจูงใจและเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชน เช่น เชื่อในหลักเหตุผลแบบวิทยาศาสตร์ พิสูจน์ตรวจสอบได้มากกว่าเชื่อไสยศาสตร์หรือโชคลาง เป็นต้น

2.2 ระดับกลุ่มคน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในแบบแผนพฤติกรรมของความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในกลุ่มคนกลุ่มต่าง ๆ เช่น พฤติกรรมของกลุ่มวัยรุ่นกลุ่มปาหิ้น กลุ่มแก๊งค์ซิ่ง เป็นต้น

2.3 ระดับองค์กร หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างและการทำหน้าที่ขององค์กรหรือการเปลี่ยนแปลงในระบบต่าง ๆ ขององค์กร เช่น การเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารจัดการ การลดขนาดองค์กร เป็นต้น

2.4 ระดับสถาบัน หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในแบบแผนต่าง ๆ ของสถาบันทางสังคมประเภทต่าง ๆ เช่น การเปลี่ยนแปลงของระบบการสอบเข้ามหาวิทยาลัย การใช้คะแนนโอเน็ต เอนเน็ต เป็นต้น

2.5 ระดับชุมชน หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนบทหรือในชุมชนเมือง เช่น การเปลี่ยนไปของพหุสภาวะการเป็นชุมชนเมืองที่เต็มไปด้วยการแข่งขันและต่อสู้ดิ้นรนตลอดเวลา หรือการเปลี่ยนแปลงของสำนึกในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรของคนในชุมชนต่าง ๆ เป็นต้น

2.6 ระดับสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในระบบชนชั้นหรือโครงสร้างทางสังคม เช่น สำนึกของชนชั้นกลางที่สนใจและแสดงออกทางการเมืองไทย รวมถึงการเข้าร่วมกับขบวนการต่อสู้ทางการเมืองภายใต้สัญลักษณ์ของเสื้อเหลืองเสื้อแดง เป็นต้น

3. ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (Duration of change) หมายถึง ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นการเปลี่ยนแปลงระยะสั้น ๆ หรือระยะยาว

4. ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction of Change) หมายถึง ตัวบ่งชี้ของการเปลี่ยนแปลงว่าพัฒนาก้าวหน้าหรือเสื่อมลง แบบแผนการเปลี่ยนแปลงอาจเป็นวงจรหรืออาจเป็นการปฏิรูปหรือปฏิวัติ

5. ขนาดน้ำหนัของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงมีขนาดน้ำหนักร่างต่างกันไปได้ 3 ระดับ คือ เปลี่ยนแปลงน้อย ไม่ได้เปลี่ยนโครงสร้าง เปลี่ยนแปลงมากขึ้น และเป็นการปฏิวัติ เปลี่ยนแปลงมากเพราะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคม

6. อัตราการเปลี่ยนแปลง (Rate of change) หมายถึงอัตราการเปลี่ยนแปลง อาจเป็นไปช้า ๆ หรือเป็นไปอย่างรวดเร็ว หรืออาจเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ

เนื่องจากความแตกต่างของความหมายดังกล่าวของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม วรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ (2554 หน้า 80) จึงได้สรุปว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมองที่โครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคมที่ได้เปลี่ยนแปลงไป ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม มองที่วิถีชีวิต ระเบียบแบบแผนที่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อย่างไรก็ตามเป็นสิ่งที่น่าสังเกตว่าองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ทั้ง 6 ประการดังกล่าวข้างต้น สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้อย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

จากความหมายที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้นจะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก การแยกออกจากกันจึงเป็นเรื่องยาก ดังนั้นการศึกษาปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ๆ ควรต้องศึกษาทั้งเรื่องของสังคมและวัฒนธรรมไปในคราวเดียวกัน นั่นคือต้องพิจารณาทั้งโครงสร้างสังคม บทบาท หน้าที่ ความสัมพันธ์ทางสังคม สถาบันสังคม อันเป็นหลักของสังคม และพิจารณาทั้ง วิถีประชา จารีต กฎหมาย ความเชื่อหรือศาสนา ค่านิยม ความเชื่อ การรับรู้ สิ่งประดิษฐ์ทางวัตถุต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในการเข้าใจวัฒนธรรม

งามพิศ สัตย์สงวน (2543, หน้า 8) ได้อธิบายกระบวนการทางวัฒนธรรม 7 กระบวนการที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้อธิบายลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. การประดิษฐ์คิดค้น (Invention) หมายถึง กระบวนการที่สิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนถูกทำขึ้นมา เป็นการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ ขึ้นมา สิ่งใหม่ ๆ ดังกล่าวอาจจะเป็น วัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น โทรศัพท์ โทรทัศน์ ยานอวกาศ หรืออาจเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ค่านิยม กฎหมาย อุดมการณ์

2. การค้นพบ (Discovery) หมายถึงกระบวนการที่บางสิ่งบางอย่างที่มีอยู่แล้วแต่ไม่รู้จักถูกค้นพบขึ้นมา เช่น กระแสไฟฟ้า คือการค้นพบแต่หลอดไฟคือ การประดิษฐ์คิดค้น

3. การแพร่กระจาย (Diffusion) หมายถึง ส่วนต่าง ๆ ที่เฉพาะของวัฒนธรรมหนึ่งแพร่กระจายไปยังอีกวัฒนธรรมหนึ่ง ในบางกรณีส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมดังกล่าว จะแพร่กระจายไปยังสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก การแพร่กระจายเป็นวิธีการหนึ่งที่สังคมต่าง ๆ ได้รับนวัตกรรมหรือสิ่งของใหม่ ๆ จากภายนอกวัฒนธรรม การแพร่กระจายเป็นผลมาจากจากที่วัฒนธรรมต่างกันไปติดต่อกันไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมหนึ่งหรือสองวัฒนธรรม ที่ติดต่อกัน เช่น การแพร่ของวัฒนธรรมตะวันตก กรณี เครื่องดื่มโคลาหรือเบียร์ อาหารจานด่วน ที่แพร่กระจายไปทั่วโลก อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วการแพร่กระจายเป็นกระบวนการ 2 ทาง คือ มักเป็นการให้กันและกัน ไม่ใช่ให้แต่ฝ่าย

เดี่ยว เช่น ชาวอเมริกันได้ข้าวโพดหรือมันเทศมาจากวัฒนธรรมอินเดียแดง ในขณะที่เดียวกันก็ได้แพร่ความเจริญต่าง ๆ เข้าสู่ชาวอินเดียแดง เป็นต้น

4. การติดต่อทางวัฒนธรรม (Acculturation or cultural contact) หมายถึง ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่ชน 2 กลุ่มที่มีวัฒนธรรมต่างกันมาติดต่อกัน แต่ละกลุ่มอาจให้อิทธิพลซึ่งกันและกันได้ แต่ถ้าการติดต่อเป็นไปในระยะเวลาสั้น ๆ ก็อาจไม่มีอิทธิพลที่ยาวนาน แต่ถ้าติดต่อยาวนานขึ้น อาจทำให้เกิดผลกระทบต่อกันได้ เช่น การทำสงคราม การตกเป็นเมืองขึ้น การย้ายแรงงาน การค้า การท่องเที่ยว การติดต่อดังกล่าวเมื่อมีไปเรื่อยๆ ในที่สุดจะมีผลกระทบทำให้แบบเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของวัฒนธรรมหนึ่งหรือทั้งสองวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

5. การผสมผสานทางวัฒนธรรม (Assimilation) หมายถึง ปรากฏการณ์การผสมผสานทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของการติดต่อระหว่างวัฒนธรรม เป็นผลมาจากการที่ปัจเจกชนหรือกลุ่มคนต่าง ๆ แทนที่วัฒนธรรมของตนเองโดยวัฒนธรรมอื่น ๆ โดยทั่วไปกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมจะแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ต่าง ๆ อย่างไรก็ตามกระบวนการดังกล่าวจะเกิดขึ้นในระดับวัฒนธรรมย่อยด้วย

6. ความทันสมัย (Modernization) เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่สังคมกำลังพัฒนารับเอาวัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุของสังคมอุตสาหกรรมมาใช้ ปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมนี้มีขอบเขตกว้างขวาง รวมเอาปรากฏการณ์ 3 ประการต่อไปนี้เข้าไว้ด้วยกันคือ การเป็นอุตสาหกรรม การเป็นเมือง และระบบราชการ

6.1 การเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากสังคมหรือชุมชนเกษตรกรรมไปสู่การเป็นสังคมหรือชุมชนอุตสาหกรรม มีการใช้เทคโนโลยี เครื่องจักร ทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นมากในเวลารวดเร็ว เป็นลักษณะของการผลิตเพื่อป้อนตลาดการค้าขนาดใหญ่โดยใช้แรงงานที่ชำนาญเฉพาะอย่าง

6.2 การเป็นเมือง (Urbanization) หมายถึง สัดส่วนของประชากรตั้งถิ่นฐานในเมืองเพิ่มมากขึ้น เมืองเป็นแหล่งที่มีความหนาแน่นและความแตกต่างของประชากรสูง มีวัฒนธรรมย่อยมากมาย ผู้คนมีความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการตามบทบาทหน้าที่ ที่อยู่และที่ทำงานของคนในเมืองมักแยกจากกัน

6.3 ระบบราชการ (Bureaucracy) หมายถึง โครงสร้างทางสังคมที่มีการจัดระเบียบสูงต่ำต่าง ๆ กัน เพื่อบริหารองค์กรขนาดใหญ่อย่างมีเหตุผลและมีประสิทธิภาพ การทำงานมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ กฎระเบียบและการควบคุมที่ชัดเจน

7. นวัตกรรม (Innovation) หมายถึง กระบวนการรับของใหม่ ๆ ที่ยังไม่เคยมีมาก่อนมาใช้ในสังคมหรือชุมชน ของใหม่ดังกล่าวอาจเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น อินเทอร์เน็ต อุปกรณ์ทางการแพทย์ การสาธารณสุข การขนส่ง เป็นต้น และอาจเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม เป็นต้น

นอกจากนี้ งามพิศ ยังได้นำแนวคิดเกี่ยวกับขั้นตอนการรับของใหม่ของRogers and others (1956, pp. 107-110 อ้างถึงใน งามพิศ สัตย์สงวน, 2543, หน้า 12) มาอธิบายเพิ่มเติมว่า ประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ 5 ขั้นตอน คือ

1 ขั้นเกิดความตระหนัก (Awareness stage) เป็นขั้นที่ปัจเจกชนรับรู้เกี่ยวกับสิ่งใหม่นั้น แต่ยังไม่มีความสนใจที่จะตัดสินใจ

2 ขั้นให้ความสนใจ (Interest stage) เป็นขั้นที่ปัจเจกชนรู้สึกสนใจของใหม่นั้น ๆ

3 ขั้นประเมินสถานการณ์ (Evaluation stage) เป็นขั้นที่ปัจเจกชนสามารถประเมินสถานการณ์และตัดสินใจได้ว่าจะนำไปใช้หรือไม่

4 ขั้นทดลองใช้ (Trial stage) เป็นขั้นที่ปัจเจกชนทดลองใช้ในระดับเล็กน้อยก่อน เพื่อดูว่าดีหรือมีประโยชน์หรือไม่

5 ขั้นยอมรับ (Adoption stage) เป็นขั้นที่ปัจเจกชนยอมรับและนำไปใช้

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

ศิริรัตน์ แอดสกุล (2555, หน้า 218-220) ได้อธิบายไว้ 7 ประการ โดยสรุปได้ดังนี้

1. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น การเปลี่ยนจากพื้นที่ที่เคยเป็นทะเลไปเป็นพื้นแผ่นดิน การเปลี่ยนจากสภาพแห้งแล้งไปเป็นสภาพน้ำท่วม โดยปกติการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพจะใช้เวลาอันยาวนาน สังเกตเห็นได้ยากหรือไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจะมีผลกระทบมาก

2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร เช่น การเพิ่มลดของจำนวนประชากร ความหนาแน่นของประชากร ซึ่งส่งผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรเช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย และเป็นเหตุผลของการอพยพเคลื่อนย้ายประชากรจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง จนทำให้อาจมีจำนวนมากเกินไป เช่นการอพยพของชาวจีนอพยพทำให้เกิดสลัม

3. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน สังคมที่มีโอกาสสัมพันธ์กับสังคมอื่น ๆ มากกว่าย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมได้มากกว่าสังคมที่ไม่ค่อยได้ติดต่อกับใคร

4. โครงสร้างของสังคมและวัฒนธรรม เช่น สังคมที่มีลักษณะผูกพันกันสูง มีความเป็นอยู่ที่คล้ายคลึงกัน (Homogenous) อย่างเช่น สังคมประเพณีหรือสังคมชนบทมักจะมีการเปลี่ยนแปลงได้ช้ากว่าสังคมที่มีโครงสร้างสังคม ซึ่งประกอบด้วยผู้คนมากมายที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งด้านอาชีพ เชื้อชาติ ชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนมีลักษณะความเป็นอยู่ที่ไม่เป็นเนื้อเดียวกัน (Heterogeneous) ไม่มีความผูกพัน อยู่กันอย่างตัวใครตัวมันไม่สนใจใคร

5. ทศนคติและค่านิยม สังคมผู้คนที่มีการทศนคติและค่านิยมในการยอมรับการเปลี่ยนแปลงจะมีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าสังคมที่ผู้คนไม่ยอมรับ เช่นสังคมอเมริกายอมรับการเปลี่ยนแปลงได้ง่ายกว่าสังคมชาวเกาะบางเผ่าตามชายฝั่งนิวกินี

6. การเล็งเห็นถึงความจำเป็น อัตราและทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับความจำเป็นและการเล็งเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงของผู้คนในสังคม เช่น ผู้คนเห็น

ความจำเป็นในการขยายเมือง จะทำให้การเกิดขึ้นของเมืองเป็นไปด้วยความรวดเร็วและนำสู่การขยายความจำเป็นในเรื่องอื่น ๆ เช่น การสาธารณสุข การคมนาคม ฯลฯ

7. พื้นฐานทางวัฒนธรรม หากพื้นฐานทางวัฒนธรรมเจริญขึ้น ก็จะทำให้การเพิ่มจำนวนของสิ่งประดิษฐ์และการค้นพบเป็นไปได้มากขึ้น Leonardo da Vinci ได้เคยสเก็ตภาพเครื่องจักรเครื่องยนต์ไว้หลายชนิด แต่ในสมัยนั้นเทคโนโลยียังไม่พัฒนา จึงประดิษฐ์เครื่องจักรเครื่องยนต์ไม่สำเร็จ แต่ต่อมามีอีกหลายร้อยปี นักประดิษฐ์รุ่นหลังสามารถคิดประดิษฐ์ได้สำเร็จ ทั้งนี้เพราะความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มีมากขึ้น

จากแนวความคิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าสามารถนำเชื่อมโยงเพื่อนำสู่การอธิบายการเปลี่ยนแปลงไปในเรื่องบทบาทของชุมชนท้องถิ่นในสังคมไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนซึ่งถือเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือวัฒนธรรมที่มนุษย์ในสังคมได้ช่วยกันคิดค้นและสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิตสังคมร่วมกันอย่างสันติและเป็นธรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทัน ทองดี (2555, หน้า158-165) จากการศึกษาเรื่อง การนำหลักเรื่องสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาปรับใช้ในการประมงชายฝั่งของไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ สิทธิชุมชนท้องถิ่น โดยมีวัตถุประสงค์ 5 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาถึงทฤษฎีแนวคิดและความเป็นมาของสิทธิชุมชนท้องถิ่น 2. เพื่อศึกษาถึงแนวความคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 3. เพื่อศึกษาถึงแนวคิดหลักเกณฑ์ของการใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในการประมงชายฝั่ง โดยพิจารณาเปรียบเทียบกับหลักเกณฑ์ในต่างประเทศ 4. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาและอุปสรรคของการใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการประมงชายฝั่ง 5. นำผลการศึกษาที่ได้มาปรับใช้กับกรณีของประมงชายฝั่งให้มีความเหมาะสมกับหลักการในรัฐธรรมนูญโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า เนื่องจากหลักการที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 เรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 66 และพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 ซึ่งถือเป็นกฎหมายลูกที่อนุวัติการตามหลักการในมาตรา 66 ของรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2550 ยังไม่มีการระบุเกี่ยวกับการใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการทำประมงชายฝั่งและทำให้เกิดปัญหาการตีความและการปรับใช้ ดังนั้นเพื่อให้สิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ในการทำประมงชายฝั่งซึ่งถือเป็นสิทธิชุมชนท้องถิ่นที่เกิดจากการที่ชุมชนท้องถิ่นเรียนรู้และปรับตัวใช้ชีวิตให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางทะเลที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นกฎเกณฑ์ จารีตท้องถิ่นและทำให้มีรูปแบบกฎเกณฑ์เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทางทะเลอย่างทั่วถึงและเพียงพออันก่อให้เกิดผลดีในการควบคุมดูแลทั้งคนและทรัพยากรทางทะเล จึงควรมีกฎหมายรับรองกระบวนการและหลักเกณฑ์การใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการทำประมงชายฝั่งให้สามารถเป็นหลักเกณฑ์บังคับใช้ได้จริงในทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเจตนารมณ์ตามบทบัญญัติมาตรา 66 ของรัฐธรรมนูญซึ่งผลจากการศึกษาดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า กลไกทางกฎหมายที่เป็นตัวอักษรมีอิทธิพลอย่างมากในการทำให้ชุมชนสามารถนำสิทธิชุมชนมาปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรของแต่ละท้องถิ่นได้หรือไม่ ดังเช่น การทำ

ประมงชายฝั่งในภาคใต้ แม้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2550 จะกำหนดหลักการรับรองสิทธิชุมชนไว้แล้วแต่ก็ถือว่าเป็นเพียงการรับรองอย่างกว้าง ๆ ไม่มีรายละเอียดทำไม่สามารถปรับใช้ได้จริง ๆ เพราะขาดหลักเกณฑ์กระบวนการใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นที่ชัดเจน ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นด้วยกับ หัน ว่า สังคมไทยควรปรับปรุงกฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายลูกที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนโดยควรระบุนรายละเอียดของค่าต่าง ๆ ให้ชัดเจนไม่กำกวม เพื่อให้สามารถนำมาปรับใช้กับการทำประมงชายฝั่งของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งการจัดการและการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ของชุมชนได้อย่างจริงจังต่อไป อันจะทำให้บทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไม่เป็นเพียงวรรณกรรมทางกฎหมายเท่านั้น

นิตยา โปธิ์นอก (2554, หน้า บทสรุปผู้บริหาร) การศึกษาเรื่อง พัฒนาการทางนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษานโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน (พ.ศ.2475-2554) 2. เพื่อเปรียบเทียบนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยใน 3 ช่วงได้แก่ช่วง 2475-2539 ช่วงปี 2540 - 2549 และ ปี 2550 - 2554 และ 3. เพื่อเสนอแนะทิศทางนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย โดยใช้วิธีการศึกษาในเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่าพัฒนาการนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นโดยนโยบายดังกล่าวในช่วง พ.ศ. 2475 - 2539 มีลักษณะปิดโดยรัฐเป็นเจ้าของหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรต่อมาช่วง พ.ศ.2540 - 2549 นโยบายมีลักษณะเปิดโอกาสให้กับสิทธิชุมชนมากขึ้นแต่ยังขาดกลไกที่ชัดเจนในการขับเคลื่อน ขณะที่ช่วงปี พ.ศ.2550 - 2554 ประเด็นนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนได้รับการตอบสนองจากภาครัฐมากขึ้นโดยมีการบัญญัติในรัฐธรรมนูญระบุในคำแถลงนโยบายและกำลังมีการขับเคลื่อนกฎหมายที่เกี่ยวข้องในช่วงนี้ด้วยสำหรับทิศทางนโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นิตยาได้วิเคราะห์โดยใช้กรอบรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ Ostrom (2009) ซึ่งแบ่งเป็น 3 แนวทางได้แก่การให้รัฐเป็นเจ้าของส่วนใหญ่ (Nationalizations) การแปรรูปวิสาหกิจ (Privatizations) และการให้ชุมชนร่วมจัดการทรัพย์สินส่วนรวม (Self - organized commonproperty) ซึ่งในอนาคตแนวทางจัดการแบบรัฐเป็นเจ้าของส่วนใหญ่ยังคงมีอยู่ ส่วนการแปรรูปวิสาหกิจอาจมีแนวโน้มลดลงเพราะทรัพยากรได้ถูกนำไปใช้แล้วเป็นจำนวนมากและประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีความตื่นตัวมากขึ้นส่วนแนวทางการให้ชุมชนร่วมจัดการทรัพย์สินส่วนรวมนั้นจะเป็นรูปแบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่รัฐจะให้ความสำคัญยิ่งขึ้นในอนาคตโดยมีเหตุผลด้านสภาพแวดล้อมทางนโยบาย กล่าวคือสภาพแวดล้อมทางการเมืองมีแนวโน้มการรวมตัวเพื่อเรียกร้องต่อการกระทำของรัฐมากขึ้น ส่วนสภาพแวดล้อมระหว่างประเทศก็จะยังเป็นปัจจัยเร่งให้ชุมชนได้ร่วมเป็นเจ้าของทรัพย์สินเพราะมีกติกาและข้อตกลงระหว่างประเทศเป็นปัจจัยผลักดัน อย่างไรก็ตามก็ตีสภาพแวดล้อมทางนโยบายของไทยในประเด็นอื่นที่น่าเป็นห่วงได้แก่ สภาพแวดล้อมทางสังคมและสภาพแวดล้อมทางเทคโนโลยีเพราะสภาพแวดล้อมทางสังคมในแบบปัจจุบันจะทำให้สิทธิชุมชนเกิดการรวมตัวเป็นครั้งคราวและมีลักษณะรวมตัวเพื่อ

ผลประโยชน์เฉพาะหน้า ส่วนสภาพแวดล้อมทางเทคโนโลยีนั้นเป็นไปได้ทั้งอุปสรรคและปัจจัยเสริมต่อนโยบายสิทธิชุมชนเพราะในปัจจุบันการพัฒนาเทคโนโลยีเป็นไปอย่างรวดเร็วมากซึ่งเทคโนโลยีเหล่านี้อาจไม่เหมาะกับบริบทชุมชนไทยแต่หากประเทศไทยมีการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่เท่าทันและนำไปใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมก็จะทำให้ชุมชนมีการพัฒนาทางวิทยาการต่างๆในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเอง สำหรับข้อเสนอทิศทางการที่นโยบายที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย ซึ่งได้มาจากใช้กรอบสภาพแวดล้อมทางนโยบายวิเคราะห์โดยเริ่มวิเคราะห์นโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2554 ตามสภาพแวดล้อม 5 ด้าน ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมการเมือง เทคโนโลยี และสภาพแวดล้อมภายนอก ซึ่งจากผลการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมในช่วงเวลาดังกล่าวพบว่าสภาพปัญหาโดยรวมเกี่ยวกับสิทธิชุมชนได้แก่ความไม่เข้าใจของภาครัฐต่อสิทธิชุมชน ความไม่มีตัวตนของชุมชน การเอื้อประโยชน์ให้กับคนบางกลุ่ม กฎหมายมีความซ้ำซ้อนและขัดแย้งกัน ฯลฯ ซึ่งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยการให้รัฐเป็นเจ้าของส่วนใหญ่และการแปรรูปวิสาหกิจจะเป็นแนวทางที่ได้รับการยอมรับน้อยลงและประการสำคัญทั้งสองแนวทางนั้นยังเป็นแนวทางที่ไม่สอดคล้องและรับรองต่อสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ วิธีที่เหมาะสมคือการทำให้ชุมชนร่วมจัดการทรัพยากรสินส่วนรวมซึ่งต้องใช้วิธีการ ผสมผสานคือการใช้กระบวนการทางประชาธิปไตยนโยบายและกฎหมายและการสร้างขีดความสามารถของชุมชน จากผลการวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า พัฒนาการเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สะท้อนถึงการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงไปของแนวคิดสิทธิชุมชนและบทบาทของชุมชนในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้บริบทของสังคมไทยและสังคมโลกอย่างต่อเนื่อง โดยพัฒนาไปในทิศทางที่ชุมชนหรือประชาชนมีโอกาสในการมีส่วนร่วมและได้รับอำนาจกลับคืนมาจากภาครัฐเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หลังจากห่างหายไปเป็นเวลานาน แต่กระนั้นเส้นทางการได้มาซึ่งสิทธิหรืออำนาจดังกล่าว ก็ได้โรยด้วยกลีบกุหลาบตรงข้ามต้องมีการเรียกร้องต่อสู้จึงได้มา ดังนั้นชุมชนและภาครัฐเองจึงจำเป็นต้องปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมและไม่เป็นธรรมให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติต่อไป

ชญาณ์ทัต ดีมา (2554, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นบนฐานคิดประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม งานวิจัยเลือกกรณีศึกษาแบบเจาะจงโดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการวิจัยภาคสนามโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านนาอิน เป็นตัวอย่างรูปธรรมของการมีส่วนร่วมเชิงสถาบัน โดยการสร้างแนวร่วมกับตัวแทนทางการเมือง การมีส่วนร่วมในกลไกราชการ การร้องเรียนต่อองค์กรตามรัฐธรรมนูญ ขณะที่ชุมชนบ้านห้วยหินลาดใน เป็นตัวอย่างรูปธรรมของชุมชนที่อาศัยการมีส่วนร่วมทางตรงโดยการกำหนดตัวตนผ่านการนิยามความหมายสิทธิชุมชน การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนด้วยภูมิปัญญาในการพึ่งพาตนเอง การสร้างองค์กรชุมชนและชุมชนเครือข่ายความร่วมมือ โดยมุ่งรักษาความเป็นชุมชนที่สามารถดูแลจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน และทั้งสอง

กรณีถือเป็นการใช้กลไกประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงทรัพยากร แสดงถึงสิทธิในการปรับเปลี่ยนทิศทางหรือสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนเอง โดยการแสวงหา กลไกคู่ตรงข้ามมาปรับใช้เพื่อสนองตอบต่อเป้าหมายตามพลวัตทางสังคม สะท้อนภาพความพยายามของ ชุมชนที่ต้องอาศัยทั้งกลไกการมีส่วนร่วมเชิงสถาบันและการมีส่วนร่วมทางตรงในการตอบสนองเป้าหมาย การต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน มีความสำคัญในแง่การเชื่อมโยงแนวคิดประชาธิปไตยกระแสหลักแบบตัวแทนเข้ากับประชาธิปไตยทางเลือกที่มีการเปิดโอกาสและพื้นที่ทางการเมืองให้ชุมชนปกครองตนเองบนฐานคิด ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม บทบาทของชุมชนท้องถิ่นที่มากขึ้นมีผลทำให้รัฐมีบทบาทการจัดการท้องถิ่น น้อยลง แสดงถึงการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนให้เสมอภาคกันซึ่งเป็นส่วน สำคัญที่ช่วยสร้างและจรรโลงประชาธิปไตยในสังคมไทย จากข้อค้นพบดังกล่าวของชญาณัท ทำให้ผู้วิจัย มองเห็นศักยภาพในการปรับบทบาทของชุมชนโดยการเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อสู้ต่าง ๆ มีผลในรับมือ กับการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น เนื่องจากปัจจุบันสังคมไทยกำลังเดินทางสู่เส้นทางการพัฒนาประชาธิปไตยที่ เชี่ยวกราดเต็มไปด้วยปัญหาและความขัดแย้ง หากมีแนวคิดและแนวปฏิบัติที่สามารถนำไปสู่การแก้ไข จัดการปัญหาต่างๆ ในสังคมให้มีประสิทธิภาพและสามารถกระจายอำนาจให้แก่ผู้คนในสังคมให้มีความ เท่าเทียมและเป็นธรรมยิ่งขึ้นจะเป็นสิ่งที่ดีและจำเป็นต้องดำเนินการโดยเร็ว

กิตติศักดิ์ ปรกติ (2550, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “สิทธิของบุคคลซึ่งรวมตัว กันเป็นชุมชน เน้นศึกษาสิทธิของบุคคลและชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ในการมีส่วนร่วม ในการบำรุงรักษา ใช้ และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามมาตรา 46,56, และ 290 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่า “ชุมชน” คือ อะไร และสามารถมีสิทธิและหน้าที่ได้เพียงใด โดยทำการศึกษาข้อโต้แย้งทางความคิดทฤษฎีว่าด้วย สถานภาพบุคคลของนิติบุคคลว่าสามารถมีสิทธิและหน้าที่หรือสภาพบุคคลได้เพราะเหตุใด ซึ่งผล การศึกษาพบว่า นับตั้งแต่โบราณมา ชุมชน (Community) เป็นหน่วยสังคมที่เกิดจากหมู่คณะที่ดำรงอยู่ โดยมีสายสัมพันธ์ระหว่างกันตามธรรมชาติทำให้ชุมชนมีสภาพบุคคล นั่นคือ มีสิทธิและหน้าที่ได้ตาม สภาพความเป็นจริงเนื่องจากคณะบุคคลมาดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันตามขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณี และโดยปกติย่อมถือเอาท้องที่ใดที่หนึ่งเป็นหลักแหล่งในการดำเนินชีวิต โดยมีได้มีเป้าหมายเฉพาะเจาะจง แต่มีความผูกพันระหว่างกัน และมีองค์กรหรือกลไกในการตัดสินใจร่วมกันอย่างมีแบบแผนเป็น กิจจะลักษณะ โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอำนาจรัฐ นับเป็นการยืนยันทฤษฎีนิติบุคคลโดยสภาพ (Real Corporation Theory) คือการมีสภาพบุคคลหรือมีสิทธิได้โดยสภาพ และเป็นการปฏิเสธทฤษฎีนิติบุคคล สมมติ(Fiction Theory)คือการมีสภาพบุคคลหรือมีสิทธิได้ต้องเกิดจากมีกฎหมายหรืออำนาจรัฐมารับรอง ให้มีสภาพบุคคล นอกจากนี้ กิตติศักดิ์ ยังได้ชี้ให้เห็นด้วยว่าความมุ่งหมายสำคัญของรัฐธรรมนูญในการ คุ้มครองสิทธิชุมชนนั้น เป็นไปเพื่อคุ้มครองสิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชน ไม่ว่าจะ เป็น ชุมชนธรรมดา ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและยังคุ้มครองส่งเสริมการฟื้นฟูคุณค่าทาง วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ที่เคารพความหลากหลาย และคุ้มครองคุณค่าในการธำรงรักษาฐานแห่ง การดำรงชีพแบบพื้นบ้านตามปกติของประชาชนซึ่งอาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีชีวิต

สมดุลและยั่งยืนโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมของบุคคลที่รวมกันเป็นชุมชนซึ่งเป็นผู้มีประโยชน์ได้เสีย สำคัญในการให้สิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญ ในการร่วมจัดการและเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายเป็นแนวทางสำคัญโดยมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นกลไกเบื้องต้น ในการกำกับ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของหน่วยงานของรัฐให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างสมดุลและ ยั่งยืน อย่างไรก็ตามยังคงพบว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับความมีตัวตน และความมีสิทธิของชุมชนตลอดจน ลักษณะพิเศษของชุมชนระดับต่าง ๆ อันได้แก่ ชุมชนทั่วไป ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ซึ่งเป็น ข้อความที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญ ปีพ.ศ. 2540 ยังอยู่ในวงแคบและไม่เป็นที่เข้าใจทั่วถึงกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นการตั้งข้อสงวนกำกับไว้ให้เป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติ ที่ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการ พิจารณาคดี เนื่องจากปรากฏว่าคำวินิจฉัยของศาลบางกรณีว่าหากยังไม่มีมาตรการบท กฎหมายรับรองไว้ โดยเฉพาะ สิทธิขั้นพื้นฐานนั้นก็ยังไม่ได้รับการคุ้มครอง และการอ้างว่าการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดเป็น การละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญย่อมไม่อาจรับฟังได้ซึ่งขัดต่อหลักการตีความกฎหมายที่ต้อง ตีความไปในทางให้เกิดผล ไม่ใช่ตีความไปในทางให้ไม่มีผล ทำให้สิทธิเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญมุ่งคุ้มครอง กลายเป็นสิ่งที่ไม่สามารถนำมาใช้ได้จริง ซึ่งกิตติศักดิ์ ได้เสนอว่า เมื่อรัฐธรรมนูญรับรองสิทธิเสรีภาพขั้น พื้นฐานอย่างใดไว้ ย่อมเป็นการกำหนดเนื้อหาสาระสำคัญอันเป็นมาตรฐานขั้นต่ำในเรื่องนั้น ๆ ไว้เสมอ และย่อมมีผลผูกพันองค์กรของรัฐทั้งปวง โดยศาลรัฐธรรมนูญพึงชี้ให้เห็นสาระสำคัญอันเป็นมาตรฐานขั้น ต่ำดังกล่าว และในกรณีจำเป็นอาจวางหลักเกณฑ์เพื่อคุ้มครองสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานนั้นๆ ให้มีผลผูกพัน องค์กรของรัฐทั้งปวงไว้เป็นชั่วคราวจนกว่าฝ่ายนิติบัญญัติจะได้ตรากฎหมายในเรื่องในไว้ จากงานวิจัย ดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า สิทธิชุมชนเป็นสิทธิตามสภาพที่ปรากฏอยู่ในสังคมไทยด้วยความเคยชินมาช้านานแต่เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงและให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายจึงทำให้สิทธิตาม สภาพไม่สามารถรับรองการมีอยู่จริงของสิทธิได้แบบเดิมอีกต่อไป สิทธิชุมชนจึงถูกแย่งชิงและพรากไปจาก ชุมชนโดยยึดแนวคิดเรื่องความถูกต้องตามกฎหมายเป็นหลักโดยไม่สนใจความถูกต้องตามประเพณีปฏิบัติ ร่วมกันในอดีต ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทยถูกทำลายอย่างรวดเร็ว จนเมื่อมี รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ.2540 จึงเป็นเสมือนแสงเทียนส่องสว่างให้แก่ชุมชนในการมีเครื่องมือที่ทรงอำนาจในการ ต่อรองกับอำนาจต่าง ๆ ที่ต้องการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน แต่น่าเสียดายว่าการ กล่าวถึงสิทธิพื้นฐานของชุมชนดังกล่าวไม่เพียงพอในการนำมาปฏิบัติใช้ในสังคมไทยภายใต้ระบบการ ตีความเนื่องจากข้อขัดขัดจากการตั้งข้อสงวน คำว่า “ตามที่กฎหมายบัญญัติ” จึงทำให้เมื่อถึงเวลาแห่ง การทวงความชอบธรรม กฎหมายรัฐธรรมนูญดังกล่าวก็ไม่สามารถถูกหยิบยกมาใช้ได้อย่างเต็มที่ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าทางออกสำคัญยิ่งในการคืนอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ประชาชนจำเป็นต้องระบุไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญและกฎหมายรองรับอื่นให้เข้าใจชัดเจนโดยเร็วโดย ไม่ต้องมีการตีความใด ๆ อีก ซึ่งน่าจะช่วยให้ชุมชนมีความชอบธรรมในการมีสิทธิปกป้องดูแล ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถึงภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี อย่างเป็นที่ยอมรับในสังคม สมัยใหม่ในปัจจุบัน

ประกาศ ปับตบแต่งและคณะ (2549, หน้า บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษา สถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากรในสถานการณ์สากล ปี พ.ศ. 2547-2548 เพื่อเสนอต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ โดยการสังเคราะห์จากเรื่องร้องเรียนและกรณีศึกษาจากการร้องเรียน ได้ข้อค้นพบว่า ประเทศไทยซึ่งตั้งอยู่ในภูมิภาคเขตร้อนอันอุดมด้วยหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมที่สูงที่สุดแห่งหนึ่งของโลก กำลังเสื่อมโทรมลงทุกขณะ ในช่วงปี 2547-2548 ฐานทรัพยากร ป่า ดิน น้ำ ทะเลและชายฝั่ง ความหลากหลายต่าง ๆ กำลังถูกทำลายไปด้วยการพัฒนาประเทศแบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรีซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรเหล่านั้น จนไม่สามารถพึ่งตนเองได้ และยังนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคมอย่างรุนแรงและซับซ้อน มีการละเมิดสิทธิชุมชนกันอย่างแพร่หลายในนามของการพัฒนาและการอ้างความเป็นสาธารณะ นอกจากนี้ โครงสร้างการรวมศูนย์อำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ ทำให้การออกนโยบายและโครงการต่าง ๆ ประชาชนไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงทำให้เกิดปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนมาโดยตลอด แม้จะมีขบวนการประชาชนอันประกอบด้วย ชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ หรือกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้พยายามกระทำในเชิงรุกเพื่อแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชน แต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขได้อย่างจริงจังเพราะรัฐยังไม่ยอมเปลี่ยนทิศทางนโยบายที่ทำลายฐานทรัพยากรจากแนวคิดระบบรวมศูนย์อำนาจอยู่ดี กระนั้นก็ถือว่ามีความก้าวหน้าอยู่บ้าง ดังนั้นประกาศและคณะจึงได้เสนอให้กรรมการสิทธิมนุษยชนเข้ามามีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาชนฐานล่าง โดยประสานความร่วมมือในภาคสังคมที่หลากหลาย และผลักดันในเชิงความรู้ นโยบายที่มีความชัดเจน และแสวงหายุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนที่มีพลังนำไปสู่การปฏิรูปโครงสร้างฐานทรัพยากรให้เกิดขึ้นจริงได้ จากผลการศึกษาดังกล่าวผู้วิจัยเห็นว่าปัจจุบันสถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนกับฐานทรัพยากรในประเทศไทยระหว่างรัฐกับประชาชนและธุรกิจกับประชาชน ยังคงเวียนอยู่ในขั้นรุนแรงไม่เปลี่ยนแปลงทั้งๆที่มีงานวิจัยหลายต่อหลายชิ้นพยายามชี้ให้เห็นว่า สิทธิชุมชนเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงรักษาทรัพยากรของประเทศให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืนได้ แต่ทำไมภาครัฐและธุรกิจจึงไม่สนใจในทางกลับกันยังคงมุ่งแย่งชิงและทำลายฐานทรัพยากรเหล่านี้กันอย่างไม่หยุดยั้ง จะมีวิธีทางอย่างไรบ้างหรือไม่ในการสกัดกั้นและหยุดกระบวนการเชิงอำนาจของพลังแห่งรัฐและธุรกิจให้ตระหนักถึงแนวทางใหม่ ๆ ในการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน ซึ่งผู้วิจัยยังคงเห็นว่าสังคมไทยยังคงมีความจำเป็นที่ประชาชนต้องต่อสู้และไม่ยอมจำนนต่ออำนาจดังกล่าว และเมื่อเหตุปัจจัยถึงพร้อมการเปลี่ยนแปลงดี ๆ ย่อมมาถึงแน่นอน

ยศ สันตสมบัติและคณะ (2547 หน้า 1-34) ได้ทำการศึกษาวิจัย ภายใต้โครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทยและได้นำองค์ความรู้มาตีพิมพ์หนังสือเรื่อง นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพ และสิทธิชุมชน และพยายามเสนอว่า ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพและระบบนิเวศนั้น เกิดขึ้นจากวิถีคิดและมุมมองที่หลากหลายและแตกต่างกันออกไปตามกลุ่มชาติพันธุ์และการปรับตัวของมนุษย์กลุ่มต่างๆ ที่ดำรงชีวิตอยู่ภายใต้บริบทและเงื่อนไขทางกายภาพและวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน การทำความเข้าใจกับชุดความรู้และมุมมองที่หลากหลายเหล่านี้ จะช่วยให้มองปัญหาในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ของระบบนิเวศ การลดลง

ของความหลากหลายทางชีวภาพและปัญหาของการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนจากมุมมองและวิธีคิดที่ซับซ้อน กว้างขวางและรอบด้านมากขึ้น ผลการศึกษาของยศและคณะได้นำไปสู่ข้อค้นพบ 5 ประเด็นคือ

1. ความรู้ท้องถิ่น บริบททางกายภาพและวัฒนธรรม พบว่า ชชาติพันธุ์กลุ่มต่าง ๆ มีการตีความและความเข้าใจสภาพแวดล้อมอย่างลึกซึ้ง อันเป็นระบบคิดแบบที่คนทั่วไปไม่คุ้นเคยเพราะเป็นสัมพันธภาพระหว่างความหลากหลายทางชีวภาพกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ใช้ชีวิตในลักษณะพึ่งพาและผูกพันกับธรรมชาติมานานนับพันปี ซึ่งปรากฏออกมาในรูปของ องค์ความรู้ของท้องถิ่นด้านอาหารและยาระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ความเชื่อ พิธีกรรม คติพื้นบ้าน ตลอดจนวิถีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผี นิทานพื้นบ้าน วัฒนธรรม ประเพณีในการรักษาป่าของคนเมืองและชาวพื้นราบ เป็นต้น
2. ความหลากหลายและพลวัตของระบบความรู้ พบว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมแต่ละแบบหรือในระบบการผลิตแต่ละระบบ จะมีความหลากหลายทางพันธุกรรม (Genetic diversity) และชุมชนมีความรู้เหล่านี้เป็นอย่างดี ตั้งแต่ความรู้เรื่องสายพันธุ์ คุณสมบัติของพืช ดิน และพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการปลูกพืชแต่ละชนิด ปริมาณผลผลิตที่คาดว่าจะได้รับ เทคนิคการเพาะปลูก การควบคุมน้ำ การดูแลวัชพืช การจัดการแรงงาน การแบ่งปันผลผลิต การคัดเลือก เก็บรักษาและพัฒนาสายพันธุ์ เป็นต้น โดยองค์ความรู้ต่าง ๆ เหล่านี้มีการสั่งสม สืบทอดและการแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งภายในและระหว่างชุมชนอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ และมีการผลิตองค์ความรู้ในลักษณะที่สอดคล้องต่อความต้องการของชุมชน ซึ่งความรู้ต่าง ๆ ดังกล่าวก็ได้ส่งให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดพลวัตและปรับตัวอย่างต่อเนื่องด้วย
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากร พบว่า มีรูปแบบที่หลากหลายและซับซ้อน เช่น การจัดการป่าจางวางอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจในระบบนิเวศอย่างลึกซึ้งและมีการจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์ เช่น ป่าช้า ป่าชุมชน ป่าใช้สอย เป็นต้น นอกจากนั้นการจัดการป่ายังวางอยู่บนพื้นฐานของการจำแนกพื้นที่ทางกายภาพและระบบนิเวศบนที่สูงออกเป็นพื้นที่ร้อนกับพื้นที่เย็น โดยอาศัยการสังเกตจากอากาศ พืชพันธุ์ในป่า โดยอากาศร้อนจะมีพืชพวกไผ่มากถือเป็นที่ย่อย อากาศเย็นมีต้นสนมากถือเป็นพื้นที่เย็น เป็นต้น นอกจากนั้นยังพบว่ากลุ่มชาติพันธุ์ใช้ความเชื่อและพิธีกรรมมาเป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมในการออกกฎเกณฑ์และจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น พิธีกรรมและความเชื่อจึงไม่ใช่สิ่งมลายไร้สาระแต่เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการออกกฎเกณฑ์มากำกับดูแลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังเป็นการเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรมและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนกับป่าที่ตกผลึกในรูปของระบบคุณค่าทางวัฒนธรรม
4. การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ พบว่า การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ส่งผลให้ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ถูกกลืนรอนสิทธิในการจัดการทรัพยากร และสูญเสียความมั่นคงในการดำรงชีวิต การลดลงของพื้นที่ป่าจากความล้มเหลวของนโยบายการให้สัมปทานและการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าและการใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างเข้มข้นส่งผลให้ความหลากหลายทางชีวภาพในระบบการผลิตตามธรรมชาติลดน้อยถอยลง สายพันธุ์พืชพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสายพันธุ์และการพัฒนาสายพันธุ์เริ่มสูญหายไปอย่างรวดเร็ว
5. การปรับตัวและการปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพของ

ชุมชน พบว่า ภายใต้การถูกรุกรานจรรยาบรรณเสื่อมโทรมอย่างหนักทั้งจากรัฐ ชาวบ้าน และนายทุน ชุมชนก็มิได้นิ่งเฉยแต่ได้พยายามปรับตัวเปลี่ยนแปลงเพื่อดำรงรักษาฐานทรัพยากรของชุมชนเอาไว้ ด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างน้อย 6 วิธี คือ 1. การปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น หันมาปลูกพืชสมุนไพรเป็นสวนรอบบ้าน ปลูกพืชใส่ภาชนะ ปลูกพืชไว้กับไม้ยืนต้น เก็บรักษาพันธุ์เพื่อขยายพันธุ์ เป็นต้น 2. การรักษาความหลากหลายด้วยการแลกเปลี่ยนทรัพยากร ซึ่งพบว่าความสัมพันธ์ของชุมชนทำให้สามารถอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพของพืชอาหารและยาโดยผ่านการแบ่งปันกันอย่างไม่หวงแหนทั้งภายในครอบครัว เครือญาติ หรือ การจัดงานบุญ งานแต่งงาน งานศพ เป็นต้น 3. การใช้ความเชื่อในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น อาศัยจารีตประเพณีของหมอ ยาในการเก็บตัวยา หมอต้องทำการขอยาจากผียาก่อน หรือ การเชื่อเรื่องเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สิ่งสถิตของผีทำให้ชาวบ้านไม่กล้าเข้าไปเก็บเกี่ยวพืชหรือใช้ประโยชน์ เป็นต้น 4. การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในรูปของป่าชุมชน เป็นการเปลี่ยนรูปแบบการจัดการบนพื้นฐานของความเชื่อและจารีตประเพณี มาสู่การจัดการโดยการสร้างกฎเกณฑ์ในชุมชนขึ้นใหม่โดยคณะกรรมการชุมชนหรือคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อดูแลและกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่าร่วมกัน หากใครทำผิดจะถูกปรับไหมและถูกลงโทษจากชุมชน 5. การใช้พิธีกรรมเพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น การประกอบพิธีเลี้ยงผีเมืองของชาวไทลื้อ 6. การผสมผสานความรู้เพื่อสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในไร่อาร คือ การที่ชาวบ้านนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาปรับประยุกต์ใช้เพื่อสร้างความหลากหลายในไร่อารซึ่งได้กลายเป็นระบบการผลิตแบบใหม่ของกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม จากข้อค้นพบดังกล่าวของยศและคณะทำให้ผู้วิจัยตระหนักถึงความสำคัญของบริบทไม่ว่าจะเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ พืชพรรณ สัตว์ป่า และสภาพแวดล้อมทางสังคม อันได้แก่ กลุ่มคน จารีต ประเพณี วัฒนธรรม ของแต่ละพื้นที่หรือท้องถิ่น ว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการสร้างระบบคิดและการกระทำที่สอดคล้องเหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งสิทธิชุมชนก็ถือเป็นระบบคิดประการหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมานั้นจึงย่อมสอดคล้องสัมพันธ์กับบริบทในแต่ละพื้นที่อย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นอกจากนี้ ยังเห็นว่าข้อค้นพบดังกล่าวช่วยสะท้อนให้เห็นความซับซ้อนของสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเรา ไม่ว่าจะเป็น ปรากฏการณ์ธรรมชาติ ปรากฏการณ์ทางสังคม วัฒนธรรม ที่มีความซ้อนทับและโยงใยกันไปมาจนหาต้นปมได้ยากยิ่ง ทั้งยังเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมอย่างต่อเนื่องอีกด้วย ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่าความพยายามทำความเข้าใจความซับซ้อนของสรรพสิ่งที่มีอยู่ในแต่ละภูมิภาค ได้แก่ เหนือ กลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ และใต้ น่าจะทำให้ภาคความเข้าใจต่อการพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยมีความชัดเจนและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

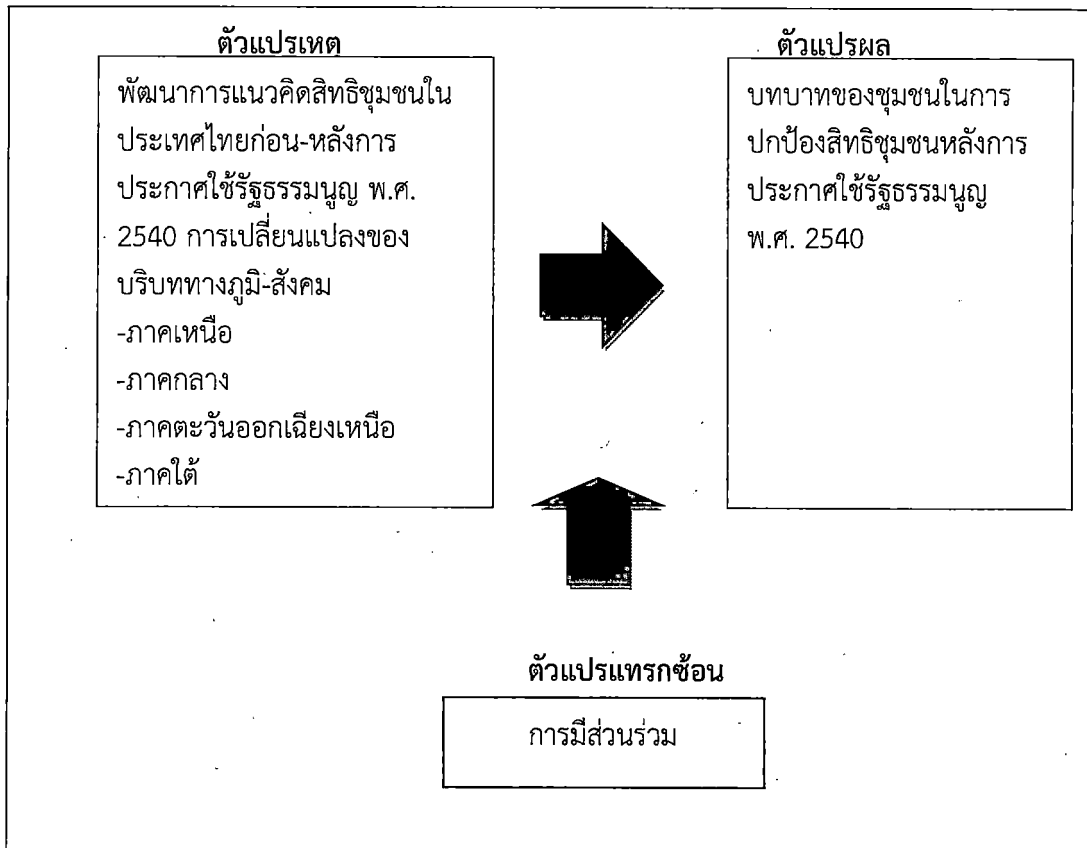
ชลธิรา สัตยาวัฒนาและคณะ (2545, หน้า 7-26) โครงการวิจัย สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย ในชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล ซึ่งชลธิราในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยของโครงการย่อยต่าง ๆ 7 โครงการ ได้แก่ 1.โครงการสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา:กรณีศึกษาชุมชนว ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน แพร่ และเชียงใหม่ ผู้รับผิดชอบคือ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและคณะ 2. โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น : กรณีศึกษาปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นชาวเขา ผู้รับผิดชอบคือ ดร.

รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ 3. โครงการสิทธิชุมชนบ้านครัว ผู้รับผิดชอบ ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนาและคณะ 4. โครงการสิทธิชุมชนมอญ : กรณีศึกษาการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ผู้รับผิดชอบ ปภัสสร เขียรปัญญาและคณะ 5. โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่น: กรณีปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่นอีสาน ผู้รับผิดชอบ ผศ. ดนุพล ไชยสิทธิ์และคณะ 6. โครงการสิทธิชุมชนภาคใต้ ผู้รับผิดชอบ ดร.เลิศชาย ศิริชัยและคณะ 7. โครงการสิทธิชุมชนวิถีเอเชีย : การศึกษาเปรียบเทียบ ผู้รับผิดชอบ ดร.ชลธิรา สัตยาวัฒนาและคณะ ซึ่งชุดโครงการวิจัยนี้ใช้เวลาการวิจัยเป็นเวลานานหลายปี โดยมีวัตถุประสงค์หลักของโครงการ 4 ประการ ได้แก่ 1. เพื่อประมวลและประเมินสถานการณ์การละเมิดสิทธิชุมชนในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย เพื่อปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของผู้คนในสังคมและผู้บริหารของรัฐในระดับต่าง ๆ ในการทำความเข้าใจปัญหาสิทธิชุมชน ซึ่งเกี่ยวพันกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยอย่างไม่อาจแยกออกจากกันได้ 2. เพื่อสำรวจรวบรวม คัดสรร บันทึกเอกสารโบราณของภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยที่ให้ภาคความคิดความเข้าใจเรื่องสิทธิ และ สิทธิชุมชน และมีบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชน มาแต่โบราณกาลเพื่อการอนุรักษ์และจัดพิมพ์ไว้เป็นชุด รักษาหลักฐานอันสำคัญไว้เพื่อการศึกษาวิจัย พัฒนาและสืบทอด รากร่วมวัฒนธรรม เรื่อง สิทธิของสังคมไทยและเอเชียไว้ให้ยืนยาว 3. เพื่อแสวงหาแนวทางและเสนอนโยบายทางออกเรื่องสิทธิชุมชนให้กับรัฐซึ่งกำลังประสบปัญหาวิกฤต ด้านการจัดการเรื่อง สิทธิชุมชน 4. เพื่อร่วมมีส่วนในการจัดการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย เรื่อง สิทธิชุมชน อย่างสร้างสรรค์ โดยมุ่งหมายที่จะเสนอผลการศึกษาวิจัยที่สามารถคิด นอกกรอบ ของแนวคิดเดิม ๆ หรือกระบวนการทัศน์ชุดเก่า ซึ่งกำลังประสบทางตัน ผลการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่น 7 โครงการดังกล่าวพบว่า สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเอง โดยพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นแท้จริงแล้วคือ สิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งขัดแย้งกับแนวทางนโยบายของรัฐบาล โดยเฉพาะที่เป็นโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ความขัดแย้งก็ขยายตัวรุนแรงและกว้างขวางระหว่างรัฐบาลซึ่งมักมีนายทุนทั้งต่างชาติและในชาติสนับสนุน กับ ประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ในเรื่องการแย่งชิงฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ป่า เขา น้ำ ทะเล ทรัพยากรประมงและทรัพยากรอื่น ๆ โดยที่ความขัดแย้งนี้ไม่มีทีท่าว่าจะยุติได้และยังจะบานปลายขยายตัวไปเรื่อย ๆ โดยที่รัฐบาลยังไม่มียุทธศาสตร์ระดับชาติที่สอดคล้องกับกติกาสากลระหว่างประเทศเพื่อแก้ปัญหาในระดับภาคดังกล่าว เนื่องจากรัฐบาลมองปัญหานี้ไม่ถูกต้องมาตั้งแต่ต้น นั่นคือ เชื่อมมั่นในสิทธิการกำหนดนโยบายการพัฒนาของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว (Top Down Policy and Decision-making) โดยเชื่อว่าเมื่อชี้แจงแล้วประชาชนจะเข้าใจและยอมรับ ทั้งยังมีการนำวิธีการบางอย่างมาใช้เพื่อปิดเบี่ยงปัญหา เช่น การทำประชาพิจารณ์แบบลู่หน้าปะจุมุค คณะผู้วิจัยมองว่าหากรัฐบาลไม่ยอมรับ “สิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองของชุมชนท้องถิ่น” โดยเฉพาะท้องถิ่นดั้งเดิม และชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม จะทำให้รัฐบาลไม่สามารถแก้ปัญหาอะไรได้เลย ไม่ว่าจะออกนโยบายอะไรมา เช่น กองทุนหมู่บ้านๆ ละล้าน พักชำระหนี้เกษตรกร เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่ใช้การแก้ที่ต้นเหตุของปัญหาแต่เป็นการซื้อเวลาและการไม่ยอมฟังเสียงประชาชนมากกว่า ส่วนการลุกขึ้นคัดค้าน ต่อสู้ ของประชาชนก็จะมีรุนแรงขึ้นเพราะรากฐานของปัญหายังคงดำรงอยู่ โดยทางเลือกของรัฐบาลคือ คืนสิทธิในการกำหนดเจตจำนงตนเองให้แก่ชุมชน

ท้องถิ่น โดยเริ่มจาก สิทธิในการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นฐานชีวิตของประชาชน นอกจากนี้โครงการวิจัยชุดนี้ยังได้มีข้อเสนอเชิงนโยบายต่อการจัดการปัญหาสิทธิชุมชนทั่วประเทศคือ การให้เคารพสิทธิการกำหนดเจตจำนงของตนเอง เพราะเป็นจารีตภูมิปัญญาของชุมชนที่สามารถใช้จัดการชีวิตของชุมชนมาได้อย่างยาวนานแล้ว แต่เนื่องจากผลการครอบงำทางการเมืองของรัฐส่วนกลางที่มีต่อเจ้าหน้าที่รัฐส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น ทำให้เกิดความไม่เข้าใจนัยยะเกี่ยวกับสิทธิชุมชนที่มีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง สิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ซึ่งเป็นคำที่มีในมาตรา 46 ประกอบกับการขาดความเข้าใจภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น พื้นฐานความเข้าใจต่อจารีตประเพณีดั้งเดิมหรือ ฮีตบ้าน-คลองเมือง (Customary Law) ที่คนท้องถิ่นใช้บริหารความคิดและกำหนดแนวปฏิบัติ จัดการกับความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่แนบเนื่องกับแนวคิดเรื่อง สิทธิชุมชน ในวิถีชีวิตประจำวันของชุมชนสืบเนื่องมาอย่างยาวนานนับร้อยนับพันปี จึงทำให้เมื่อนำมาใช้ในสังคมไทยจริง ๆ จึงเกิดเป็นปัญหาในทางปฏิบัติเพราะความไม่เข้าใจดังกล่าว ซึ่งจากผลการวิจัยจากโครงการทั้ง 7 ชุดดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนเป็นเสมือนเครื่องมือในย้อยุด จัดการความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนในสังคมที่ไม่เคยเท่าเทียม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รัฐกับประชาชน และ ธุรกิจกับประชาชน โดยความสัมพันธ์ที่ผ่านมาประชาชนมักตกเป็นฝ่ายถูกเอารัดเอาเปรียบและตักตวงผลประโยชน์เสมอมา การแก้ไขที่เสนอในภาวะปัจจุบันที่ปัญหายังคงวนเวียนและรุนแรงอยู่ คือ ประชาชนต้องพัฒนาแนวทางการต่อรองและต่อสู้เพื่อจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบใหม่ที่ประชาชนเป็นคนกำหนดและจัดการชีวิตสังคมได้มากกว่าที่เป็นอยู่แต่ไม่ควรเป็นการใช้ความรุนแรง และรัฐเองต้องพัฒนาบทบาทที่สร้างสรรค์ของตนเองในการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ให้ความสำคัญกับความคิดหรือเจตจำนงของประชาชนเป็นสำคัญ

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1-1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาบทบาทของชุมชนในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 4 ภูมิภาคได้แก่ ภาคเหนือ กลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ และใต้ โดยใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพอันได้แก่ การวิจัย เอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึกนักวิชาการและแกนนำชุมชนของภูมิภาคต่าง ๆ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการคือ 1.พัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ 2.บทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทย ภายหลังจากการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 จวบจนพ.ศ. 2557 เพื่อนำไปสู่การพัฒนาข้อเสนอในการพัฒนาบทบาทของชุมชนเพื่อการส่งเสริมและปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรี รวมทั้งเพื่อเป็นการพัฒนาองค์ความรู้ทางวิชาการในการพัฒนาชุมชนและการบริการสังคมให้สอดคล้องเหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมซึ่งมีกรอบการวิจัยและระเบียบวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

การคัดเลือกตัวอย่าง

การคัดเลือกตัวอย่างในศึกษาประกอบด้วย

1. เอกสารต่าง ๆ โดยแบ่งเป็นเอกสารชั้นต้น เช่น หนังสือพิมพ์เดลินิวส์รายวัน รัฐธรรมนูญมติที่ประชุม บันทึกการประชุม แถลงการณ์ของชุมชน รวมทั้งเอกสารทางราชการ เช่น รายงานการประชุม บันทึกการประชุมต่าง ๆ และ เอกสารชั้นรอง เช่น งานวิจัย วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรา บทความต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนและประชาชน
2. แกนนำชุมชนหรือนักวิชาการที่มีประสบการณ์ในการทำงานด้านชุมชน การปกป้องสิทธิชุมชนของพื้นที่ต่าง ๆ ใน 4 ภูมิภาค คือ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ที่ได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จักในวงการด้านสังคมและการพัฒนา เพื่อสะท้อน ตรวจสอบข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับสิทธิชุมชนของภูมิภาคต่าง ๆ ได้แก่ รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี, อาจารย์ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, คุณจงกลณี ศิริรัตน์, คุณบุษบาทิพย์ แซ่มนิล, คุณประทีป อ่อนสลุ, คุณเพลินใจ เลิศลักษณะวงศ์, คุณไมตรี จงไกรจักร์, คุณวิไลวรรณ จันทร์พ่วง, คุณเพชรรัตน์ ศรีคาร์ตัน, คุณแสงจันทร์ บัวเงิน, คุณพิสมัย ศรีเนตร

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูลปฐมภูมิ

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิโดยมีวิธีการดังนี้

1. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น เช่น หนังสือพิมพ์รายวันที่เก็บไว้ในรูปของไมโครฟิล์มจากหอสมุดแห่งชาติช่วงปี พ.ศ. 2540 ตั้งแต่ฉบับวันที่ 1 มกราคม ถึง 31 ธันวาคม 2540 รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน พ.ศ. 2557 ฉบับชั่วคราว มติที่ประชุม บันทึบการประชุม แถลงการณ์ของชุมชน รวมทั้งเอกสารทางราชการ เช่น รายงานการประชุม บันทึบการประชุมต่าง ๆ ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
2. การสัมภาษณ์เจาะลึกแบบกึ่งโครงสร้าง โดยตั้งประเด็นคำถามและสัมภาษณ์ นักวิชาการและแกนนำชุมชน 10 รายเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลใน 3 ประเด็นหลักคือ
  - 2.1 พัฒนาการสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ
  - 2.2 บทบาทของชุมชนและเครือข่ายในการต่อสู้เรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ ที่น่าสนใจ
  - 2.3 แนวทางการพัฒนากับผลกระทบต่อทรัพยากรชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ
3. การสังเกต

ข้อมูลทุติยภูมิ

ศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่มีผู้รวบรวมไว้ เช่น หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย ที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ เช่น หอสมุดกลาง หอสมุดคณะรัฐศาสตร์ หอสมุดคณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยบูรพา และเอกสารออนไลน์จากเว็บไซต์ต่าง ๆ

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) ในการวิเคราะห์ข้อมูล ตามประเด็นต่าง ๆ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์อย่างเป็นระบบ มีเหตุผล สอดคล้องตามข้อมูล หลังจากนั้นนำเสนอบทวิเคราะห์โดยการพรรณนาและอธิบายความ โดยมีการใช้ตารางและข้อมูลเชิงปริมาณ ประกอบการพรรณนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังใช้การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Inductive analysis) สำหรับข้อมูลที่ได้จากภาคสนามทั้งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกต หลังจากนั้นนำข้อมูลต่าง ๆ มาสรุปเชื่อมโยงเป็นโครงสร้าง ที่นำไปสู่คำตอบตามวัตถุประสงค์การวิจัย

การตรวจสอบข้อมูล

การตรวจสอบความถูกต้องเที่ยงตรง และความน่าเชื่อถือของข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้า (Triangulation method) โดยยึดหลักการสะท้อนข้อมูลไปมาและการถามซ้ำซึ่งดำเนินการดังนี้

1. ตรวจสอบข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่ต่างกัน คือ เจ้าหน้าที่จากภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และ แกนนำชุมชน

2. ตรวจสอบโดยวิธีการเก็บข้อมูลที่ต่างกัน ได้แก่ การสัมภาษณ์ การสังเกต ข้อมูลทุติยภูมิ

3. ตรวจสอบข้อมูลกับกลุ่มคนต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน เช่น เช้า กลาง วัน ช่วงวันหยุด

วันทำงาน

บทที่ 4 ผลการศึกษา

1. พัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 : จากยุคเริ่มต้น สู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน และยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจ

มนุษย์กำเนิดขึ้นมาและอยู่ร่วมกันเป็นสังคมบนโลกใบนี้เป็นระยะเวลายาวนานนับล้านปี สังคมของมนุษย์โดยส่วนใหญ่ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากสังคมบุพกาลที่มนุษย์ดำรงชีวิตอย่างเร่ร่อนเข้าสู่การเป็นสังคมเกษตรกรรมที่มีการตั้งหลักปักฐานรวมตัวกันเป็นสังคมบ้านเมืองและก้าวสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมและสังคมหลังอุตสาหกรรม บนวิถีทางและความเข้มข้นของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกันไป แต่กระนั้นก็อาจกล่าวได้ว่า เมื่อโลกย่างเข้าสู่ยุคศตวรรษที่ 21 สังคมโลกเป็นสังคมของการเปลี่ยนแปลงที่มีความซับซ้อน รุนแรงและรวดเร็วแตกต่างจากการเปลี่ยนแปลงในอดีตที่มักเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเพราะความก้าวหน้าและการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ได้มาจากความรู้ความสามารถและความชาญฉลาดของมนุษย์ ส่งผลให้โลกทั้งโลกมีการเชื่อมโยงกันง่ายตายขึ้น ผู้คนในโลกจึงเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมอย่างที่ไม่เคยพบเจอมาก่อน ชุมชนในสังคมโลกในศตวรรษที่ 21 จึงไม่มีอุปสรรคในการติดต่อสื่อสารเชื่อมโยงกันและกันทั้งในด้านกาลและเทศะแบบเดิมอีกต่อไป

สังคมไทยซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลกที่มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องนับแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ที่มนุษย์ยังใช้ชีวิตแบบเร่ร่อนเก็บผักล่าสัตว์พักค้างตามถ้ำและเพิงผาเมื่อย่างเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์จึงพบหลักฐานว่าสังคมไทยมีการพัฒนาการของรูปแบบการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน โดยเริ่มจากการอยู่ร่วมกันแบบง่าย ๆ เป็นบ้าน หมู่บ้าน เมือง แคว้นแคว้น ซึ่งวิถีการพัฒนาจากบ้านสู่เมืองและสู่ความเป็นแคว้นดังกล่าวนี้ได้สร้างความเชื่อมโยงเกิดเป็นเครือข่ายทางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองที่เข้มแข็งมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งเกิดเป็นอาณาจักรต่าง ๆ ที่ยังคงไม่อาจกล่าวอ้างถึงพรมแดนที่แน่นอนชัดเจนได้ดั่งนี้ ต่อมาจึงได้พัฒนาเข้าสู่ความเป็นรัฐและประเทศไทยที่มีอาณาเขตและพรมแดนที่ชัดเจนในที่สุด

ปัจจุบันประเทศไทยจึงก้าวเดินเข้าสู่ช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่รวดเร็วและมีผลกระทบกระเทือนที่รุนแรงมากกว่าในอดีตที่เคยเป็นมา การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโลกมักจะส่งผลกระทบต่อสังคมไทยมากกว่าที่ผ่านมาด้วยเช่นเดียวกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่หลังยุคล่าอาณานิคมและสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดซึ่งจัดเป็นช่วงเวลาที่สังคมโลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคของการจัดระเบียบทางเศรษฐกิจและสังคมใหม่ เกิดมีองค์การระหว่างประเทศในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งระดับรัฐบาล (Governmental Organizations: GO) และไม่ใช่ระดับรัฐบาล (Non-Governmental Organizations: NGOs) ตลอดจนกฎ กติการะหว่างประเทศมากมายที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของสังคมไทยประกอบกับการเติบโตของพลังประชาชนเนื่องจาก

การศึกษาและการเปลี่ยนแปลงไปของ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในสังคมโลก นับตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมาจวบจนกระทั่งถึง ปี พ.ศ. 2540 ที่สถานภาพของสิทธิชุมชนได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการ จึงได้ปรากฏภาพประชาชนและชุมชนซึ่งจัดเป็นส่วนตัวเล็กที่เป็นชาวบ้านธรรมดาที่มีความตื่นตัวและกล้าแสดงบทบาทในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างจริงจังมากยิ่งขึ้นหลังจากสิทธิชุมชนถูกพรากและช่วงชิงไปโดยรัฐเป็นเวลานานจนทำให้ประชาชนและชุมชนต่างอ่อนล้าโรยแรงไปตามๆ กัน ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ระดับหนึ่งว่าอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์ที่หวังแต่เพียงการสร้างตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจจัดเป็นอาวุธร้ายแรงที่มีอำนาจมหาศาลในการลิดรอนอำนาจของประชาชนและชุมชน

ความพยายามของคนเล็ก ๆ ที่นำไปสู่การเริ่มคลี่คลายอำนาจรัฐ ส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าเป็นผลจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2514 ที่นักศึกษาออกมาประท้วงรัฐบาลในขณะนั้น ทำให้ในเวลาต่อมาสังคมไทยจึงมีการเติบโตและเคลื่อนไหวของกระแสสิทธิและเสรีภาพของประชาชนอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้ การคลี่คลายของอำนาจรัฐยังเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของไทยกับสังคมโลก การเรียนรู้ของประชาชน และ อำนาจของเทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสารที่แพร่ถึงกันได้อย่างรวดเร็วอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสัมพันธ์กับสังคมโลก นิตยา โพธิ์นอก ได้ยืนยันว่า สิทธิชุมชนจัดเป็นประดิษฐ์กรรมชิ้นหนึ่งที่สังคมโลกสร้างขึ้นมาเป็นประเด็นสำคัญในการสร้างความร่วมมือเพื่อดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังลดน้อยถอยลงของโลกซึ่งสังคมไทยไปรับมาจากการเข้าภาคยานุวัติต่อดิคาสากลว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง พ.ศ. 2539 (นิตยา โพธิ์นอก. 2557 หน้า 434) จากคำกล่าวของนิตยาจะเห็นได้ว่าสังคมโลกมีบทบาทอย่างมากในการช่วยเพิ่มอำนาจให้กับชุมชนทำให้ประชาชนมีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตามสิ่งหนึ่งที่คงปฏิเสธไม่ได้ว่ามีผลต่อการสร้างความเข้มแข็งของประชาชนในสังคมไทยนับตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ส่วนหนึ่งนั้นเป็นผลจากการสนับสนุนทุนและองค์ความรู้จากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศด้วยเช่นกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าความเข้มแข็งของชุมชนและเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่องสิทธิและความไม่เป็นธรรมต่างๆ ในสังคมไทย ที่มีเพิ่มมากขึ้นจนนำไปสู่การที่รัฐบาลไทยจำเป็นต้องบรรจุคำนี้ไว้ในรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 เป็นผลจากการปรับตัว ปรับสมดุลเชิงอำนาจของสังคมไทยท่ามกลางสภาวะต่างๆ ที่เหมาะสมลงตัวของปัจจัยภายในสังคมไทยและสังคมโลก

1.1 สิทธิชุมชนช่วงการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน พ.ศ. 2540: ภาพสะท้อนจากข่าวหนังสือพิมพ์

เนื่องจากผู้วิจัยต้องการทำความเข้าใจพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 ดังนั้นจึงเริ่มต้นด้วยการศึกษาแนวคิดสิทธิชุมชนที่ปรากฏจากการศึกษาหัวข้อข่าวจากหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ พ.ศ. 2540 ซึ่งเป็นหนังสือพิมพ์รายวันที่เก็บรวบรวมไว้ในรูปของไมโครฟิล์มของหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ฉบับที่ 17247-17611 วันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2540 ถึง วันที่ 31 ธันวาคม พ.ศ.2540 เพื่อตอบคำถามว่าแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนในสังคมไทยในช่วงปี พ.ศ. 2540

“ชาวพนมสารคามฮือด้านโรงงานทิ้งขยะ หวั่นสารพิษจากต้นยูคาลิปตัส บ.เกษตรรุ่งเรืองนำมาทิ้ง”

ข่าวลำดับที่ 9

4. ชุมชนมีความพยายามเป็นอย่างในการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่สมดุลระหว่างชุมชนกับรัฐและระหว่างชุมชนกับภาคเอกชน ซึ่งเห็นได้จากความหลากหลายของวิธีการที่ชุมชนนำมาใช้ การต่อสู้เรียกร้อง ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะที่สำคัญคือ การต่อสู้โดยใช้วิธีร้อน เช่น การรวมตัวกันประท้วง การเดินขบวน การปิดถนน การล้อมทำเนียบ การยื่นข้อเรียกร้อง การแจ้งความ ดึงหัวข้อข่าวที่ 9,13,25,28,29,39,40,82,89 และ 90 และการต่อสู้โดยใช้วิธีเย็น เช่น การทำกิจกรรมวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้นว่า การนั่งสมาธิ การบวชป่าชุมชน การศึกษาเรียนรู้การอนุรักษ์และพัฒนาป่าร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคม การแสดงดนตรี การจัดงานภาพเขียน เป็นต้น ดึงหัวข้อข่าวที่ 5,65,72,73,74 และ 83 ในตารางที่ 4.1 อาทิ

การต่อสู้ใช้วิธีร้อน

“ชาวพนมสารคามฮือด้านโรงงานทิ้งขยะ หวั่นสารพิษจากต้นยูคาลิปตัส บ.เกษตรรุ่งเรืองนำมาทิ้ง”

ข่าวลำดับที่ 9

“มือปิดทำล้อมทำเนียบ”

ข่าวลำดับที่ 13

“มือคนจนเดือดอดกลับยังพันธ์ ออกแถลงการณ์โต้ใครที่เคลือบแคลง สมัชชาคนจนตั้งโรงเรียนการเมืองติวเข้มวิชาพื้นฐาน ค่าเรียนหลักสูตรละ 1 บาทมีประกาศารร.”

ข่าวลำดับที่ 25

“มือทำเนียบ กลุ่มสมัชชาที่ประท้วงอยู่ข้างทำเนียบได้ลุกขึ้นมาเดินถือป้ายล้อมทำเนียบเพื่อกดดันรัฐบาลเร่งแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของคนจน”

ข่าวลำดับที่ 28

“ชาวบ้านรวมตัวต่อต้านจัดตั้งโรงโม่หิน ชาวบ้านบ้านชมพู ต.ชมพู อ.เนินมะปราง จ.พิษณุโลก ได้รับความเดือดร้อนจากเสียงระเบิดหินภูเขาทั้งกลางวันและกลางคืน ฝุ่นละออง ไม่ต้องการให้สัมปทานโรงโม่หินอีก”

ข่าวลำดับที่ 29

“ประท้วงให้รับทำสะพานข้ามถนน ชาวบ้านกว่า 300 คน ปิดถนนประท้วง”

ข่าวลำดับที่ 39

“สมัชชาคนจนยกพลหาความจริงใจแก้ว”

ข่าวลำดับที่ 4

“พระชาวบ้านนับพัน สุตทนายทุนบุกรุกสวนสาธารณะกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีน”

ข่าวลำดับที่ 82

“มีอบมาตาศพคธือประท้วงแห่หุ่นผู้ว่าราชการจังหวัดโรงงานปล่อยมลพิษระยอง ด่าขับไล่
เจ้าหน้าที่รัฐยื่นหนังสือ”

ข่าวลำดับที่ 89

“สุททนายสารพิษ แจ้งโรงงาน ชาวมาตาศพตลกขี้ขันสู้ให้ดำเนินคดีเจ้าของ ระยอง”

ข่าวลำดับที่ 90

การต่อสู้ใช้วิธีเย็น

“ศิลปินรักษ์ป่าตะวันตกกลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อมอุทยานและพฤษะและชมรมการสื่อข่าว
วิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมร่วมกันจัดงาน “ศิลปินรักษ์ผืนป่าตะวันตกโครงการรักษาโลก”

ข่าวลำดับที่ 5

“จม.เปิดผนึกถึงประชาชนคนไทย ฉบับที่ 4 “การเรียนรู้ของชุมชน” ยกตัวอย่างความสำเร็จ
ในการเรียนรู้ วิเคราะห์ แก้ไขปัญหาชุมชนที่สร้างสรรค์ของชุมชนสาครลี อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา
ชุมชนประมง สีเกา จ.ตรัง ชุมชน อ.โพธาราย จ.ร้อยเอ็ด”

ข่าวลำดับที่ 65

“คอลัมน์ว่าไรตี้ ศิลปินล้านนา...สื่องานศิลป์ วิถีคนดอยสูง...คนเมือง กระตุ้นจิตสำนึก
สิ่งแวดล้อม งานภาพเขียนนี้จัดโดยมูลนิธิพัฒนาชนบทซึ่งริเริ่มตั้งมูลนิธิปี 2528 โดยกลุ่มนิสิตชาวค่าย
จุฬา”

ข่าวลำดับที่ 72

“คอลัมน์โลกหมุนไป เรื่องที่ควรรู้ “ทอก้าธรรมชาติปตท.”

ข่าวลำดับที่ 73 และ 74

“ร่วมมืออนุรักษ์และพัฒนาป่าห้วยขาแข้ง อีกรางหนึ่งของมูลนิธิหนองเขาหย่อง จังหวัด
อุทัยธานี”

ข่าวลำดับที่ 83

5. ท่ามกลางภาวะการณ้แย่งชิงและขัดแย้งระหว่างอำนาจรัฐและอำนาจทุนที่พยายามละเมิด
และช่วงชิงทรัพยากรจากชุมชน ยังมีสถาบันหนึ่งคือสถาบันกษัตริย์ที่พยายามแสดงบทบาทในการ
ช่วยเหลือปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยมุ่งเห็นประโยชน์ของชุมชนและสังคม
เป็นสำคัญ ทำให้อาจกล่าวได้ระดับหนึ่งว่าภายใต้ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างภาคส่วนต่างๆใน
สังคมที่ชุมชนมักตกเป็นอยู่ในภาวะเสียเปรียบหรือตกเป็นเบี้ยล่างและอยู่ในสภาพไร้อำนาจ ชุมชนยังคงมี
สถาบันกษัตริย์คอยค้ำจุนช่วยเหลือและแสดงความเป็นห่วงอยู่เสมอ ดังเห็นได้จากหัวข้อข่าวที่ 71 106
และ 107 ในตารางที่ 4.1

“เร่งรัดทำสทท.ไม่เลิกสปก.ให้รัฐบาลจิวริบถอน นส.3 เก็งงน้ำเขียว กระทรวงเกษตรฯนำมรับ
กระแสพระราชดำริรับ คนอยู่กับป่า ใส่เกล้าสั่งเร่งรัดโครงการให้เสร็จ”

ข่าวลำดับที่ 71

“สาสน์ราชินีอาลัยเจ้าหน้าที่ป่าเขาใหญ่”

ข่าวลำดับที่ 106

“พระเทพฯเสด็จล่องแก่งแม่แจ่ม จ.แพร่”

ข่าวลำดับที่ 107

6. บทบาทของสถาบันสื่อมวลชนมีความลึกลับหรือขัดแย้งกันเองในการสนับสนุน/คัดค้าน
แนวคิดสิทธิชุมชน นั่นคือสื่อมวลชนบางส่วนพยายามแสดงให้เห็นถึงการสนับสนุนชุมชนให้มีสิทธิใน
การปกป้องจัดการ ดูแลทรัพยากรฯของชุมชนเองเพราะถือว่าเป็นสิทธิของชุมชนที่มีอยู่มานานแล้วซึ่ง
สามารถช่วยให้ชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข ดังหัวข้อข่าวลำดับที่ 1 8 32 และ 33 ในตารางที่ 4.1

“การสร้างแก่งเสียดันที่ก่อให้เกิดปัญหาการเวนคืนที่ดินและกลางแคลงใจว่าใครได้ประโยชน์
จากการตัดไม้”

“การสร้างโรงไฟฟ้าพลังนิวเคลียร์ที่อาจเกิดปัญหาเรื่องการเก็บและกำจัดกากนิวเคลียร์ ใคร
จะรับผิดชอบหากเกิดข้อผิดพลาด”

ข่าวลำดับที่ 1

“คอลัมน์ก่อนจะถึงปลายทางกล่าวถึงสภาพแหล่งอุทยานป่าสงวนหลายแห่งกำลังเข้าขั้นวิกฤต
เพราะรัฐขาดความสนใจ”

ข่าวลำดับที่ 8

“คอลัมน์ โลกหมุนไป เรื่องเมืองน่าอยู่..และยั่งยืน”

ข่าวลำดับที่ 32

“โครงการท่อก๊าซไทย-พม่าเป็นการสร้างหรือทำลาย แหล่งยาดานาในอ่าวมะตะมะกับกลุ่ม
บริษัทผู้ผลิตใช้เวลารอ 2 ปีทำสัญญาปี 38 เดือนกุมภาพันธ์”

ข่าวลำดับที่ 33

ในขณะเดียวกันนั้น สื่อมวลชนบางส่วนก็สนับสนุนให้รัฐเป็นผู้ดูแลจัดการทรัพยากรฯเพราะ
ถือว่าเป็นหน้าที่ของรัฐและให้ความสำคัญกับระบบคิดเรื่องประสิทธิภาพและความคุ้มค่าแบบทุนนิยม
เป็นสำคัญ ดังหัวข้อข่าวลำดับที่ 31 และ 37 ในตารางที่ 4.1

“ป่านุรักษ์อำนาจบริหารจัดการควรอยู่กับใคร เห็นควรอยู่กับภาครัฐเพราะมีกฎหมาย
นโยบาย ผู้นำองค์กรและบุคลากร”

ข่าวลำดับที่ 31

“ป่านุรักษ์อำนาจบริหารจัดการควรอยู่กับใคร ควรอยู่กับรัฐเพราะรัฐมีหน้าที่ปกป้องรักษา
ทรัพยากรป่าไม้ของชาติ”

ข่าวลำดับที่ 37

จากผลการศึกษาสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในช่วงปี พ.ศ. 2540 ซึ่งแนวคิดสิทธิชุมชนในช่วงนี้จัดว่าอยู่ในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านเพราะเป็นปีที่สิทธิชุมชนได้รับการรับรองจากรัฐอย่างเป็นทางการ เนื่องจากสิทธิชุมชนได้ถูกนำไปบรรจุและกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 อันถือเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศไทย จากผลการศึกษาจะเห็นว่าในช่วงนี้ประชาชนหรือชุมชนต้องต่ออย่างคงสู้เรียกร้องทุกวิถีทางเพื่อพิทักษ์และปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมิให้ถูกย่ำยี ด้วยความมุ่งหวังในการสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในการจัดสรรอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นหัวข้อข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540 ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
1.	-การสร้างแก่งเสื่อต้นที่ก่อให้เกิดปัญหาการเวนคืนที่ดินและกลางแคลงใจว่าใครได้ประโยชน์จากการตัดไม้ -การสร้างโรงไฟฟ้าพลังนิวเคลียร์ที่อาจเกิดปัญหาเรื่องการเก็บและกำจัดกากนิวเคลียร์ ใครจะรับผิดชอบหากเกิดข้อผิดพลาด	1 ม.ค. 40	ทีมข่าวการเมือง	3
2.	วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำปากพนังก่อนถึงจุดสำเร็จ โครงการพระราชดำริที่ต้องต่อสู้เนื่องจากทำนาไม่ได้ต้องมาขายสินค้าริมทางที่อาจกีดขวางและเสี่ยงกับอันตราย	4 ม.ค. 40	ไพฑูรย์ อินทศิลา	28
3.	ร่วมรักษัธรรมชาติกับโครงการตำรวจรักษัศตอยสุเทพ	7 ม.ค. 40	ธินีลักษณ์ หลวงเอื้อง	-
4.	โรงไฟฟ้านิวเคลียร์ในภาคใต้ของ กพท. เรียกร้องให้มีการให้ข้อมูลความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ในภาคใต้	8 ม.ค. 40	อิงฟ้า	23

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
5.	ศิลปินรักษ์ป่าตะวันตกกลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อม อุทัยธานีและพยุหะและชมรมการสื่อข่าว วิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อมร่วมกันจัดงาน “ศิลปินรักษ์ผืนป่าตะวันตกโครงการรักษาโลก”	12 ม.ค. 40	ชนพล อารมณ์พงษ์	11
6.	โครงการลุ่มน้ำป่าสัก..เพื่อประชาชนกินดีอยู่ดี พยายามอธิบายการพัฒนาแหล่งน้ำของกรม ชลประทานครอบคลุมจังหวัด เลย เพชรบูรณ์ ลพบุรี สระบุรี ที่ผลได้รับกระทบจากการเกิดน้ำ ท่วมจะได้รับการชดเชยขั้นต่ำ 70,000 บาทและ มีการจัดสรรที่ดินให้ผู้ได้รับผลกระทบ	12 ม.ค. 40	พิรศิษฐ์ สมาชิกแก้ว	12
7.	สถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทยปีชวดทรงตัวปีฉลู กล่าวถึงโครงการรัฐร่วมทุนภาคเอกชน (เงินกู้) ถูกต่อต้านจากประชาชนในปี 39 จนต้องล่าช้า ออกไป	12 ม.ค. 40	สุนทร ชวาลศิลป์	28
8.	คอสม์นักร้องจะถึงปลายทางกล่าวถึงสภาพแหล่ง อุทยานป่าสงวนหลายแห่งกำลังเข้าขั้นวิกฤต เพราะรัฐขาดความสนใจ	13 ม.ค. 40	โยธิน เพชรล่อ เลียน	6
9.	ชาวพนมสารคามฮือด้านโรงงานทิ้งขยะ หวัน สารพิษจากต้นยุคาลิปตัส บ.เกษตรรุ่งเรือง นำมาทิ้ง	20 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
10.	รัฐมนตรีความหวังใหม่ขานรับผลาญป่า ออก นส.3 เดินหน้านโยบายยกเลิกเขตป่าสงวนเอา มาเป็นนส. 3	23 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
11.	เลิกป่าสงวนทำที่อยู่ไม่ได้	24 ม.ค.40	พาดหัวข่าว	1
12.	NGO หนุนเลิกป่าสงวน	25 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
13.	มือบปิดล้อมทำเนียบ	26 ม.ค.40	พาดหัวข่าว	1
14.	ยุติศึกหนองงูเห่าเรียกแกนนำถกชาวหนองงูเห่า	26 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
15.	ต้านหวังใหม่ผลาญป่าแจก นส. 3	26 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
16.	จิตเปิดทำเนียบฯถกสมัชชาคนจนคดีร้องเรียน 47 เรื่องแต่รัฐแก้ไขประมาณ 6 เรื่องพอเปลี่ยน รัฐก็มีปัญหาอีก	27 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
17.	มือบป๊กหลัก..เรียกร้องรัฐแก้ปัญหา	29 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
18.	ป่าไม้แฉพื้นที่ป่าสงวนเป็นของนักรการเมืองส่วน ใหญ่สังกัดรัฐบาล	30 ม.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
19.	คอลัมน์ มาลาปัญญาชน กล่าวถึงการชุมชน หน้าทำเนียบฯของสมัชชาคนจนที่เรียกร้อง รัฐบาลให้ดำเนินการตามที่ได้รับปากไว้เรื่องที่ดิน ทำกิน ปัญหาอื่นๆ ที่ตกค้างรวมกว่า 100 ปัญหา	30 ม.ค. 40	พรชัย โรจนวิศาล	-
20.	ท่อก๊าซผ่านถิ่นที่อยู่ “ปุราขินี” จังหวัด กาญจนบุรี	31 ม.ค. 40	ข่าวภูมิภาค	30
21.	คอลัมน์ป่าไม้พัฒนา เรื่องลุ่มน้ำยมกับเขื่อนแก่ง เสือเต้น	1 ก.พ. 40	ธงชัย เปาอินทร์	11
22.	มือบยันไม่มีถอยสู่ต่อไป	2 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	1
23.	กฎหมาย 2540 บวชป่าชุมชนต้นที่ 50 ล้าน	2 ก.พ. 40	พีรศิษฐ์ สมแก้ว	11
24.	แจกป่าสงวนแห่งชาติ(เสื่อมโทรม) เพียงอำเภอ ก็เห็นลั่นไก(เสียแล้ว)	2 ก.พ. 40	สุนทร ขวาลศิลป์	28
25.	มือบคนจนเดือดอดกลับยังพันธ์ ออก แถลงการณ์โต้ใครที่เคลือบแคลง สมัชชาคนจน ตั้งโรงเรียนการเมืองติวเข้มวิชาพื้นฐาน ค่าเรียน หลักสูตรละ 1 บาทมีประกาศฯร.	3 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	1
26.	เปลี่ยนนโยบายแจกนส.3 ถลุงป่าสงวนให้เป็น เงิน	3 ก.พ. 40	ศิริอติญา	3
27.	ปัญหาที่ถูกทิ้งขว้าง สมัชชาคนจนและการ แก้ปัญหาของรัฐบาล รัฐใช้วิธี เชิญตัวฝ่าย ราชการและชวานามาประชุมกันไม่สามารถ แก้ปัญหาได้ รัฐบาลต่างพูดคนละภาษา ทำให้ จัดการไม่ได้	5 ก.พ. 40	-	7

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
28.	มือบ้ทำเนียบ กลุ่มสมัชชาที่ประท้วงอยู่ข้าง ทำเนียบได้ลุกขึ้นมาเดินถือป้ายล้อมทำเนียบเพื่อ กดดันรัฐบาลเร่งแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของ คนจน	6 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	
29.	ชาวบ้านรวมตัวต่อต้านจัดตั้งโรงโม้หิน ชาวบ้าน บ้านชมพู ต.ชมพู อ.เนินมะปราง จ.พิษณุโลก ได้รับความเดือดร้อนจากเสียงระเบิดหินภูเขาทั้ง กลางวันและกลางคืน ฝุ่นละออง ไม่ต้องการให้ สัมปทานโรงโม้หินอีก	7 ก.พ. 40	-	13
30.	โรงดูดทรายทำชาวบ้านเดือดร้อน กิ่งอำเภอสรี นครินทร์ ต.บ้านนา ต.ลำสินธุ์ ต. อ่างทอง และต.ร่มเมือง จ.พัทลุง ผู้ประกอบการเถื่อนก่อ ปัญหาทำให้น้ำในลำคลองขุ่น ตลิ่งพัง ลำคลอง เปลี่ยนทิศทางและน้ำในบ่อเหือดแห้ง	8 ก.พ. 40	-	26
31.	ป่าอนุรักษ์อำนางจบริหารจัดการควรออยู่กับใคร เห็นควรออยู่กับภาครัฐเพราะมีกฎหมาย นโยบาย ผู้น้องค์กรและบุคลากร	9 ก.พ. 40	สุนทร ขวาลศิลป์	20
32.	คอสมันน์ โลกหมุนไป เรื่องเมืองน่าอยู่..และยั่งยืน	10 ก.พ. 40	พีรศิษฐ์ สมแก้ว	14
33.	โครงการท่อก๊าซไทย-พม่าเป็นการสร้างหรือ ทำลาย แหล่งยาดานาในอ่าวมะตะมะกับกลุ่ม บริษัทผู้ผลิตใช้เวลารอ 2 ปีทำสัญญาปี 38 เดือน กุมภาพันธ์	11 ก.พ. 40	ทีมงานวไรตี้	5
34.	มือบ้ประท้วงจนแท้ง ตกเลือดขณะชุมนุม แม่ รอด มือบ้สมัชชาคนจน	12 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	1
35.	รายงานพิเศษ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำป่าสัก เสร็จ ตามกำหนดหรือไม่	12 ก.พ. 40	ศรี อิมสุข	24
36.	ปตท.เบี้ยวส่งก๊าซโรงไฟฟ้าวังน้อยพิการ ชาวบ้าน รับกรรมตามเคยธุรกิจพัง 38 ล้าน	15 ก.พ. 40	หน้าเศรษฐกิจ	9

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
37.	ป่านุรักษ์อำนาจบริหารควรอยู่กับใคร ควรอยู่กับรัฐเพราะรัฐมีหน้าที่ปกป้องรักษาทรัพยากรป่าไม้ของชาติ	16 ก.พ. 40	สุรเชษฐ์ เชษฐมาศ	26
39.	ประท้วงให้รับทำสะพานข้ามถนน ชาวบ้านกว่า 300 คน ปิดถนนประท้วง	20 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	1
40.	สมัชชาคนจนยกพลหาความจริงใจแก้อ	21 ก.พ. 40	-	19
41.	คอลัมน์ โลกหมุนไป พบกันครึ่งทางอนุญาตอย่างมีเงื่อนไข บุกรุกป่าสงวนแห่งชาติจอมทอง/ อย่าให้ผู้ผิดมีชัย เชียงใหม่แจกป่าสงวนมีทั้งเห็นด้วยและคัดค้าน ฝ่ายคัดค้านต้องการให้เป็นป่าหนาแน่นเหมือนเดิม ฝ่ายเห็นด้วย อยากรักษาป่าไม้มาเป็นที่ทำกิน	22 ก.พ. 40	สุนทร ชวาลศิลป์	12
42.	มีอบรมอีก 1 ศพ หน้าทำเนียบ นั่งสมาธิประท้วงจนล้มพับ ศพที่ 5	26 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	1
43.	แพทย์..กลุ่มสมัชชาคนจนแพทย์ร่วมประท้วงนั่งสมาธิจนตาย ใส่โรงจากรพ. วรวิโรจน์ทำเนียบ	27 ก.พ. 40	พาดหัวข่าว	1
44.	สมเด็จพระทรวงป่าชาแข็ง	2 มี.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
45.	ชาวมือเบครียดจัดโดดคลองฆ่าตัวตาย	5 มี.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
46.	ประชาชนขอสิทธิลงชื่อปลดผู้นำได้ เอแบคโพลระบุประชาชนขอสิทธิปลดผู้นำรัฐบาลและข้าราชการได้	16 มี.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
47.	มีอบคนจนรวมพลังทวงสัญญาจีวลิ้มคำจกยับ ฟังไม่ได้ มหกรรม.ค.นจนสารพัดทิศกว่า 20,000 คนเดินขบวนทวงสัญญาบักจีว	17 มี.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
48.	แก้ด้วยจีบงปะกง เน่าวิกฤต แม่น้ำบาง คลองท่าลาด ต้นน้ำบางปะกง ไวย	17 มี.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
49.	ปตท.เล็งวางท่อก๊าซนาทูน่า 5 หมื่นล้านที่อินโดนีเซีย	18 มี.ค. 40	-	9

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
50.	มีอบคนจนเพิ่มจำนวนอีก 1 คน เป็นต.ญ.สมชชา คนจนเครือข่ายเกษตรภาคเหนือ 30 คนและผู้ ชุมนุม 200 คน รอฟังผลบริเวณหน้ากระทรวง นางสุนิตา อายุ 17 ปี ชาวชัยภูมิ มาร้องเรียน เรื่องปัญหาเขื่อนลำต้นจ. ชัยภูมิ คลอดลูก	18 มี.ค. 40	-	10
51.	กฟผ.เน้นการระมัดระวังข้อบังคับ ปลุกฝั่งยาวชน รักษ์สิ่งแวดล้อม	19 เม.ย. 40	-	24
52.	กรม.วิ.บ.ก.ล.ก.ไ.ก.เปิดช่องม.ห.ร.ร.ม.เขื่อนป่า อนุมัติ ให้กินพื้นที่เฉพาะที่ทับลาน 4 หมื่นไร่	23 เม.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
53.	กรม.เปิดป่าผู้มีสิทธิพลจ.ร.ร.ล.ว.ง.หน้า จากยับ เป็นการช่วยเหลือให้ผลล.ญ.ป่า ฝ่ายค้านอ.ร.ร.บ.ล.	24 เม.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
54.	แฉ กรม.เปิดป่าเมีย บิ๊ก ส้มหล่น ดิน 3 พันไร่ ที่ดินบ้าน	25 เม.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
55.	มีอบใช้เด็กกดดันรัฐบาลแก้ปัญหา มีอบคนจนใช้ เด็กน้อยบุกทำเนียบยื่นหนังสือให้เร่งแก้ปัญหาที่ ยื้อมากกว่า 3 เดือน	25 เม.ย. 40	-	3
56.	พิสูจนที่ดินเมียบิ๊กรัฐบาล ห้าม.คนนอกเข้า ฝ่าย ค้านยื่นกรรณ	26 เม.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
57.	จบเสียที่ปัญหาเขื่อนกับป่าไม้ สมชชาเก็บเสื่อผ้า กลับบ้านได้ มติที่ประชุมชต.ช.ย.ป.ด.ง.ล.น. ครอบครัวละ 15 ไร่ จ่ายคืนไร่ละ 32,000 บาท ส่วนที่เขื่อนปากมูลชต.ช.ย.ค.ร.บ.ล.ละ 15 ไร่ เป็นเงินไร่ละ 35,000 บาท ภาคเหนือตั้ง กรรณการพิสูจนสิทธิต้องมีเอกสารส.ค.1 กับภ บท.5 มีร่องรอยการทำประโยชน์ ส่วนอุทยาน แห่งชาติภูผาแต้ม จ.อุบลราชธานีให้ตั้งตัวแทน ปรับแนวเขตอุทยาน	29. เม.ย. 40	-	3

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
58.	หวั่นรัฐบาลบังคับค้าเปิดป่า	30 เม.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
59.	ของบ 300 ล้านทำรั้วล้อมป่า ตั้งชุดทำงานปลูก ป่าแก้ลำมติวิभागจรรยา รัฐบาลพลิกเกมส์ตั้ง คณะทำงานปลูกป่าแก้ลำมติกรม.วิभाग	1 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
60.	เตรียมยุติรีสอร์ทที่วังน้ำเขียว	3 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
61.	ปัญหาป่าต้นน้ำกับแนวทางการแก้ไข.กรณีลุ่มน้ำ น่าน หมู่บ้านมีโครงการเร่งฟื้นฟูป่าต้นน้ำ มี อาสาสมัครป้องกันไฟป่า ต้นตัวในการอนุรักษ์	3 พ.ค. 40	พีรศิษฐ์ สมแก้ว	13
62.	ปชป.ลุยพื้นที่วังน้ำเขียว ตะลึงรีสอร์ทเตรียมปรับ ที่ดินเอาไว้ทำสนามกอล์ฟ	4 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
63.	ปัญหาและการป้องกันไฟป่าของโครงการปลูกป่า ฯ กพผ. สรุปสำเร็จแต่ต้องทำต่อเนื่อง	4 พ.ค. 40	พีรศิษฐ์ สมแก้ว	12
64.	ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วิธีทำลายป่า ที่เปลี่ยนแปลง	4 พ.ค. 40	สุนทร ขวาลศิลป์	36
65.	จม.เปิดผนึกถึงประชาชนคนไทย ฉบับที่ 4 “การ เรียนรู้ของชุมชน” ยกตัวอย่างความสำเร็จในการ เรียนรู้ วิเคราะห์ แก้ไขปัญหาชุมชนที่สร้างสรรค์ ของชุมชนสากลี อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา ชุมชนประมง สีเกา จ.ตรัง ชุมชนอ.โพธาราย จ.ร้อยเอ็ด	5 พ.ค. 40	-	22
66.	พิสูจน์ที่ดินมาตามพีเค ที่แท้อยู่ในเขตสปก.ไม่มี เอกสารสิทธิ์ พิสูจน์ที่ดินเพิกถอนคนจากป่าสงวน เมื่อปี 36 แต่ยังไม่ทันได้ออกเอกสาร	8 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
67.	ปป.ลุยขย้ำต่อพวกเขมือบป่า ค้นหาเจ้าของ บ้านมาตามทีเค ไม่เจอ	9 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
68.	รัฐจัดฉากเปิดตัวนายพัน ปริศนา สังกัดเพิกถอนส.ค. 1 ที่ดิน 2 บริษัทวังน้ำเขียว	10.พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
69.	ฮุบป่าวังน้ำเขียว จับแพะรับบาป	11 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
70.	เดินหน้าหาอีกรอบ พันเอกดั่งวังน้ำเขียว	14 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
71.	เร่งรัดทำสทก.ไม่เลิกสปก.ให้รัฐบาลจิวรีบถอน นส.3 เกิวงน้ำเขี้ยว กระทบวงเกษตรน้อมรับ กระแสพระราชดำรับ คนอยู่กับป่า ใส่เกล้า สั่งเร่งรัดโครงการให้เสร็จ	15 พ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
72.	คอลัมน์ว่าไรตี้ ศิลปินล้านนา...สื่องานศิลป์ วิถีคน ดอยสูง...คนเมือง กระตุ้นจิตสำนึกสิ่งแวดล้อม งานภาพเขียนนี้จัดโดยมูลนิธิพัฒนาชนบทซึ่ง ริเริ่มตั้งมูลนิธิปี 2528 โดยกลุ่มนิสิตชาวค่ายจุฬา	18 พ.ค. 40	จตุพร ตินะราช	5
73.	คอลัมน์โลกหมุนไป เรื่องที่ควรรู้ “ทอก๊าซ ธรรมชาติปตท.”	4 มิ.ย. 40	สุนทร ขวาลศิลป์	13
74.	คอลัมน์โลกหมุนไป เรื่องที่ควรรู้ “ทอก๊าซ ธรรมชาติปตท.”	5 มิ.ย. 40	สุนทร ขวาลศิลป์	14
75.	คอลัมน์ว่าไรตี้ ด่วนบางนา-บางประกง รับแหลม ฉบัง-หนองงูเห่า ช่วยบรรเทาปัญหา	9 มิ.ย. 40	ชาย ปกะคามิ นทร์	5
76.	คอลัมน์โลกหมุนไป อนาคตกับการใช้พื้นที่เพื่อ การพัฒนาชายทะเลตะวันออก	9 มิ.ย. 40	พีรศิษฐ์ สมแก้ว	14
77.	ถกวางทอก๊าซพม่าและ รัฐเขตใ้ผืนเสียงผู้ คัดค้าน กาญจนบุรี กลุ่มอนุรักษ์ค้ำ	12 มิ.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
78.	คอลัมน์โลกหมุนไป เชื้อนครินทร์กับการ พัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง	16 มิ.ย. 40	ฐิติภัทร์ ช่วยชู	14
79.	แม่น้ำท่าจีน วิกฤตปลาเน่าลอยเป็นแพถึงเวลา หรือยัง ที่ต้องแก้ไขอย่างจริงจัง?	2 ก.ค. 40	วัชระ พัฒนศรี	30
80.	โฮปเวลล์พ่นพิษไล่ที่ชาวบ้าน 716	4 ก.ค. 40	-	28
81.	ภูเขาถล่มพังสยงทั้งเป็น จมใต้ธรณี หินหล่นทับ คนงาน สระบุรี	8 ก.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
82.	พระชาวบ้านนับพัน สุดทนนายทุนบุกรุก สวนสาธารณะกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีน	8 ก.ค. 40	-	1
83.	ร่วมมืออนุรักษ์และพัฒนาป่าห้วยขาแข้ง อีกรงาน หนึ่งของมูลนิธิหนองเขาหย่อง จังหวัดอุทัยธานี	19 ก.ค. 40	โสภณ ทองโพธิ์งาม	16

ตารางที่ 4-1 สรุปประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุปประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
84.	มือเบหมิปิดถนนเส้นทางลงสู่ใต้	26 ก.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
85.	โรงงานไฟฟ้าพลังถ่านหิน บ่อนอก ประจวบคีรีขันธ์	26 ก.ค. 40	-	18
86.	ตัวแทนแจ้งตำรวจ ย้ำสัมปทานหินอ่อนยังสับสน ข่าวเกี่ยวกับการระเบิดหินอ่อนคุณภาพระดับโลก อ.พราน จ.กำแพงเพชรที่บริษัทเบญจศิริได้ สัมปทาน	1 ส.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
87.	ความหาคคนสั่งขี้มถล่มภูเขาหินอ่อน สารของ ข่าวคือมีการใช้วัตถุระเบิดทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติ	2 ส.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
88.	สจ.ทำชนป่าไม้เข้าสู่ที่ดินชาวบ้าน	10 ส.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
89.	มือบมาบตาพุดฮือประท้วงแห่หน้าผู้ว่าราชการ จังหวัดโรงงานปล่อยมลพิษระยอง ด่าขับไล่ เจ้าหน้าที่รัฐยื่นหนังสือ	10 ส.ค. 40	-	19
90.	สุดทนภัยสารพิษ แจ้งโรงงาน ชาวมาบตาพุดลุก ขึ้นสู้ให้ดำเนินคดีเจ้าของ ระยอง	14 ส.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
91.	ชู แอ็ด คาราบาว อย่าต่อต้านเขื่อน ตร. เตรียมพร้อมรับเปิดคอนกรีตที่แพร่ กรณีการ สร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น	22 ส.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
92.	ถกเครียดแก้มลพิษ มาบตาพุด	25 ส.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
93.	ควนพิษใต้เริ่มจาง กรณีเพลิงไหม้ป่าดงดิบที่ อินโดนีเซีย เกาะสุมาตราทำให้เกิดควนพิษทั่ว ภาคใต้	30 ก.ย.40	พาดหัวข่าว	1
94.	เตือนภัยหมอกพิษ สารตะกั่วปนเปื้อนน้ำฝน ภาคใต้	1 ต.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
95.	ทุ่ม 50 ล้านช่วยเหลือผู้ประสบควนพิษ	2 ต.ค. 40	พาดหัวข่าว	1

ตารางที่ 4-1 สรุประเด็นข่าวสถานการณ์การแนวคิดสิทธิชุมชนในปี พ.ศ. 2540
ระหว่างวันที่ 1 มกราคม-30 มกราคม 2540 (ต่อ)

ลำดับที่	สรุประเด็นข่าว	วันเดือนปี	ผู้เขียนข่าว	หน้า
96.	ไทยลาว เผชิญหน้าเครือข่ายปัญหาหาดแห่ เรื่อง ที่ดินหาดแห่ จ.นครพนม ชาวลาวนั่งเรือหางยา มาจะยึดหาดคิดว่าไทยละเมิดสนธิสัญญาฝรั่งเศส ว่าด้วยการแบ่งเขตแดน ระบุว่าเกาะแก่งต่าง ๆ ขึ้น ในลำน้ำโขงต้องเป็นของลาว	2 ต.ค. 40	-	15
97.	หมอกพิษระลอก 2 หนักกว่าครั้งแรก	8 ต.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
98.	มือปล้อมทำเนียบอยู่วินาศกรรมไล่จี้วอก	22 ต.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
99.	ท่อก๊าซไทยพม่า ต้องสร้างเพื่อพลังงานในอนาคต ของประเทศ	3 พ.ย. 40	ธีรยุทธ สัมธกร	29
100.	นำหมู ไส้คัปร้าคณะเจ้าหน้าที่รัฐจับเขาใหญ่ ขอ รายชื่อ 5 หมิ่นคนค้ายัตถุณนในป่า พงษ์เทพ กระโดนชำนาญ เชื่อว่าถ้าทำสำเร็จจะเป็น ตัวอย่างให้ห้วยขาแข้ง ทับบาน ป่าดงลาน ดอยสุ เทพ ดอยปู่ ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร	9 พ.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
101.	นายทุนวังล้ม.ค.ตีรุกป่ากุยบุรี	11 พ.ย. 40	พาดหัวข่าว	1
102.	หัวหน้าป่าเขาใหญ่แจ้งจับ นำหมู พยายามฆ่า เจ้าหน้าที่เขาใหญ่	1 ธ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
103.	โรงไฟฟ้าแม่เมาะ เปิดเดินเครื่องจับสารพิษเพิ่ม โรงงานผลิตไฟฟ้าเหมืองลิกไนต์ ใหญ่ที่สุด ภาคพื้นเอเชียอาคเนย์	13 ธ.ค. 40	นพ.สุวิทย์ เกียรติ เสวี	12
104.	ฟันไม่เลี้ยวบุกรุกห้วยขาแข้ง จ.อุทัยธานี กรณี ผู้ว่าราชการจังหวัดพาคนไปจัดปาร์ตี้ในป่า 500 คน	17 ธ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
105.	ตั้งกฎหมายห้ามเข้าห้วยขาแข้ง	19 ธ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
106.	สาสน์นราชินีอาลัยเจ้าหน้าที่ป่าเขาใหญ่	19 ธ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
107.	พระเทพเสด็จล่องแก่งแม่แจ่ม จ.แพร่	19 ธ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1
108.	ตั้งผู้ว่าอุทัยเข้ากรู กรณีอื้อฉาวจัดปาร์ตี้ ห้วยขา แข้ง	23 ธ.ค. 40	พาดหัวข่าว	1

จากตารางที่ 4.1 เมื่อนำสรุปประเด็นข่าวต่าง ๆ ทั้ง 108 ข่าวมาทำการสรุปเพื่อจำแนกแนวคิดสิทธิชุมชนออกเป็นด้านต่าง ๆ 7 ด้าน ได้แก่ ด้านป่าไม้ ด้านแหล่งน้ำ ด้านที่ดิน หิน แร่ ด้านพลังงาน ด้านมลพิษ ด้านสิ่งแวดล้อมและชุมชนเมือง และด้านการรวมตัว (มีอบ) พบว่า ในรอบ 1 ปี ของปีพ.ศ. 2540 สถานการณ์สิทธิชุมชนที่ชุมชนต้องเผชิญมากที่สุดได้แก่ เรื่อง ป่าไม้ จำนวน 34 เรื่อง รองลงมาได้แก่ เรื่องที่ดิน หิน แร่ และเรื่องการรวมตัว จำนวนอย่างละ 20 เรื่อง และ เรื่องแหล่งน้ำ จำนวน 12 เรื่อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. สิทธิชุมชนด้านป่าไม้ มีจำนวน 34 ข่าว ได้แก่ข่าวลำดับที่ 3,5,7,8,10,11,12,15,18,21,23,26,31,37,41,44,58,59,60,61,62,63,64,67,68,69,70,71,83, 88,108,106,104 และ 105
  2. สิทธิชุมชนด้านแหล่งน้ำ มีจำนวน 12 ข่าว ได้แก่ข่าวลำดับที่ 1,2,6,30,35,48,52,53,78,79,91 และ 107
  3. สิทธิชุมชนด้าน ที่ดิน หิน แร่ มีจำนวน 20 ข่าวได้แก่ข่าวลำดับที่ 14,29,54,56,57,75,76,80,81,82,86,87,96,100,101,102,104,105,106 และ 108
  4. สิทธิชุมชนด้านพลังงาน จำนวน 10 ข่าว ได้แก่ข่าวลำดับที่ 4,20,23,36,49,73,74,77,85 และ 99
  5. สิทธิชุมชนด้านมลพิษ จำนวน 8 ข่าว ได้แก่ข่าวลำดับที่ 89,90,92,93,94,95,97 และ 103
  6. สิทธิชุมชนด้านสิ่งแวดล้อมและชุมชนเมือง จำนวน 4 ข่าว ได้แก่ข่าวลำดับที่ 32,51,65 และ 72
  7. สิทธิชุมชนด้านการรวมตัว (มีอบ) จำนวน 20 ข่าว ได้แก่ข่าวลำดับที่ 13,16,17,19,22,25,27,28,34,39,40,42,43,45,46,47,50,55,84 และ 98
- จากการจำแนกข่าวในรอบ 1 ปีของปีพ.ศ. 2540 จึงสะท้อนได้ระดับหนึ่งว่า ปัญหาสิทธิชุมชนใน ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนต้องเผชิญได้แก่ เรื่องป่าไม้ เรื่องที่ดิน หิน แร่ และ เรื่องน้ำ

1.2 สิทธิชุมชน ช่วงการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน จนกระทั่งเข้าสู่ ยุคแห่งการปรับ สมดุลอำนาจ: ภาพสะท้อนจากรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2475-2557

จากการศึกษารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 19 ฉบับ คือ ตั้งแต่ฉบับแรกปี พ.ศ. 2475 จนกระทั่งพ.ศ. 2557 เพื่อตอบคำถามว่าในส่วนของภาครัฐ แนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการและปกป้อง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีลักษณะอย่างไร ภาครัฐและภาคประชาชนมีความสัมพันธ์ต่อกัน และกันในลักษณะอย่างไร ซึ่งผลจากการศึกษาผู้วิจัยได้พบคำตอบ 4 ประการ ดังนี้

1. นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-2539 แนวคิดสิทธิชุมชนไม่ได้รับการกล่าวถึงเลย ส่วนใหญ่ให้

ความสำคัญกับสิทธิปัจเจกชนเป็นสำคัญ และผู้มีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็คือรัฐไม่ใช่ประชาชนหรือชุมชน นอกจากนี้ก็พบว่ารัฐธรรมนูญบางฉบับ เช่น รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 ค่อนข้างเปิดโอกาสให้สิทธิกับกลุ่มคนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับรัฐบาลท้องถิ่นบ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงสิทธิในการเสนอเรื่องราวร้องทุกข์เท่านั้น ซึ่งข้อค้นพบนี้พบว่า สอดคล้องกับข้อค้นพบของ นิตยา โปธินอก (2557 หน้า 66-67) ที่ได้ทำการศึกษารัฐธรรมนูญช่วงปี พ.ศ. 2475 -2554 และพบว่า รัฐธรรมนูญเกือบทุกฉบับให้ความสำคัญกับสิทธิของบุคคล เช่น ความเสมอภาค การเคารพกฎหมาย และการเสนอเรื่องราวร้องทุกข์ แต่ประเด็นด้านชุมชนยังไม่ปรากฏมีการรับรองสิทธิแต่อย่างใด จะมีบางฉบับเช่น ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2492 ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2511 และ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2517 ที่มีการรับรองสิทธิของกลุ่มบุคคล ในการเสนอเรื่องราวร้องทุกข์ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ นิตยา ยังได้กล่าวไว้ว่ารัฐธรรมนูญฉบับที่ 10 พ.ศ. 2517 เป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่มีแนวนโยบายสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน แต่เนื่องจากสภาพการเมืองภายในมีปัญหา ประกอบกับภัยคุกคามเรื่องคอมมิวนิสต์ทำให้การกระจายอำนาจดังกล่าวเป็นไปได้เพียงลายลักษณ์อักษรไม่สามารถเกิดผลเป็นรูปธรรมได้อย่างจริงจัง

2. นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2540 เป็นต้นมาพบว่าแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เริ่มปรากฏตัวขึ้นในประเทศไทยอย่างเป็นทางการ เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 พ.ศ. 2540 ได้มีบทบัญญัติที่ให้การรับรองและเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนที่ชัดเจนเพิ่มขึ้น ดังเห็นในมาตราต่าง ๆ เช่น มาตรา 46 56 59 76 78 และ 79

มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์ หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมทั้งกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพและในการคุ้มครองส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

การดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมจะกระทำมิได้เว้นแต่จะได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐวิสาหกิจราชการส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐเพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่งและวรรคสองย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 59 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูลคำชี้แจง และเหตุผล จากหน่วยราชการหน่วยงานของรัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัยคุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใด ที่เกี่ยวกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ตามกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 76 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจทางการเมืองการวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ

มาตรา 78 รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง และตัดสินใจในกิจการท้องถิ่นได้เอง พัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นและระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานสารสนเทศในท้องถิ่นให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกันทั่วประเทศ รวมทั้งพัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อมให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขนาดใหญ่โดยคำนึงถึงเจตนารมณ์ของประชาชนในจังหวัดนั้น

มาตรา 79 รัฐต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลรวมทั้งมีส่วนร่วมในการส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน

ซึ่งกิตติศักดิ์ ปรกิติ (2550 หน้า 6 อ้างถึงใน สถาบันพระปกเกล้า, 2557 หน้า 440) ได้สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2540 ว่ามีอย่างน้อย 8 ประการคือ

1. ชุมชนมีสิทธิที่จะได้รับการยอมรับว่ามีอยู่
  2. ชุมชนมีสิทธิในการดำรงอยู่
  3. ชุมชนมีสิทธิในการถือครองที่ดิน
  4. ชุมชนมีสิทธิรักษาและพัฒนาคุณภาพชีวิตและความหลากหลายทางชีวภาพ
  5. ชุมชนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการส่งเสริมสิ่งแวดล้อม
  6. ชุมชนมีสิทธิได้รับฟังจากรัฐ
  7. ชุมชนดั้งเดิมมีสิทธิได้รับการอนุรักษ์ฟื้นฟูประเพณี ภูมิปัญญา และศิลปวัฒนธรรม
  8. สิทธิในการรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน
- อย่างไรก็ตามเนื่องจากมีข้อกำหนดในท้ายมาตราที่ว่า “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

ในมาตรา 46 56 และ 59 สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็จัดเป็นเพียงเจตนารมณ์เท่านั้น เพราะไม่สามารถนำไปใช้ได้จริงเนื่องจากต้องมีกระบวนการทางนิติบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อสร้างกลไกในทางปฏิบัติ เช่น การออกเป็นพระราชบัญญัติ จึงจะมีผลในการปฏิบัติจริง

3. ในปีพ.ศ. 2550 เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 18 พ.ศ. 2550 พบว่าแนวคิดสิทธิชุมชนไม่เป็นเพียงมีความเป็นทางการเท่านั้นแต่ยังสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้จริงอีกด้วย เนื่องจากมีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิชุมชนใน ส่วนที่ 12 ว่าด้วยเรื่องสิทธิชุมชนตามมาตรา 66 และ 67

มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติและมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครองส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชนและจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยงานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่นหรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง

และบทบัญญัติอื่นที่เกี่ยวข้องในมาตรา 57 58 และ 85 ไม่มีข้อกำหนดต่อท้ายมาตรา

“ ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

มาตรา 57 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผลจากหน่วยงานราชการหน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวข้องกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปประกอบการพิจารณาในเรื่องดังกล่าวการวางแผนพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์การวางผังเมือง การกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ในที่ดิน และการออกกฎที่อาจมีผลกระทบต่อส่วนได้เสียสำคัญของประชาชน ให้รัฐจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนอย่างทั่วถึงก่อนดำเนินการ

มาตรา 58 บุคคลย่อมมีสิทธิมีส่วนร่วมในกระบวนการพิจารณาของเจ้าหน้าที่ของรัฐในการปฏิบัติราชการทางปกครองอันมีผลหรืออาจมีผลกระทบต่อสิทธิและเสรีภาพของตน

มาตรา 85 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมดังต่อไปนี้

1. กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ โดยให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินนั้นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย
2. กระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและดำเนินการให้เกษตรกรมีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบเกษตรกรรมอย่างทั่วถึงโดยการปฏิรูปที่ดินหรือวิธีอื่น รวมทั้งจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและเหมาะสมแก่การเกษตร
3. จัดให้มีการวางผังเมือง พัฒนา และดำเนินการตามผังเมืองอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลเพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
4. จัดให้มีแผนการบริหารจัดการทรัพยากรและทรัพยากรธรรมชาติอื่นอย่างเป็นระบบและเกิดประโยชน์ ต่อส่วนรวม ทั้งต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล
5. ส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน

ทำให้ชุมชนสามารถใช้สิทธิได้โดยตรงแม้ไม่มีกฎหมายระดับพระราชบัญญัติรองรับไว้ ส่งผลให้มีกรณีตัวอย่างที่โด่งดังมากในช่วงปีพ.ศ. 2552 คือ คดีการฟ้องร้องรัฐของชุมชนมาตาพุด ในปีพ.ศ. 2552 ฐานละเว้นการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ดำเนินการให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญฉบับ 2550 มาตรา 6 วรรคสอง เป็นต้น

4. ปีพ.ศ. 2557 มีเหตุการณ์รัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลนายกรัฐมนตรีนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะคนแรกของประเทศไทย นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ทำให้ประเทศไทยต้องใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวปี พ.ศ. 2557 ซึ่งพบว่าแนวคิดสิทธิชุมชนไม่มีการกล่าวถึงไว้อย่างชัดเจนเช่นรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2550 ทำให้สถานการณ์การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติไม่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการเช่นเดิม และชุมชนต้องรอรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ว่าจะมีที่ให้แนวคิดสิทธิชุมชนยืนอยู่ในสังคมไทยด้วยท่าทีอย่างไรต่อไป

จากการศึกษารัฐธรรมนูญของประเทศไทยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดสิทธิชุมชนมีพัฒนาการและเปลี่ยนแปลงจากการไม่ได้รับการยอมรับมาเป็นมนุษย์ร้องจนไม่มีตัวตน มาสู่การได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการที่มีความชัดเจนและมีพลังพอสมควรในการอ้างอิงเพื่อแก้ไขปัญหาของ

ชุมชน แต่ในที่สุดแนวคิดสิทธิชุมชนอย่างเป็นทางการก็ได้ถูกทำให้หายไปจากสังคมอีกครั้งด้วยการรัฐประหารเพื่อปฏิรูปประเทศให้กลับมาคืนสู่ความมั่นคงไม่ขัดแย้งอย่างรุนแรงจนเช่นเดิม ส่งผลให้แนวคิดสิทธิชุมชนจะถูกคลายพลังจากสังคมไทยไปพอสมควรในช่วงเวลาปัจจุบัน

1.3 พัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย ก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 : จากยุคเริ่มต้นสู่ยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจ

ผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยของนักวิชาการต่าง ๆ ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อค้นพบเกี่ยว พัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยว่าก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 แนวคิดสิทธิชุมชนดำรงอยู่ในสังคมไทยด้วยท่าที 2 ประการ คือ

1. สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสังคมไทยและในเวลาต่อมาก็ถือว่าเป็นสิ่งที่รัฐไทยไปรับมาจากตะวันตก
2. สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยและลักษณะภูมิสังคมแต่ละพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะทางภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนสภาพแวดล้อม

แต่เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 จึงเริ่มพบว่า นอกจากแนวคิดทั้งสองประการดังกล่าว จะคงดำรงอยู่ในสังคมไทยแล้ว ยังมีบางสิ่งเพิ่มเติมขึ้นมาด้วย นั่นคือ สิทธิชุมชนในประเทศไทยได้ถูกยกระดับขึ้นมาเป็นกฎหมายที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการและมีความหมายกับประชาชนในการใช้เป็นเครื่องมือในการปกป้องสิทธิชุมชนซึ่งถูกละเมิดอย่างกว้างขวางในสังคมทุนนิยม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า ก่อนปีพ.ศ.2540 สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสังคมไทยทั่วทุกภูมิภาค แต่รัฐสมัยใหม่ไม่ยอมรับ ผิดกับรัฐจารีตที่ยินยอมให้ชุมชนจัดการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเอง อันทำให้สามารถช่วยเก็บรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ยังประโยชน์กับประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างเป็นปกติสุขและยั่งยืนยาวนาน ก่อนถูกทุนนิยมและแนวคิดกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกชนนิยมเข้ามาทำลายภายใต้ความร่วมมือของรัฐไทยที่ต้องการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าแบบตะวันตกโดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นเครื่องมือสำคัญ

อย่างไรก็ตามในช่วงหลังจากมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นฉบับประชาชนเพราะเกิดจากการผลักดันและขับเคลื่อนจากประชาชนเป็นสำคัญ รวมทั้งให้ความสำคัญกับสิทธิของประชาชนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สิทธิชุมชนก็ยังมีข้อติดขัดในการนำไปปฏิบัติใช้อย่างจริงจัง เนื่องจากยังไม่มีกรอบกฎหมายรองรับสิทธิชุมชน ทำให้เกิดความลักลั่นกำกวมในการอ้างสิทธิชุมชนของประชาชน ซึ่งสะท้อนถึงความไม่จริงจังของภาครัฐในการดำเนินการเรื่องสิทธิชุมชน จวบจนมีรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2550 จึงทำให้พลังของภาคประชาชนมีผลในเชิงปฏิบัติอย่างจริงจังเพิ่มขึ้นประชาชนในช่วงนี้ประชาชนจึงมีความเข้มแข็งและสามารถนำกฎหมายมาใช้เป็นอาวุธในการต่อสู้กับภาครัฐและภาคเอกชนได้อย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น แต่เมื่ออย่างสังคมไทยเดินทางเข้าสู่พ.ศ. 2557 สิทธิชุมชนก็ต้องพบกับภาวะซบเซาเนื่องจากสถานการณ์ทางการเมืองของสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างสำคัญด้วยเหตุผลของการรัฐประหารในปีพ.ศ. 2556 อันเนื่องจากความขัดแย้งอย่าง

รุนแรงภายในสังคมไทย จึงอาจกล่าวได้ว่าหลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา แนวคิดสิทธิชุมชนที่ได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการได้ถูกชุมชนนำมาใช้อ้างอิงในการต่อรอง เรียกร้อง และต่อสู้เพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคมมากขึ้น ทำให้สิทธิชุมชนกลายเป็นเครื่องมือของประชาชนในการปฏิบัติการทางสังคมที่มีศักยภาพเพิ่มมากขึ้น

ซึ่งผลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ผู้วิจัยได้นำมาเรียบเรียงเพื่ออธิบายพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 25540 โดยพิจารณาจำแนกตามรายภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ ดังนี้

ภาคเหนือ

สิทธิชุมชนของภาคเหนือก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภาคเหนือจัดเป็นภาคที่มีความโดดเด่นงดงามและเต็มไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีที่แตกต่างหลากหลาย ทำให้ผู้คนในพื้นที่อื่น ๆ สนใจอยากไปเยี่ยมเยือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูหนาว นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศต่างหมายมุ่งสู่พื้นที่แห่งนี้กันอย่างไม่ต้องสงสัย ความสวยงามสดงดงามของภูมิภาคนี้ส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าเป็นผลมาจากการดูแลรักษาของผู้คนในชุมชนที่ต่างพยายามช่วยกันธำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมรวมทั้งภูมิปัญญาต่าง ๆ ของตนไว้ จนเป็นมรดกตกทอดถึงลูกหลานในปัจจุบัน

จากการศึกษาของพอพันธ์ อูยยานนท์ เรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย (2558. หน้า 197-200)พบว่า ภาคเหนือเป็นภาคที่เต็มไปด้วยความหลากหลายของผู้คนคือ มีทั้งคนไทย จีน คนกลุ่มน้อยเช่น ขมุ ละว้า กะเหรี่ยง แม่ เย้า ฯลฯ และความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติด้วยสภาพธรรมชาติที่มีสภาพเป็นภูเขาสูงและป่าไม้ ตลอดจนลำน้ำที่คดเคี้ยว ภาคเหนือช่วงก่อนปีพ.ศ. 2464 ก่อนมีทางรถไฟ ภาคเหนือมีเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองโดยปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเป็นสำคัญ หลังการสร้างรถไฟทำให้เศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรของภาคเหนือมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ มีการเปลี่ยนแปลงการค้าจากการค้ากับจีนและพม่ามาเป็นการค้ากับกรุงเทพฯและภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย ภาคเหนือได้เปลี่ยนการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคเป็นเพื่อการค้า มีการขยายตัวของอุตสาหกรรม เช่น โรงเลื่อย และหลังสงครามโลกครั้งที่สองภาคเหนือมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วกล่าวคือ มีการเพิ่มขึ้นของประชากร มีถนนหลวงเชื่อมต่อกับกรุงเทพฯและจังหวัดต่าง ๆ ทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างมหาศาลโดยมีการเติบโตของทั้ง ด้านการเกษตร อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว และการค้าชายแดน เป็นต้น ในด้านการเกษตร จากการศึกษาของพอพันธ์พบว่าเหมืองฝายซึ่งเป็นชลประทานที่ชุมชนร่วมมือกันมีส่วนเกื้อหนุนให้การใช้เทคโนโลยีทางการเกษตรให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นและชุมชนสามารถเก็บรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงความอุดมสมบูรณ์ไว้ได้

ระบบเหมืองฝายเป็นการออกแบบการจัดการจัดสรรน้ำตามลักษณะของพื้นที่ ให้น้ำในธรรมชาติไหลจากที่สูงไปที่ต่ำเข้าไปแนวลำเหมืองเพื่อหล่อเลี้ยงไร่นาและการเพาะปลูกของผู้คนในชุมชนได้อย่างทั่วถึง

กว้างขวาง (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540 หน้า .281-315) ซึ่ง พอพันธ์ อุทยานันท์ ได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับเหมืองฝายว่า ระบบเหมืองฝาย เป็นระบบชลประทานดั้งเดิมที่มีมากกว่า 700 ปี เป็นระบบการจัดการบริการและจัดสรรน้ำโดยชาวบ้านของภาคเหนือตอนบนอันเป็นพื้นที่สูงและมีที่ดินน้อยเพื่อให้สมาชิกของหมู่บ้านได้มีน้ำใช้กันอย่างพอเพียง ระบบนี้จึงเป็นความรู้ ภูมิปัญญา และเป็นเทคโนโลยีที่ชาวบ้านสั่งสมมานานเพื่อแก้ไขปัญหาข้อจำกัดในการถือครองที่ดินขนาดเล็กและการจัดสรรน้ำอย่างเป็นธรรม แม้ล่วงเข้าสู่ยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สองก็ยังคงพบว่ามีการใช้ระบบนี้กันอย่างแพร่หลาย (พอพันธ์ อุทยานันท์, 2558 หน้า 151) อาจกล่าวได้ว่าการชลประทานแบบนี้ประสบความสำเร็จเพราะประชาชนช่วยกันสร้างด้วยแรงของตัวเอง จึงช่วยกันดูแลรักษาไว้เป็นอย่างดี และอาจถือวาระบบเหมืองฝายเป็นเสมือนหลักฐานที่สะท้อนถึงสิทธิชุมชนในสังคมภาคเหนือที่มีประโยชน์ในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับธรรมชาติผ่านเรื่องราวของน้ำได้อย่างลงตัวเป็นรูปธรรม สะท้อนถึงภูมิปัญญาในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ทั้ง ๆ ที่สังคมภาคเหนือในอดีตอยู่ท่ามกลางกฎหมายประเพณีที่สิทธิส่วนใหญ่เป็นของเจ้าผู้ครองนคร มีใช้สิทธิชุมชน ดังเช่น สิทธิในเรื่องป่าไม้ที่ระบุในพหุจัตตมาตเทศแห่งชาติจากแฟ้มสำนักนายกรัฐมนตรี ว่า ประเพณีแห่งกฎหมาย ยอมให้เจ้าผู้ครองนครเท่านั้นจึงจะมีสิทธิเป็นเจ้าของป่าไม้ ดังนั้นเจ้าผู้ครองนครจึงมีอำนาจแบ่งปันยกให้ผู้ใดก็ได้ตามใจปรารถนา (หจช. (2) สร. 0201.58/1 (2477 อ้างถึงในพอพันธ์ อุทยานันท์ 2558 หน้า 202) นอกจากนี้สิทธิชุมชน อีกสิ่งหนึ่งที่เสริมให้ชุมชนในภาคเหนือยังคงอุดมไปด้วยทรัพยากรและสามารถเก็บรักษาไว้จนเข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนา ก่อนปี พ.ศ. 2504 อันเป็นจุดเริ่มต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ถูกมองว่ามีส่วนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ของสังคมไทยถูกทำลายและลดลงอย่างรวดเร็ว น่าจะเป็นเพราะภูมิปัญญาของผู้คนในภาคเหนือจึงทำให้สามารถรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเหล่านั้นไว้ได้ ดังเช่นที่ เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 หน้า 56-60) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาของภาคเหนือมีทั้งในด้านการตั้งถิ่นฐาน การจัดระบบพื้นที่เมือง และการยังชีพที่สอดคล้องกับระบบนิเวศซึ่งถือเป็นพัฒนาการของการปรับตัวของผู้คนให้เข้ากับธรรมชาติ โดยการตั้งถิ่นฐานตามระบบนิเวศคือการเลือกทำเลเพาะปลูกและตั้งชุมชนในบริเวณแอ่งที่ราบระหว่างหุบเขา เนื่องจากเป็นแหล่งที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกยังผลให้มีการพัฒนาเรื่องระบบเหมืองฝาย ส่วนการจัดระบบพื้นที่เมืองคือ มีการก่อสร้างเปลี่ยนชุมชนจากบ้านกลายเป็นเมือง โดยบ้านและเมืองยังคงเป็นชุมชนที่อยู่กันอย่างพึ่งพา ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ในลักษณะที่เมืองใหญ่น้อยเป็นศูนย์กลางของชุมชนต่าง ๆ ที่กระจายตัวอยู่รายรอบตามที่ราบลุ่มหุบเขา โดยชุมชนเมืองภายในกำแพงเมืองจะจัดเป็นคุ้มเจ้าเมือง หรือ คุ้มหลวง ติดกับคุ้มหลวงจะมีลานโล่งที่เรียกว่าช่วง (สนามชัย) บริเวณใกล้กับช่วงจะมีวัด เรียกวัดหัวช่วง ต่อจากวัดจะเป็นบ้านของขุนนางและผู้มีฐานะ ส่วนหมู่บ้าน ศูนย์กลางหมู่บ้านคือวัด แต่ละพื้นที่ในชุมชนของแต่ละหมู่บ้านก็จะมีการจัดพื้นที่ว่างในกลางหมู่บ้านที่เรียกว่า “ช่วงบ้าน” เพื่อเป็นลานอเนกประสงค์ ไม่ว่าจะเป็นการพักผ่อน ที่เล่นของเด็ก ตกฟักผลและประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ด้วยเช่นกัน ส่วนในเรื่องการยังชีพ สังคมภาคเหนือมักตั้งหมู่บ้านแบบเกาะกลุ่ม เป็นกระจุกบนที่สูงเรียงรายเป็นเส้นตามลำน้ำและลำห้วยหรือลำเหมือง ทุกหมู่บ้านจะมีวัดแต่ละหมู่บ้านจะสร้างป่าช้าไว้ห่างจากชุมชนแยกโดด

เดี่ยวออกมา นอกจากนี้แต่ละหมู่บ้านจะมีการสร้างศาลหรือหอผีประจำหมู่บ้านที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของ “ผีเสื้อบ้าน” ทำให้ชาวบ้านไม่บุกรุกพื้นที่เหล่านี้แต่ทิ้งไว้ตามธรรมชาติทำให้เกิดเป็นลักษณะละเมาะไม้หรือป่าแพะ อันเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าในการดำรงชีวิตของชาวบ้านเพราะสามารถเข้าไปหาไม้ หาพืช หาสมุนไพรและอาหารได้อย่างพอเพียง

และจากการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ของ ยศ สันสมบัติและคณะ (2547, หน้า 24-30) ได้มีข้อค้นพบพื้นฐานของแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนของภาคเหนือ 5 ประการ ซึ่งสามารถอธิบายสรุปได้ดังนี้

1. สิทธิชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม และการจัดการเชิงซ้อน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนฐานของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เช่น แนวคิดเรื่องป่าหน้าหมู่บ้าน อันเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่มีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายที่แบ่งแยกกรรมสิทธิ์ออกเป็นสองลักษณะคือ ทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินส่วนบุคคลเท่านั้น ตรงข้ามระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่วางอยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” ซึ่งมีความหลากหลายและมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน สิทธิการใช้จึงมิใช่สิทธิแบบเบ็ดเสร็จแบบเชิงเดี่ยวที่มอบอำนาจให้บุคคลหรือนิติบุคคลมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรอย่างเด็ดขาดและไม่อนุญาตทั้งกีดกันมิให้คนอื่นเข้ามาใช้ อีกทั้งสิทธิการใช้ของชุมชนยังปรับเปลี่ยนไปตามประเภทของพื้นที่และทรัพยากร และเงื่อนไขของเวลารวมถึงสถานที่ เช่น ที่นาแม้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลแต่ผู้คนในชุมชนมีสิทธิจับปูปลาที่เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติในที่นา นั้น ๆ ได้แต่ข้าวยังคงเป็นของบุคคลที่ถือสิทธิ์นั้น รวมถึงผักหญ้าและพืชพรรณที่เกิดขึ้นเองตามริมคันนา และเมื่อว่างเว้นจากการทำนา ชาวบ้านอาจปล่อยวัวควายมากินหญ้าฟางในบริเวณที่นา นั้น ๆ ได้โดยเป็นที่รับรู้ร่วมกันในชุมชน ดังนั้นที่นาจึงสามารถเปลี่ยนกรรมสิทธิ์จากส่วนบุคคลมาเป็นสิทธิ์ร่วมและสลับกันไปตามได้ตามฤดูกาล นอกจากนี้การปลูกต้นไม้ในป่าย่อมหมายถึงผู้ปลูกย่อมมีสิทธิในการใช้ประโยชน์เช่น เก็บผลผลิต ทำให้สิทธิในฐานะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงดำรงอยู่ในพื้นที่ป่าซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม แต่หากมีรังผึ้งหรือไข่มดแดงที่เกิดตามธรรมชาติบนต้นไม้ สิทธิการเก็บถือเป็นกรรมสิทธิ์ในการใช้ร่วมกันของทุกคนในชุมชน สิทธิดังกล่าวจึงเป็นแนวคิดในลักษณะ “สิทธิเชิงซ้อน” ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ได้กล่าวไว้ (ซึ่งได้อธิบายไปแล้วในบทที่ 2 เรื่องสิทธิชุมชน) สิทธิชุมชนจึงจำเป็นต้องได้รับการทำความเข้าใจร่วมกับระบบการจัดการร่วม (Co-management) และสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนนี้ ความเป็นชุมชนจึงได้รับการสถาปนาใหม่ให้กลายเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีความหมายในฐานะเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ทรัพยากรนั้น ๆ

2. พลวัตของสิทธิชุมชน ข้อค้นพบของยศในเรื่องนี้เกิดจากข้อค้นพบที่ว่า การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไม่มีความเคลื่อนไหว ตรงข้ามจัดเป็นการสะท้อนภาพการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาคภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการ

ปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรไปสู่การรวมศูนย์ที่ภาครัฐเข้ามาผูกขาดและกำหนดทิศทาง โดยมุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมากกว่าคำนึงถึงชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติและความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศอย่างรุนแรง และทำให้การพัฒนาศักยภาพในการพึ่งตนเองของท้องถิ่นลดลง แต่อย่างไรก็ตามยุคและคณะได้พบว่าในหลายพื้นที่ของภาคเหนือชาวบ้านยังคงสามารถใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีเดิมในการจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืน นอกจากนี้บางชุมชนยังได้สร้างกฎเกณฑ์ใหม่ ๆ เพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงและแรงกดดันที่เพิ่มขึ้นในสังคมแห่งการพัฒนา

3. สิทธิชุมชนและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ เนื่องจากการมองการจัดการทรัพยากรในมิติทางวัฒนธรรม ที่เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลายซับซ้อน และมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์สังคมมาอย่างยาวนาน ก่อให้เกิดความเคารพต่ออัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่มีวิถีชีวิต จารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันไป โดยมุมมองทางด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความสำคัญเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิในการเป็นมนุษย์และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่มชน ซึ่งอาจแสดงออกในรูปของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบคุณค่า พิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ด้วยความหมายนี้ สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

4. สิทธิชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการทางสังคม จากข้อค้นพบของยุคและคณะพบว่า การก่อรูปของขบวนการสังคมนอกจากเป็นการปรากฏตัวของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนแล้วยังสะท้อนถึงความพยายามในการปรับตัวของชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงเพื่อปรับคุณภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้านกับระบบนิเวศและการสร้างความเป็นธรรมในสังคมรวมทั้งเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพยากรสินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคลภายนอก และการต่อสู้เพื่อการจัดการทรัพยากรชุมชนหลายครั้งยังนำไปสู่การรวมตัวของหลายชุมชนในลักษณะเครือข่าย เช่น ชุมชนในกลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ผืนป่าเดียวกันเพื่อเรียกร้องและจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างมีพลังร่วมกัน ปัจจุบันสิทธิชุมชนในฐานะขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องป่าชุมชนยังคงปรากฏให้เห็นอยู่อย่างชัดเจน

5. สิทธิชุมชนกับทางเลือกของการพัฒนา ด้วยการยอมรับในเรื่องสิทธิในการพัฒนาตนเองที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมที่มุ่งสร้างเสริมอำนาจท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและการพัฒนามากยิ่งขึ้น

จากงานของพอพันธ์ อุยยานนท์, เอกวิทย์ ณ ถลาง และข้อค้นพบของยุคและคณะดังกล่าวจึงสะท้อนได้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนของภาคเหนือมีพัฒนาการและมีพลวัตตามการเปลี่ยนแปลงไปของอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่อดีตโดยมีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในท้องถิ่นเป็นเครื่องมือสำคัญสร้างความร่วมมือในการปฏิบัติแห่งการใช้และยอมรับ สิทธิชุมชนจึงเป็นผลงานของปฏิบัติการจริงในชีวิตมนุษย์ที่

ดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้บริบทของพื้นที่ที่เป็นเทือกเขา ที่ราบมีน้อย ป่าไม้และพืชพรรณอุดมสมบูรณ์แต่ผู้คนอยู่กระจัดกระจาย สิทธิชุมชนของสังคมภาคเหนือจึงพัฒนาอยู่บนฐานของการคิดและการจัดการแบบเชิงซ้อนที่สังคมภายในอาจไม่เข้าใจนัก แต่กระนั้นแนวคิดนี้ได้ช่วยรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน/สังคมภาคเหนือเอาไว้เป็นอย่างดีในช่วงเวลานานก่อนที่การเปลี่ยนแปลงแบบทุนนิยมเข้มข้นและความทันสมัยจะเดินทางเข้าไปตามความเจริญและการพัฒนาของประเทศ ทำให้สิทธิชุมชนแบบเชิงซ้อนถูกแทนที่ด้วยสิทธิเชิงเดี่ยวมากขึ้นและกลายเป็นชุดความเข้าใจและปฏิบัติการทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมบนมิตินี้คิดเป็นทุนนิยมคือมือใครยาวสาวได้สาวเอาไม่สนใจผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชนแบบเดิม ๆ

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าข้อค้นพบของยุคและคณะดังกล่าวดูเหมือนจะสอดคล้องกันได้ดีกับงานวิจัยของอรุณรัตน์ วิเชียรแก้วและคณะที่ทำการศึกษาสิทธิชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมของล้านนา (2547) โดยศึกษากรณีชุมชนลัวะ ยวน ลื้อ ปกาเกอญอ (กะเหรี่ยง) ในเขตจังหวัดน่าน แพร่ และเชียงใหม่ ที่พบว่าสิทธิชุมชนของชุมชนท้องถิ่นล้านนาครอบคลุมโลกทัศน์ (World View) และจักรวาลทัศน์ (Cosmology) ของชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมและชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม โดยกลุ่มชนพื้นเมืองดั้งเดิมได้แก่กลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร คือ พวกลัวะ ส่วนกลุ่มชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมได้แก่ กลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาว คือ ยวนและลื้อ และกลุ่มที่โยกย้ายเข้ามาลงหลักปักฐานในระยะเวลาดังกล่าวตามลำดับเวลาในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้แก่ กลุ่มที่พูดภาษาตระกูลทิเบตพม่าคือ ปกาเกอญอ โดยงานของอรุณรัตน์ได้ชี้ให้เห็นว่าระบบคิดด้วยเรื่องสิทธิในสังคมล้านนามีความแตกต่างหลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีพลวัตในสถานการณ์ปัจจุบันทำให้เสนอว่าทางออกในเชิงนโยบายของรัฐในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในการเรื่องสิทธิชุมชนหรือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติควรใช้วิธีที่สันติและรัฐต้องหยุดการละเมิดสิทธิชุมชนเพราะสิทธิชุมชนเป็นสิทธิอันชอบธรรมของชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมที่สามารถสร้างความมั่นคงทางธรรมชาติให้กับสังคมล้านนาหรือภาคเหนือ

สิทธิชุมชนของภาคเหนือหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี 2540 พบว่าชุมชนต่าง ๆ ในภาคเหนือเริ่มต่อสู้เรียกร้องและเข้ามาจัดการปัญหาสิทธิของชุมชนเพิ่มมากขึ้นดังเห็นได้จากงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งด้านสิทธิชุมชนในสังคมไทยที่ สวรินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี (2555 หน้า 49-73) ได้จัดทำไว้ ระหว่างช่วง ปีพ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2555 คือ

ปีพ.ศ. 2552 อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านได้ร่วมกันชุมนุมคัดค้านการก่อสร้างประตูระบายน้ำแม่สายของกรมชลประทานซึ่งจัดเป็นโครงการขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนจำนวนมากทั้งภายในชุมชนแม่สายและชุมชนริมสองฝั่งแม่น้ำปิงตั้งแต่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ตาก กำแพงเพชร และนครสวรรค์ โดยชุมชนได้ใช้รูปแบบของการชุมนุมประท้วงและมีกิจกรรมเชิงสัญลักษณ์ที่เรียกว่า “กรมชลฯ มัดมือชก” โดยชาวบ้านแสดงการปิดหู ปิดตา ปิดปาก มัดมือมัดตา เพื่อสื่อความหมายเรื่องการปกปิดข้อมูลของกรมชลประทาน

ปีพ.ศ. 2554 ชุมชนบ้านแหง จังหวัดลำปาง โดยกลุ่มรักษบ้านแหงได้ทำการปิดถนนท้ายหมู่บ้านก่อนถึงสำนักงานชั่วคราวของบริษัท เขียวเหลืองจำกัด ซึ่งเป็นบริษัทที่เข้ามาเปิดบ่อเหมืองลิกไนต์ในพื้นที่กว่า 2,000 ไร่ เพื่อกันไม่ให้บริษัทเข้ามาดำเนินการ โดยชุมชนได้ทำการปิดถนนและจับเจ้าหน้าที่บริษัทสองคนเป็นประกันเพื่อเรียกร้องให้ผู้ว่าราชการจังหวัดเข้ามาเจรจา

ปีพ.ศ. 2554 ชุมชนแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เครือข่ายสิทธิผู้ป่วย อำเภอแม่เมาะซึ่งเป็นชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากก๊าซซัลเฟอร์ไดออกไซด์ จากโรงไฟฟ้าแม่เมาะ จำนวนกว่า 50 คน ได้เดินทางไปยังศาลปกครองสูงสุด ถนนแจ้งวัฒนะ กรุงเทพมหานคร เพื่อให้ศาลเร่งรัดพิจารณาคดีที่เคยยื่นฟ้องไว้เมื่อปีพ.ศ. 2546

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่ามีความพยายามของผู้คนในภาคเหนือเพื่อคัดค้านสิ่งที่พวกเขาเห็นว่ากำลังทำการละเมิดสิทธิชุมชนโดยการใช้วิธีการการต่าง ๆ เช่น การใช้วิธีการเชิงสัญลักษณ์ การเจรจา การพึ่งพาศาลยุติธรรม ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายในการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมของผู้คนในภาคเหนือ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ชุมชนได้พยายามปรับตัวในการนำแนวคิดสิทธิชุมชนมาใช้ประโยชน์ในการเรียกร้องการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้มีความเป็นธรรมเพิ่มมากขึ้น

ภาคกลาง

สิทธิชุมชนของภาคกลางก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่กว้างใหญ่ ที่แม่น้ำต่าง ๆ ไหลมาบรรจบกันเพื่อออกสู่ทะเล ทั้งยังเป็นพื้นที่เปิดกว้างในการติดต่อกับสังคมภายนอก เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ พื้นที่แห่งนี้จึงเปรียบเสมือนอู่ข้าวอู่น้ำอันสำคัญของสังคมไทยและถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ในการรวมผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้เข้ามาลงหลักปักฐาน สร้างบ้านสร้างเรือนนับตั้งแต่อดีตจวบจนกระทั่งปัจจุบันแม้ว่าความอุดมสมบูรณ์จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากแล้วก็ตาม เนื่องจากภาคกลางเป็นแหล่งที่ตั้งสำคัญของเมืองหลวงอย่างอยุธยาธนบุรีและกรุงเทพมหานคร ซึ่งถือเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของการเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของสังคมไทย และยิ่งมีความเข้มข้นของการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเมื่อก้าวเข้าสู่ยุคแสวงหาความศิวิไลซ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 จวบจนสังคมไทยเริ่มนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติเข้ามาใช้ นับตั้งแต่ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-พ.ศ.2509) จนกระทั่งปัจจุบัน ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-พ.ศ.2559) ภาคกลางก็ยังคงได้รับการดูแลและมีการเติบโตแบบเข้มข้นอย่างชัดเจน ดังเห็นได้จากการขยายตัวของถนนหนทาง ตึกกรมบ้านช่อง สาธารณูปโภค สาธารณูปการต่าง ๆ ที่พร้อมพรั่งอันสามารถสังเกตเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจนเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ภาคกลางจึงเป็นภาคหนึ่งที่หากเปรียบแล้วเหมือนหัวใจของประเทศไทย การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ในภูมิภาคนี้มักส่งผลสะท้อนยังภาคอื่น ๆ อย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง และด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่ที่เอื้อต่อการเข้ามาอยู่ร่วมกันของผู้คนทำให้ภาคกลางเป็นภาคที่มีลักษณะเด่นในเรื่องการบูรณาการกลุ่มชน ต่างชาติต่างภาษาต่างวัฒนธรรม ได้เป็นอย่างดี เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 หน้า 310-315 อ้างถึงใน สุเนตร สุวรรณระยอง, 2556 หน้า 60) ได้

สรุปสาเหตุสำคัญในการกลืนกลายและบูรณาการทางสังคมให้ผู้คนต่างชาติต่างภาษาสามารถกลายเป็นชาวสยามไว้ 5 ประการดังนี้

1. ความต้องการของบ้านเมือง เนื่องจากในอดีตสังคมสยามมีที่ดินเป็นจำนวนมากแต่มีผู้คนจำนวนน้อย ฝ่ายบ้านเมืองจึงยอมให้กลุ่มชนต่าง ๆ เข้ามาอาศัยอยู่ได้อย่างเสรี ประกอบกับธรรมเนียมการรับในแถบอนุภาคเนย์ เมื่อรบชนะ ผู้ชนะจะกวาดต้อนกำลังคนมาเป็นกำลังของตนเองโดยอนุญาตให้กำลังคนเหล่านั้นสามารถทำมาหากินสร้างเนื้อสร้างตัวได้อย่างเสรี ซึ่งสังคมสยามในเวลานั้นก็ยึดธรรมเนียมนี้เช่นเดียวกัน

2. ชนชาติต่าง ๆ ที่เข้ามาภาคกลางส่วนใหญ่ล้วนเป็นชนชาติที่กินข้าว ซึ่งมีวัฒนธรรมและพิธีกรรมในการส่งเสริมการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน วัฒนธรรมข้าวจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือที่สำคัญของสังคมภาคกลาง การส่งเสริมการอยู่ร่วมกัน อีกทั้งการให้สิทธิและเสรีภาพตลอดจนการให้โอกาสอย่างเสมอภาคเช่นเดียวกับคนไทย ทำให้ชนชาติต่าง ๆ เกิดความภักดีและก่อเป็นสำนึกร่วมในฐานะคนของสยาม

3. ความมีขันติธรรม รักอิสระ และการรู้จักประสานประโยชน์ อันเนื่องมาจากการคบค้าสมาคม การติดต่อสื่อสาร การดำรงชีวิตร่วมกัน และการเรียนรู้วัฒนธรรมระหว่างคนต่างชาติพันธุ์ต่างภาษาทั้งระดับชาวเมืองและชาวบ้าน ภายใต้บริบทของความเป็นสังคมแห่งการยอมรับความแตกต่างทั้งในเรื่องศาสนาและจารีตประเพณี ซึ่งสยามเปิดโอกาสให้ผู้คนต่าง ๆ สามารถยึดถือและปฏิบัติตนตามศาสนา ความเชื่อและประเพณีของตนได้อย่างเสรี ด้วยคุณสมบัติของการมีขันติธรรมและการรักอิสระเสรีของผู้คนในสังคมไทย ทำให้คนต่างชาติต่างภาษายอมรับและสามารถร่วมมือแลกเปลี่ยนประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกันได้

4. การมีภาษาไทย ช่วยให้การผสมผสาน (Assimilation) ระหว่างคนต่างชาติต่างภาษาให้สามารถติดต่อสื่อสารสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน จนเกิดเป็นสำนึกร่วมกันที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้น อีกทั้งภาษาไทยยังช่วยในการปลูกฝังและหล่อหลอมโลกทัศน์และสติปัญญาให้กับผู้คน ทั้งยังทำให้การสะสมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและชีวิตของผู้คนมีความน่าสนใจ โดยตกผลึกเป็นสุภาษิต คำสอน สำนวนคำพังเพย ความเปรียบเทียบและโวหารต่าง ๆ ช่วยให้ผู้คนในสังคมสามารถปรับตัวและดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

5. พุทธศาสนา มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้ผู้คนที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม สามารถอยู่ร่วมกันได้เพราะศาสนาพุทธเปิดกว้างไม่มีการบังคับ มีขันติธรรมต่อความเชื่อที่แตกต่างและไม่ดูถูกดูแคลน ตรงกันข้ามกลับให้เสรีภาพให้โอกาสผู้คนในการอยู่ร่วมกันได้ด้วย ความไว้วางใจก่อให้เกิดบรรยากาศแห่งสันติและสามารถเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนต่าง ๆ ในสังคมให้สามารถอยู่ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

จากเหตุผลของความอุดมสมบูรณ์และความสำเร็จในการบูรณาการทางสังคมทำให้ภาคกลางเป็นภูมิภาคที่มีประชากรเป็นจำนวนมากและมีความหนาแน่นมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ ดังเห็นได้จากสถิติเปรียบเทียบตารางที่ 4.2 (ตารางที่ 4.2 สำนวนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 และ

พ.ศ. 2553) ที่พบว่าหากรวมกรุงเทพมหานครเข้ากับภาคกลางแล้ว จำนวนประชากรในปี พ.ศ. 2543 จะมีจำนวนทั้งสิ้น 20.6 ล้านคน ส่วน ในปีพ.ศ. 2553 มีจำนวนทั้งสิ้น 26.3 ล้านคน เมื่อเปรียบเทียบแล้วจะเห็นว่าเมื่อถึงปีพ.ศ. 2553 ประชากรในพื้นที่ภาคกลาง (รวมกรุงเทพฯ) มีประชากรมากเป็นลำดับที่ 1 รองลงมาได้แก่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) มีจำนวน 18.8 ล้านคน ภาคเหนือมีจำนวน 11.4 ล้านคน และภาคใต้น้อยที่สุดมีจำนวน 8.8 ล้านคน หากพิจารณาตัวเลขความหนาแน่นของประชากรจะพบว่าภาคกลางที่รวมกรุงเทพฯเข้ามาด้วยแล้วมีความหนาแน่นสูงสุดโดยในปีพ.ศ. 2543 มีความหนาแน่น 4,190.0 ตร.กม. ปีพ.ศ. 2553 มีความหนาแน่น 5,430.8 ตร.กม. (ตัวเลขผลรวมทั้งจำนวนประชากรและความหนาแน่นของประชากรคำนวณโดยผู้วิจัย)

ตารางที่ 4-2 สัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 และ 2553

รายการ	พ.ศ. 2543	พ.ศ. 2553
ภาค		
กรุงเทพมหานคร	6.4	8.2
กลาง (ไม่นับรวมกทม)	14.2	18.1
เหนือ	11.4	11.4
ตะวันออกเฉียงเหนือ	20.8	18.8
ใต้	8.1	8.8

ความหนาแน่นต่อประชากร 1 ตร.กม.

ภาค		
กรุงเทพมหานคร	4,051.1	5,258.6
กลาง (ไม่นับรวมกทม)	138.9	172.2
เหนือ	67.4	67.4
ตะวันออกเฉียงเหนือ	123.3	111.3
ใต้	114.4	125.0

ปรับมาจาก ตารางที่ 1.1 ตัวชี้วัดที่สำคัญของประชากรจากสัมมะโนประชากรและเคหะ พ.ศ. 2543 และ พ.ศ. 2553 ประมวลสถิติสำคัญของประเทศไทย พ.ศ. 2555

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร

ด้วยเหตุนี้ย่อมนำไปสู่ประเด็นการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ภาคกลางอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง เนื่องจากจำนวนประชากรมีจำนวนมากและอยู่กันอย่างหนาแน่น ประกอบกับด้วยลักษณะของการเป็นที่ตั้งของแหล่งศูนย์กลางของอำนาจและเปรียบดังสะพานเชื่อมสยามสู่สากลทำให้ภาคกลางรับและแลกเปลี่ยน คติความเชื่อ ความรู้ ตลอดจนวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้รวดเร็วมากกว่าภาคใด ๆ ด้วยเช่นกัน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ว่าด้วยเรื่องสิทธิส่วนบุคคล อาจกล่าวได้ว่าผู้คนในสังคมไทยเริ่มตระหนักสิทธิส่วนบุคคลอย่างเป็นทางการเมื่อย่างก้าวเข้าสู่สมัยปฏิรูปในช่วง รัชกาลที่ 5 เพราะเป็นที่รับทราบกันดีว่า ในยุคนี้ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการจดเอนดที่ดิน พ.ศ. 2444 ดังเห็นได้จากข้อความที่ อภิวัฒน์ รัตนวราหะ (2558 หน้า 58) ได้กล่าวถึงไว้ว่า

“ การตราประกาศออกเอนดที่ดิน พ.ศ. 2444 ในยุคสมัยรัชการที่ 5 กฎหมายดังกล่าวนับเป็นจุดพลิกผันสำคัญจากที่แต่เดิมเป็นระบบศักดินาที่ไม่ได้มีกฎหมายว่าด้วยการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน แต่เมื่อมีการยกเลิกระบบไพร่และระบบทาส มีการค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้น ส่งผลให้มีความต้องการครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ดินมากขึ้น .....กฎหมายดังกล่าวได้กลายเป็นรากฐานเป็นการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบใช้กฎหมายรองรับและตอกย้ำกระแสความคิดการถือครองที่ดินแบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกบุคคลมาจนถึงปัจจุบัน ”

เนื่องจากภาคกลางตั้งอยู่ในจุดที่ง่ายและสะดวกในการติดต่อรับแลกเปลี่ยนกับอิทธิพลจากภายนอก สังคม รวมถึงการเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงอันเป็นศูนย์กลางอำนาจของสังคมไทยและการเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์จึงทำให้ใคร ๆ ก็ปรารถนาเข้ามาครอบครอง ยิ่งพื้นที่แห่งนี้เหมาะแก่การปลูกข้าวมากที่สุด ยิ่งส่งผลทำให้ภาคกลางเป็นที่หมายปองของการลงหลักปักฐานและพัฒนาสู่การกลายเป็นสังคมชวานาได้มากกว่าภาคอื่น ๆ จากสภาพภูมิประเทศและจุดแข็งดังกล่าวของภาคกลางทำให้วัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีของสังคมโลกได้เร็วกว่าภาคอื่น ๆ ส่งผลให้วัฒนธรรมเดิมดำรงอยู่ได้ยากมากขึ้น ดังเห็นได้จากคำกล่าวของ จุลทรศน์ พยาขรานนท์ (อ้างถึงใน เอกวิทย์ ญ กลาง 2540 หน้า 361) ที่กล่าวว่า

“ชีวิตชุมชนกลายเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับเครื่องใช้พลาสติกเข้าไปแทนที่หมด เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไปวัฒนธรรมพื้นบ้านก็หมดไปด้วยเพราะวัฒนธรรมพื้นบ้าน เกิดจากวิถีชีวิต วงจรข้าว ฤดูกาล ไม่มีอะไรเกิดขึ้นมาโดดเดี่ยวเป็นส่วนเกินหรือของประดับประดา ทุกอย่างในชีวิตพื้นบ้านมีจุดมุ่งหมาย บอกได้ทั้งนั้นว่าอะไรเพื่ออะไร สำหรับทำอะไรและทำไมจึงเป็นอย่างนั้น ”

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่มักเข้ามาสู่ภาคกลางได้เร็วกว่าภาคอื่น ๆ ทำให้ผู้คนในพื้นที่แห่งนี้โดยมีความสามารถในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางกระแสทุนนิยมและบริโคนิยมได้ดีกว่าภาคอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จากข้อสรุปของ เอกวิทย์ ญ กลาง (2540 หน้า 316-327) เกี่ยวกับการปรับตัวของคนในภูมิภาคนี้ 4 ประการคือ

1. การปรับตัวต่ออำนาจและอิทธิพล โดยอำนาจหมายถึง อำนาจของฝ่ายบ้านเมืองหรือฝ่ายปกครอง ส่วนอิทธิพลหมายถึง อำนาจของพ่อค้ นักเลง เจ้าพ่อ เนื่องจากชุมชนภาคกลางเป็นพื้นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่และเป็นหัวเมืองชั้นในของสยามที่มีนโยบายสำคัญในการจัดการบ้านเมืองคือระบบศักดินาและระบบอุปถัมภ์เพื่อให้มีกำลังมากพอในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง คนในภูมิภาคนี้จึงรู้จักใช้และประยุกต์สองสิ่งนี้เพื่อสร้างประโยชน์ให้กับตนเองทั้งในระดับชาวเมืองและระดับชาวบ้านได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ คนในภาคกลางจะรู้จักเลือกข้างระหว่างผู้มีอำนาจกับผู้มีอิทธิพลเพื่อถ่วงดุลให้ตนเองอยู่ได้อย่างปลอดภัย ซึ่งเอกวิทย์มองว่านี่คือ อารูธของคนยาก

2. การนับถือพุทธศาสนาควบคู่/กับการนับถือผีตามมิติตั้งเดิม เนื่องจากรัฐได้รับคติเทวราชจากพราหมณ์และเขมรซึ่งถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ซึ่งขัดแย้งกับความเชื่อตั้งเดิมของชาวบ้านเกี่ยวกับ ผีแถน ผีบรรพบุรุษ ผีเมืองและผีปู่ตายายซึ่งถือเป็นความเชื่อตั้งเดิมของชนชาติไทยแต่พุทธศาสนาเข้ากันได้ดีกับฐานะของพระมหากษัตริย์ดังกล่าว รัฐจึงต้องการนำพุทธศาสนาเข้ามาเพื่อทดแทนความเชื่อเดิมของคนในแถบนี้โดยตราเป็นกฎหมายแต่ก็อนุโลมให้นับถือผีตั้งเดิมได้ กระนั้นรัฐก็ได้ทำการลดทอนความสำคัญของผีเมืองและศาลหลักเมืองให้เป็นเพียงเทพอารักษ์หรือผีชั้นสามัญ ด้วยเหตุนี้ภาคกลางจึงมีระบบการนับถือผีไม่เหนียวแน่นดังเช่นภาคเหนือและอีสาน อย่างไรก็ตามชาวบ้านสามารถนับถือทั้งพุทธและผีได้อย่างไม่รู้สึกขัดแย้ง ดังเห็นได้จากคำบรรยายของ ฉัตรทิพย์ นาถสุตา และ พรพิไล เลิศวิชา (อ้างถึงใน เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540 หน้า 319) ที่ได้กล่าวไว้ว่า

“หมู่บ้านในภาคกลางเป็นหมู่บ้านที่ได้รับอิทธิพลการเปลี่ยนแปลงจากรัฐสูงสุด เมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย ทั้งนี้เพราะเป็นพื้นที่ที่อยู่ใกล้ชิดติดกับอำนาจของศูนย์กลางอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา พุทธศาสนาได้ถูกประดิษฐานลงในหมู่บ้านเพื่อแทนที่ความเชื่อเดิมของท้องถิ่นและมีการเผยแพร่ กฎหมายของรับเข้าไปในท้องถิ่นแทนที่สังคมประเพณีความสำเร็จของอำนาจศูนย์กลางเป็นสิ่งที่ได้พบเห็นทั่วไป ปัจจุบันนี้ชาวบ้านนับถือพุทธศาสนาและเรียกตัวเองว่า “ชาวพุทธ”

อย่างไรก็ตามการนับถือพุทธของชาวบ้านในแถบภาคกลางมิได้นับถือเพื่อความหลุดพ้นแต่เป็นไปเพื่อสร้างความมั่นคงทางจิตใจในฐานะบุคลุคนคนหนึ่งและเป็นกรอบจริยธรรมขั้นพื้นฐานที่ทำให้มีธรรมะประจำใจไว้ยึดถือปฏิบัติเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง

3. การตอบโต้และปรับตัวเพื่อความอยู่รอดในท้องถิ่นห่างไกล ท้องถิ่นห่างไกลเป็นอาณาบริเวณที่อำนาจรัฐเข้าไปไม่ถึงทำให้ผู้คนต้องปรับตัว พึ่งพาตนเองเพื่อให้อยู่รอดปลอดภัย เนื่องจากการเข้าไปหักล้างทางพงบุกเบิกที่ทำกินเพื่อการดำรงชีวิต ดังนั้นการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่และทรัพยากรจึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและส่งผลให้ผู้คนในภาคกลางที่อยู่ห่างไกลรัฐต้องสังคมนิยมของ ความกล้าหาญ เด็ดขาด ทนคน ไม่หวั่นกลัวต่อชะตากรรม หรือที่ได้ยินเสมอคือคำว่านักเลง ความเป็นนักเลงจึงเป็นสำนึกที่เกิดขึ้นจากความจำเป็นและเงื่อนไขที่ชาวบ้านต้องพึ่งตัวเองเพื่อความอยู่รอดซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานในความเป็นมนุษย์สำนึกดังกล่าวทำให้สามัญชนคนภาคกลางเป็นนักสู้ไม่ยอมจำนนและหวาดหวั่นภัยอันตรายใด ๆ เฉกเช่นคนภาคอื่น ๆ

4. การตอบโต้ ปรับตัวกับระบบทุนนิยม: ภูมิปัญญาในการดิ้นรนของผู้แพ่ ประสบการณ์นี้ทั้งภาคกลางและภาคใต้ดูเหมือนจะคล้ายกัน นับตั้งแต่สยามเปิดการค้าเสรีกับโลกตะวันตกภายใต้สนธิสัญญาเบาริง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ชาวภาคกลางก่อนที่จะเผชิญกับทุนนิยม พวกเขาได้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของระบบศักดินา ส่งผลให้สิทธิในที่ดินในชุมชนบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยามักเป็นของเจ้านายและขุนนาง ชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินเพียงส่วนน้อย และสำหรับที่ดินส่วนที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำหรือถนนที่มีการเปลี่ยนแปลงช้ากว่ายังคงมีชาวบ้านเป็นเจ้าของที่ดินได้บ้าง แต่ต่อมาก็ต้องสูญเสียให้แก่พ่อค้าชาวจีนที่เข้าไปตั้งหลักแหล่งในหมู่บ้านหรือเข้าไปค้าขายเนื่องจากปัญหาในการทำการเกษตรที่ต้อง

กั๊ยมเงินมาลงทุนแต่ขาดทุนสะสมจึงไม่มีเงินจ่ายหนี้และทำให้สูญเสียที่ดินในที่สุด นอกจากนี้ชลประทานยังมีส่วนเข้าไปทำให้ชีวิตของชาวนาในพื้นที่ภาคกลางได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากการจัดระบบชลประทานที่รัฐเป็นเจ้าของไม่สอดคล้องกับความรู้ความสามารถหรือความชำนาญของชาวบ้านแต่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมเมืองหรือความต้องการของเศรษฐกิจมหภาคทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบ อย่างไรก็ตามชาวบ้านต่างพยายามปรับตัวในการจัดสรรน้ำเพื่อทำนาแต่ก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาการเกษตรที่น้ำไม่เพียงพอ บ้างก็แล้ง บ้างก็มากเกินไป ทำให้ชาวบ้านยิ่งขาดทุนและไม่พอใจชลประทานหรือรัฐมากยิ่งขึ้น ด้วยประสบการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวที่สั่งสมมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวนาภาคกลางมีลักษณะที่จะไม่กลัวรัฐและไม่ยอมรัฐมากขึ้น นอกจากนี้ยังรู้จักแสดงความคิดเห็นต่อการกระทำของรัฐอย่างเปิดเผยตรงไปตรงมา ดังเช่นคำกล่าวของผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่งที่สะท้อนถึงความอัดอั้นตันใจในการกระทำของกรมชลประทานเรื่องการจัดสรรน้ำในปีพ.ศ. 2534 (อ้างถึงใน เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540 หน้า 324)

“ผมไม่กลัวตำรวจจับ ผมบอกตรง ๆ ผมไม่กลัว ทำในสิ่งที่ผิดแต่มันถูก คือทำให้ลูกบ้านมีรายได้ ด้านนี้เขาไม่ให้ทำ แต่ปลายคลองเขาให้ทำนา บ้านกล้วยน้ำฝ่านแล้วจะไม่ให้ทำได้อย่างไร น้ำต้องผ่านเราถ้าไม่ให้ทำ พังมันเลย”

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนในภาคกลางมีความสัมพันธ์กับบริบทการเปลี่ยนแปลงของสังคมแบบทุนนิยมเช่น การทำนาปลูกข้าว และสำนึกของความเป็นปัจเจกชนเช่น การครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ดูจะเข้มข้นกว่าภาคอื่น ๆ ในสังคมไทย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะสภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพเศรษฐกิจสังคมตลอดจนการเมืองของพื้นที่ภาคกลาง ชุมชนภาคกลางจึงมีแนวโน้มในการพัฒนาสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่และความเป็นสากลเร็วกว่าที่อื่น ๆ ทำให้สิทธิชุมชนกลายเป็นสิทธิของปัจเจกชนที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่ออยู่ให้รอดในเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว จากข้อค้นพบดังกล่าวข้างต้นยังสะท้อนได้ว่า แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนของภาคกลางมีพัฒนาการและมีพลวัตตามการเปลี่ยนแปลงไปเป็นการเน้นเรื่องสิทธิปัจเจกชนหรือกรรมสิทธิ์ของบุคคลแต่ละคนเป็นสำคัญ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับทุนนิยมมากกว่าภูมิภาคใด ๆ

สิทธิชุมชนของภาคกลางหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 พบว่า ชุมชนในภาคกลางมีความเคลื่อนไหวในการนำแนวคิดสิทธิชุมชนที่บรรจุไว้ในรัฐธรรมนูญไปปรับใช้มากขึ้น ดังเห็นได้จากข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งด้านสิทธิชุมชนในสังคมไทยที่ สวรินทร์ เบญญ์เต็มอะหลี (2555 หน้า 49-73) จัดทำไว้ระหว่างช่วง ปีพ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2555 สามารถสะท้อนสิทธิชุมชนของภาคกลางดังนี้

ใน ปีพ.ศ. 2542 ตำบลคลองด่าน อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ชาวบ้านคัดค้านการก่อสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียคลองด่าน เนื่องจากส่งผลกระทบต่อด้านมลพิษอย่างรุนแรงและกระทบต่อทรัพยากรประมงของชุมชน โดยพบว่าโครงการละเมิดสิทธิชุมชนด้วยการไม่ให้รับรู้ข้อมูล ปกปิดการประกวดราคาและเลี่ยงการทำประชาพิจารณ์ ซึ่งถือว่าละเมิดรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 โดยชุมชนได้ใช้รูปแบบของการทำหนังสือร้องเรียนไปยังหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับประเทศ

และมีการรวมพลังร่วมกันชุมชนนอกพื้นที่เมื่อวันที่ 23 มีนาคม 2542 ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อประกาศให้รับรู้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิชุมชน

ปีพ.ศ. 2552 อำเภอมายาตปุต จังหวัดระยอง ชาวบ้านตัวแทนชุมชนมายาตปุตฟ้องร้อง คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติที่ไม่ประกาศให้ตำบล เทศบาล พื้นที่ใกล้เคียงที่มีปัญหาสิ่งแวดล้อมรุนแรงเป็นเขตควบคุมมลพิษซึ่งศาลปกครองระยองได้พิพากษาให้ประกาศเป็นเขตควบคุมมลพิษ โดยรูปแบบการดำเนินการของชาวบ้านคือ ตัวแทนชุมชนได้ฟ้องร้องคู่อริคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ

ปีพ.ศ. 2552 อำเภอมายาตปุต จังหวัดระยอง ชาวบ้านเห็นความล่าช้าในการออกกฎหมายรองรับสิทธิชุมชน ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพ.ศ. 2550 มาตรา 67 ทำให้ตัวแทนภาคประชาชนและกลุ่มสมาคมสภาวะโลกร้อนร่วมกันเรียกร้องให้รัฐเร่งออกกฎหมายคุ้มครองรัฐธรรมนูญ มาตรา 67 วรรคสอง

ปีพ.ศ. 2553 จังหวัดปทุมธานี ชุมชนคลองเชียงรากน้อยเผชิญภาวะน้ำเน่าเสียจากการปล่อยน้ำเสียของนิคมอุตสาหกรรมนวนครที่เชื่อมท่อระบายน้ำเสียโดยตรงลงคลองเชียงรากน้อยก่อนไหลลงแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ชาวบ้านทำการร้องเรียนผ่านสื่อและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสะท้อนว่า ชุมชนไม่มีโอกาสได้ใช้สิทธิของตนแต่จำต้องยอมรับสภาพน้ำเน่าเสีย โดยรู้ว่ามียมลพิษแต่ไม่มีโอกาสได้รับข้อมูล

ปีพ.ศ. 2553 อำเภอสวนผึ้ง จังหวัดราชบุรี ชาวชุมชนสวนผึ้งเผชิญกับการบุกรุกพื้นที่ป่าของกลุ่มทุนต่างถิ่นและชาวบ้านพยายามต่อสู้เพื่อพิสูจน์สิทธิที่ดินทำกินซึ่งอยู่อาศัยมานาน ชาวชุมชนวิธีการประท้วงและยื่นหนังสือเรียกร้องการพิสูจน์สิทธิที่ดินที่ไม่เป็นธรรมและเรียกร้องให้มีการแก้ไขในกระบวนการกฎหมาย

ปีพ.ศ. 2554 ชุมชนในพื้นที่อำเภอทองผาภูมิและสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี เผชิญกับการที่พื้นที่ป่ากาญจนบุรีถูกทำลายจากการบุกรุกเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะยางพารา กลุ่มอนุรักษ์เห็นปัญหาที่อาจก่อให้เกิดภัยพิบัติกับชุมชน จึงดำเนินการเคลื่อนไหวทางสังคมผ่านสื่อหนังสือพิมพ์เคลื่อนไหว เพื่อสร้างจิตสำนึกของทุกคน

ปีพ.ศ. 2554 จังหวัดนครปฐม ชุมชนสวนป่าน ได้รับผลกระทบ จากการสร้างโรงไฟฟ้าจากมูลสัตว์ที่จะก่อสร้างในชุมชนและการเปิดรับฟังความคิดเห็นสาธารณะที่ชาวบ้านไปฟังกันน้อยเพียง 40 คน โดยไม่มีบันทึกการประชุม ไม่แจ้งรายละเอียดการจัดประชุมและไม่มีนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมหรือเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเข้าร่วม ทำให้ชาวชุมชนต้องเขียนจะหมายผ่านสื่อหนังสือพิมพ์เพื่อร้องเรียนเรื่องนี้

ปีพ.ศ. 2555 ชุมชนตำบลวังตะเคียน ตำบลบางเตย ตำบลคลองนครเนื่องเขต ตำบลบางกระโทและตำบลท่าไข่ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา ชุมชนเรียกร้องให้รัฐบาลยุติโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้านครเนื่องเขตและทำหนังสือร้องเรียนไปยังสำนักนายกรัฐมนตรี ให้ตรวจสอบการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและการใช้สิทธิของโรงไฟฟ้าในพื้นที่ก่อสร้างที่หมดสัญญาไปแล้ว

จากข้อมูลดังกล่าวของภาคกลางจะเห็นว่าสิทธิชุมชนของภาคกลางในฐานะภาคที่เป็นศูนย์กลางของรัฐไทยได้มีการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการต่อสู้เรียกร้องที่เป็นรูปแบบ

ชัดเจนมากขึ้นภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 และสิ่งที่น่าสนใจคือการต่อสู้เหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานของการพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับ กรรมสิทธิ์ สิทธิ ประชาธิปไตย ความทันสมัย และการส่งเสริมขององค์กรภาคประชาสังคมทั้งในและต่างประเทศค่อนข้างสูงเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ทำให้สิทธิชุมชนของภาคกลางที่เน้นประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชนจึงมีกำลังน้อยลงเมื่อเทียบกับสิทธิของปัจเจกชนแบบทุนนิยมที่เข้มข้นเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะตอบแทนด้วยกำไรและความมั่งคั่ง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน

สิทธิชุมชนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานตั้งอยู่บนพื้นที่ราบสูงกว้างใหญ่ของไทยโดยมีแม่น้ำมูล แม่น้ำชีและแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำสำคัญ ภูมิภาคนี้มีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาอย่างยาวนานหลายพันปี การทำนา ล่าสัตว์ ผลิตเครื่องปั้นดินเผา ทอผ้าไหม ทำเครื่องมือสำริด เหล็กและผลิตเกลือจัดเป็นวัฒนธรรมสำคัญที่ปรากฏเป็นหลักฐานสะท้อนถึงวิถีชีวิตของผู้คนในภูมิภาคนี้นับตั้งแต่อดีต

จากการศึกษาพบว่า การตั้งชุมชนของชาวอีสานในอดีตจนกระทั่งปัจจุบันจะยึดการตั้งถิ่นฐานตามแหล่งที่ราบลุ่ม ที่มีน้ำและทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ หรือที่เรียกว่า “ดินดำ น้ำขุ่น” เพื่อทำนาปลูกข้าว แต่ภาคอีสานโดยรวมถือเป็นพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ ดินส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำ ทำให้เกิดประเพณีสร้างปราสาทอันเป็นศาสนสถานฮินดู และพุทธมหายานกระจายทั่วพื้นที่เพื่อให้เป็นศูนย์กลางชุมชน ที่มีการขุดสระน้ำที่เรียกว่า “บาราย” ทำให้ชาวอีสานมีน้ำใช้ในฤดูแล้ง (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540 หน้า 135-136) ซึ่งถือเป็นพัฒนาการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้ง กระนั้นเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นภูมิปัญญาดังกล่าวก็ไม่เพียงพอ ทำให้เกิดการบุกรุกเข้าไปยังแหล่งต้นน้ำหรือในเขตป่าหวงห้ามและเกิดการแย่งชิงทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น

เนื่องจากเป็นที่รับรู้ว่ามีวัฒนธรรมอีสานกับวัฒนธรรมลาวมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกันมากจนบางครั้งแทบแยกไม่ออก สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น คำ จำปาแก้วมณี และคณะ (2538 หน้า 10,11 และ 23 อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543 หน้า 221) ได้อธิบายไว้ว่าเพราะชาวอีสานในปัจจุบันสืบเชื้อสายมาจากชาวลาวในอดีตซึ่งมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่บริเวณจีนตอนใต้และได้อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานทางตอนเหนือของเวียดนาม ต่อมาจึงเข้ายึดหลวงพระบางและตั้งอาณาจักรล้านช้างขึ้นในปี พ.ศ. 1233 ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ได้ขยายอาณาจักรล้านช้างออกไปอย่างกว้างขวางครอบคลุมสองฝั่งแม่น้ำโขง ทำให้ดินแดนส่วนใหญ่ของภาคอีสานปัจจุบันอยู่ในเขตการปกครองของอาณาจักรล้านช้าง

อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าทั้งภูมิภาคของภาคอีสานจะได้รับอิทธิพลจากลาวหรือล้านช้างทั้งหมดเนื่องจากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของภูมิภาคนี้มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะโดยมีแม่น้ำ โขง ชี และมูลเป็นหัวใจสำคัญ ก่อเกิดเป็นแหล่งอารยธรรมหลักสองแหล่งคือแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช โดยแอ่งสกลนครและภาคอีสานตอนบนมีรากฐานร่วมกันกับอาณาจักรล้านช้างเช่นเดียวกับล้านนา ส่วนแอ่งโคราชก็ได้รับอิทธิพลของอารยธรรมกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนภาคอีสานตอนใต้ได้รับอิทธิพลของอารยธรรมขอม (เอกวิทย์ ณ ถลาง, 2540 หน้า 134) จากปัจจัยทางภูมิประเทศและ

ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าภาคอีสานมีความหลากหลายของวัฒนธรรมสูงมาก แต่กระนั้นก็มีเป้าหมายวัฒนธรรมส่วนร่วมนั่นคือ ฮีตบ้านคองเมืองและฮีตสิบสองคองสิบสี่ ทำให้ไม่เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนและสามารถสืบสานวัฒนธรรมกลุ่มแม่น้ำโขงมาตั้งแต่สมัยอดีต (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2538 หน้า 224) และสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขมาโดยตลอด

ฮีตสิบสองคองสิบสี่ เอกวิทย์ ฌ กลาง (2540 หน้า 149-15) ได้กล่าวอธิบายไว้โดยสรุปได้ดังนี้ ฮีตสิบสองคองสิบสี่เป็นโครงสร้างทางความคิด ความเชื่อและเป็นพลังในการหล่อหลอมคนอีสานให้มีสำนึกยึดมั่นกับสังคม เครือญาติและวิถีชีวิตชาวนา โดยฮีตสิบสอง เป็นพิธีกรรมตามรอบปฏิทิน และคองสิบสี่เป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่มีการปฏิบัติกันเป็นประจำ ซึ่งเอกวิทย์ได้อธิบายรายละเอียดไว้และสามารถนำมาสรุปโดยย่อได้ดังนี้

ฮีตสิบสอง

เดือนอ้ายหรือเดือนธันวาคม ชาวบ้านจะทำบุญเข้ากรรมเพราะเป็นช่วงเวลาที่ข้าวสุกพร้อมเก็บเกี่ยว ช่วงนี้จะมีการเกี่ยวข้าวและทำปลาร้าปลาแดกเพื่อไว้เป็นเสบียงในปีนั้น ๆ

เดือนยี่หรือเดือนมกราคม จะมีพิธีบุญคุณลานคือการนิมนต์พระไปเทศน์ที่ลานข้าวของหมู่บ้าน ทำบุญสู่ขวัญข้าว

เดือนสามหรือกุมภาพันธ์ เป็นวันเพ็ญเดือนสามหรือวันมาฆบูชาจะมีพิธีบุญข้าวจีและพิธีบุญประทายข้าวเปลือก โดยบุญประทายข้าวเปลือกคือการลงขันเอาผลผลิตไปไว้ที่วัด

เดือนสี่หรือเดือนมีนาคม เป็นพิธีบุญเผาสด (พระเวสสันดร) คือ การฟังเทศน์มหาชาติ โดยมีความเชื่อว่าหากใครฟังจบทั้งสิบสามกัณฑ์ในวันเดียวจะได้ไปเกิดในสมัยพระศรีอาริยมุตไตรย

เดือนห้าหรือเดือนเมษายน เป็นพิธีสงกรานต์จะจัดให้มีการสงฆ์น้ำพระและการกราบไหว้ระลึกพระคุณของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายและบรรพบุรุษ

เดือนหกหรือเดือนพฤษภาคม เป็นพิธีทำบุญวันวิสาขบูชาและมีพิธีบุญบั้งไฟเพื่อบูชาแถนและขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาลเพราะเป็นช่วงเริ่มต้นฤดูกาลทำนา

เดือนเจ็ดหรือเดือนมิถุนายน เป็นพิธีบุญซำฮะ (ซำระ) หรือบุญเบิกบ้าน จะมีการทำความสะอาดบ้านเรือนและทำพิธีทำบุญซำฮะเสนียดัจญ์โรเข้าหมู่บ้านและปิดป่าสิ่งชั่วร้ายที่จะมารังควาน

เดือนแปดหรือเดือนกรกฎาคม เป็นพิธีบุญเข้าพรรษา มีการทำบุญ แห่เทียน ฟังเทศน์ฟังธรรมตลอดพรรษา

เดือนเก้าหรือเดือนสิงหาคม เป็นพิธีบุญข้าวประดับดิน เพื่อรำลึกถึงบุญคุณของแผ่นดิน จะมีการนำข้าวปลาอาหารไปฝังดินและต่อมาได้ตัดแปลงเป็นการใส่ปุ๋ยบำรุงดิน เดือนนี้เชื่อกันว่าคนตายจะได้รับการปลดปล่อยให้มาท่องเที่ยวจึงมีการทำบุญให้ญาติผู้ล่วงลับ

เดือนสิบหรือเดือนกันยายน เป็นพิธีบุญข้าวสาก จะมีการนำข้าวฉลากหรือห่อข้าวใหญ่ไปถวายพระสงฆ์เพื่อทำบุญให้ผู้ล่วงลับและมีการนำห่อข้าวน้อยไปแขวนไว้ตามต้นไม้ เสาหรือเจดีย์แล้วตีกลองบอกให้ผีญาติพี่น้อง รุกข์เทวดา และเปรตมารับ

เดือนสิบเอ็ดหรือเดือนตุลาคม เป็นพิธีบุญออกพรรษาวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด และมีการกวนข้าวทิพย์ซึ่งมักให้หญิงพรหมจารีมาช่วยกันกวน

เดือนสิบสองหรือเดือนพฤศจิกายน เป็นพิธีบุญกฐินในช่วงนี้บางที่ที่ใกล้น้ำก็มักจัดให้มีการแข่งเรือนอกจากนี้ยังมีการลอยกระทง และทำบุญข้าวเฒ่าเนื่องจากข้าวตั้งท้องและเปลี่ยนเป็นเมล็ดข้าวแล้ว ก่อนที่ข้าวจะสุกก็นำมาทำข้าวเฒ่าไว้ถวายพระและเอาไว้กินกัน

คองสิบสี่ ว่าด้วยข้อควรปฏิบัติและยึดถือ 14 ประการ คือ

หนึ่ง ผลผลิตได้ให้เอาไปทำบุญก่อน

สอง หมู่บ้านให้มีความสามัคคีกลมเกลียวไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่

สาม ล้างเท้าก่อนขึ้นบ้าน

สี่ ไม่โลภให้รู้จักพอดี

ห้า การขอขมากันระหว่างผิวเมีย ลูก

หก ขอขมาก่อนเส้าผิงไฟ

เจ็ด ทำความสะอาดบ้านเรือนให้เรียบร้อยก่อนเข้านอน ทาแป้งแต่งตัวหวีผมแล้วจึงเข้านอน

แปด ตื่นแต่เช้า ไปตักบาตร

เก้า เวลาพระสงฆ์เดินมาอย่าเหยียบเงา

สิบ เศษเดนหรือสิ่งที่เป็นของเหลือๆ อย่างนำไปให้กับคนอื่น

สิบเอ็ด นำดอกไม้ธูปเทียนบูชาพระและฟังธรรมทุกค่ำเช้าเวลาพระเข้ากรรมฐาน

สิบสอง ไม่ร่วมเพศในวันพระหรือวันสำคัญ

สิบสาม เดือนห้าให้ขอขมาพ่อแม่ ผู้สูงอายุ เพื่อนบ้าน หลีกห่างศัตรู

สิบสี่ ขอขมาเทวดาในเรือนเพื่อความรุ่งเรือง

นอกจากยึดสิบสองคองสิบสี่ คนอีสานยังมีหลักความเชื่ออื่น ๆ เช่น ตอนปู่ตา ซึ่งเป็นป่าที่ชุมชนรักษาไว้ และใช้แบ่งปันในชุมชน รวมทั้งมีภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตท่ามกลางสภาวะที่แห้งแล้ง เช่น การดำน้ำกิน คือการแยกดินปนทรายที่อุ้มน้ำออกจากกันและได้น้ำ การขยายที่ทำกินเข้าไปในป่าทุ่งป่าทาม อันเป็นแหล่งสัตว์น้ำ หรือการแบ่งปันกันกินตามคำกล่าว “พริกบ้านเหนือ เกลือบ้านใต้” เป็นต้น

จากยึดสิบสองคองสิบสี่และภูมิปัญญาความเชื่อในเรื่องผี พุทธศาสนา รวมทั้งวัฒนธรรมข้าวตั้งที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า ชาวอีสานให้ความสำคัญกับการดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลกันและเคารพซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ การยอมรับและเคารพกันดังกล่าวจัดเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ชาวอีสานยึดถือเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนของชาวอีสานสามารถเผชิญกับความยากลำบากจากสภาพธรรมชาติที่แห้งแล้งและกันดารได้อย่างเป็นสุข จวบจนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้คืบคลานเข้ามาในดินแดนแถบนี้ภาคอีสานจึงเปลี่ยนไปจากวิถีแบบเดิม ๆ

พอพันธ์ อูยานนท์ (2558 หน้า 277-278) ได้กล่าวถึงภูมิหลังของภาคอีสานว่า ก่อนปี พ.ศ. 2303 ภาคอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง หลังจากนั้นโดยเฉพาะภายหลังปี 2322

ภาคอีสานและลาวทั้งหมดก็ตกอยู่ภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯ จนกระทั่งปีพ.ศ. 2436 ลาวฝั่งซ้ายทั้งหมดก็ตกเป็นของฝรั่งเศส ดังนั้นอีสานก่อนการเข้ามาของสนธิสัญญาเบาริงมีฐานะเป็นประเทศราชที่ต้องส่งส่วยให้กรุงเทพฯ ส่วยจำนวนมากโดยเฉพาะส่วนทองเป็นสิ่งส่งมาแทนแรงงานที่สะท้อนความมั่งคั่งของอีสานในระดับหนึ่ง

วิช ปุณฺณทก (2523 อ้างถึงในอนันท์ กาญจนพันธ์, 2538 หน้า 226) ได้อธิบายว่าอีสานเกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญเมื่อก้าวเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อมีการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง มีการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2433 มีการสร้างเส้นทางรถไฟถึงโคราชปีพ.ศ. 2443 และมีการเรียนหนังสือไทยกลางมาตรฐานแทนภาษาไทยน้อย โดยมีศูนย์การศึกษาที่มณฑลลาวท้าว อุบลราชธานีแล้วขยายกระจายจวบจนปัจจุบัน

เนื่องจากภาคอีสานเป็นภาคที่มีประชากรจำนวนมาก แต่ลักษณะทางภูมิศาสตร์มีความแห้งแล้งและดินไม่ดีภาคอีสานจึงมีปัญหาความล้าหลังทางเศรษฐกิจมากกว่าภูมิภาคอื่น ๆ โดยทั่วไปเป็นการผลิตเพื่อการบริโภคหรือใช้เท่านั้น ดังเห็นได้จากรายงานการสำรวจโรคทรัพย์ของประเทศสยามในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ระบุว่า

“มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือยังอยู่ในฐานะล้าหลังในการส่งพืชผลออกไปจำหน่าย แม้ความจริงจะได้มีการติดต่อค้าขายกับประเทศอินโดจีนของฝรั่งเศสบ้างเล็กน้อยก็ตาม กล่าวโดยทั่วไปแล้วมณฑลเหล่านี้ยังคงประกอบสินค้าต่าง ๆ ขึ้นโดยมากเพื่อให้พอสำหรับใช้ตนเองเท่านั้น แต่เมื่อรถไฟมาถึงแล้วก็ได้เริ่มส่งข้าวเปลือกมายังกรุงเทพฯ”

ลักษณะของเศรษฐกิจแบบบริโภคหรือเลี้ยงตัวเองดังกล่าวดำรงอยู่อย่างน้อยจนกระทั่งปี 2475(พอพันธ์ อุทยานนท์, 2558 หน้า 279) อย่างไรก็ตามภาคอีสานจัดมีปัญหาในเรื่องการถือครองที่ดินไม่มากนัก ดังเห็นได้จากการสำรวจของซิมเมอร์แมนในปี พ.ศ. 2473 (อ้างถึงใน พอพันธ์ อุทยานนท์, 2558 หน้า 286) พบว่า ปัญหาการถือครองที่ดินในภาคอีสานมีน้อยมาก เพราะชาวนาส่วนใหญ่มีที่ดินเป็นของตนเองประมาณร้อยละ 82 และเป็นผู้เช่าเพียงร้อยละ 18 โดยขนาดถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยของกสิกรทุกปีทุกภาคเท่ากับ 5.83 ไร่ มีจำนวนเนื้อที่เช่าเพิ่มเติมเพียง 39 ไร่ แต่อย่างไรก็ตามระยะหลังๆ ภาคอีสานเริ่มมีปัญหาการถือครองที่ดินมากขึ้น เช่น ปัญหาการขาดเอกสารสิทธิ์ ปัญหาการเช่าที่ดิน ปัญหาการสูญเสียที่ดินและไร้ที่ดิน และไร้คุณภาพของดิน จากงานวิจัยของเมธี ครองแก้ว (อ้างถึงใน พอพันธ์ อุทยานนท์, 2558 หน้า 311) พบว่า ระหว่างปี 2518-2519 และ 2522-2523 ชาวชนบทที่ยากจนที่สุดในภาคอีสานได้สูญเสียที่ดินของตนเองไปและเปลี่ยนมาเป็นผู้เช่าเพิ่มสูงขึ้น และปัญหาการไร้ที่ดินทำกินยังเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ การไม่มีที่ดินเป็นของตนเองส่งผลอย่างมากต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของภาคอีสานเพราะเมื่อที่ดินไม่ได้เป็นของตนเอง เกษตรกรย่อมไม่มีแรงจูงใจในการพัฒนาที่ดิน เมื่อไม่พัฒนาที่ดินยิ่งทำให้ผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้น้อยอยู่แล้วยิ่งได้น้อยลงไปอีก ในที่สุดก็ต้องบังคับให้เกษตรกรต้องออกไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ทำให้เกิดการโยกย้ายแรงงานจากภาคอีสานเพิ่มมากขึ้น

ก่อนหน้าที่ภาคอีสานจะก้าวเข้าสู่การพัฒนาเศรษฐกิจในทศวรรษที่ 2500 ความสัมพันธ์ของอีสานกับรัฐศูนย์กลางคือ การค้ากระป๋องและของป่า รวมทั้งการจ้างแรงงานมาทำงานรับจ้าง และการเดินทางสู่ภาคอีสานคือทางรถไฟและเกวียนเท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวของถนนหลวงและการเปิดถนนมิตรภาพในปีพ.ศ. 2501 ทำให้เกิดการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้าแทนการผลิตเพื่อยังชีพ และได้ส่งผลให้ทรัพยากรธรรมชาติของภาคอีสานเกิดการทรอยหรือลงอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยง เช่น การลดลงของพื้นที่ป่าเพื่อการผลิตเชิงเดี่ยว เพื่อการค้าและมุ่งเน้นกำไร โครงการพัฒนาของรัฐบาลในเรื่องของถนน ชลประทานและอ่างเก็บน้ำได้เข้าไปเปลี่ยนชีวิตของชาวอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขื่อน ซึ่งมีการศึกษาวิจัยแล้วพบว่า เขื่อนปากมูลได้ทำลายความอุดมสมบูรณ์และความสามารถในการพึ่งตนเองของชาวอีสานไป เขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ส่งผลกระทบให้เกิดการสูญเสียพื้นที่เลี้ยงสัตว์และพื้นที่ป่าที่มีความหลากหลายทางธรรมชาติ นอกจากนี้โครงการสร้างเขื่อนบนปากแม่น้ำโขงในประเทศจีนและลาวก็ได้สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตการทำมาหากินและเกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรและธรรมชาติของภาคอีสานเป็นอย่างมาก ในงานวิจัยระดับหมู่บ้านพบว่า ภายหลังจากสร้างเขื่อนในจีนและลาว ผลผลิตและรายได้ของชาวบ้านลดลงอย่างต่อเนื่อง ยิ่งไปกว่านั้น การเติบโตของเกษตรพันธะสัญญาหรือระบบเกษตรแบบข้อตกลง (contact Farming) ได้ทำให้เกษตรกรในภาคอีสานต้องเผชิญกับความยากลำบากในการดำรงชีวิตเพิ่มขึ้น เนื่องจากเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมจากการเป็นหุ้นส่วนของบริษัทผู้รับซื้อผลผลิต บริษัทได้ประโยชน์แต่เกษตรกรต้องแบกรับความเสี่ยงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาอุทกภัย โลกร้อน หรืออุบัติเหตุต่าง ๆ รวมทั้งความไม่แน่นอนอื่น ๆ ซึ่งเกษตรกรมักจะไม่เท่าทันเนื่องจากขาดความรู้ ทักษะในการเกษตรที่ต้องมีการลงทุนสูงทำให้เกิดภาวะหนี้สินที่รุนแรงเพิ่มขึ้น (พอพันธ์ อุทยานนท์, 2558 หน้า 315-317 และ 332)

กล่าวโดยสรุป ภาคอีสานเป็นภาคที่การพัฒนาเข้าไปถึงช้าที่สุดเนื่องจากข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศ ทำให้สภาพการดำรงชีวิตทางสังคมของผู้คนในภาคอีสานต้องเผชิญกับสภาพธรรมชาติที่แห้งแล้งกันดาร แต่กระนั้นก็มีผลดีเนื่องจากทำให้ภาคอีสานสามารถเก็บรักษาภูมิปัญญาวิถีความเป็นชุมชนอีสานไว้ได้มากกว่าภาคอื่น ๆ ผู้คนสามารถโยกย้ายอยู่กับโครงสร้างทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นบ้าน เครือญาติ ชุมชน ประเพณีได้อย่างเหนียวแน่น ทำให้ภาคอีสานสามารถยืดหยัดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ในระดับหนึ่ง แต่เมื่อกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมคืบคลานเข้าไปในภูมิภาคได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังปี พ.ศ. 2500 ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลงอย่างมาก เพื่อรองรับเศรษฐกิจการค้า ภาวะการต่อสู้ดิ้นรนท่ามกลางความยากลำบากในการดำรงชีวิตจึงเกิดเพิ่มมากขึ้น ทำให้ข้อจำกัดของปัจจัยทางการผลิตไม่ว่าจะเป็น ที่ดิน ทุน แรงงาน และผู้ประกอบการที่มีน้อยมากอยู่แล้ว ยิ่งกลายมาเป็นปัญหาสำหรับผู้คนในภาคอีสานเพิ่มมากขึ้น

จากข้อมูลของภาคอีสานดังกล่าวข้างต้นสะท้อนว่า แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนของภาคอีสานก่อนปีพ.ศ. 2540 มีพัฒนาการและมีพลวัตตามการเปลี่ยนแปลงไปของเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทยและสังคมโลกอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกันกับภาคเหนือและภาคกลาง ขณะเดียวกันภาคอีสาน

ต้องเผชิญกับความท้าทายจากอำนาจของทุนนิยมและอำนาจรัฐภายใต้แนวคิดการพัฒนาและการสร้างความมั่นคงแบบคับแคบอย่างยากที่จะปฏิเสธได้

สิทธิชุมชนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 การเคลื่อนไหวของชุมชนภาคอีสานในการนำแนวคิดสิทธิชุมชนไปใช้ในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีการตื่นตัวมากขึ้น ดังเห็นได้จากงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งด้านสิทธิชุมชนในสังคมไทยที่ สวรินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี (2555 หน้า 49-73) ระหว่างช่วง ปีพ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2555 สะท้อนถึงสิทธิชุมชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือดังนี้

ปีพ.ศ. 2553 อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม เกิดเหตุการณ์ ตำรวจภูธรภาค 4 ขอใช้พื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์โคกหนองคอง ตำบลกู่ทอง 200 ไร่ เพื่อทำเป็นสถานที่ก่อสร้างกองบังคับการตำรวจภูธรภาค 4 ซึ่งชาวบ้านได้ร่วมกันทำประชาพิจารณ์ที่วัดโพธิ์ บ้านโจด ตำบลกู่ทอง อำเภอเชียงยืน โดยส่วนใหญ่คัดค้านเนื่องจากกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ปี พ.ศ. 2554 จังหวัดอุดรธานี ชุมชนในพื้นที่การทำเหมืองแร่โพแทช นำโดยกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอุดรธานีต่อต้านเหมืองแร่โพแทช เข้ายื่นหนังสือคัดค้านประกาศกรมอุตสาหกรรมพื้นฐานและการเหมืองแร่ ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน 2554 เรื่องขอประทานบัตรเหมืองแร่ของบริษัท เอเซียแปซิฟิค โปแตช คอร์ปอเรชั่น (เอพีพีซี) จำกัด ที่มีการกระทำที่ไม่โปร่งใสและไม่ชัดเจนในเรื่องแนวเขตและการชี้แจงเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งรูปแบบการดำเนินการคือการส่งตัวแทนกลุ่มไปยื่นหนังสือคัดค้าน

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานแม้ว่าจะได้ชื่อว่าเป็นภาคที่มีความแห้งแล้งและทรัพยากรทางธรรมชาติไม่อุดมสมบูรณ์นัก แต่ชาวภาคอีสานก็มีศักยภาพในการปรับตัวเพื่ออยู่รอดท่ามกลางสภาวะดังกล่าวได้เป็นอย่างดีภายใต้ความเชื่อแบบผีและพุทธ การเปลี่ยนแปลงจากเศรษฐกิจแบบพอเพียงไปเป็นเศรษฐกิจแบบค้าขายและทุนนิยมทำให้ภาคอีสานต้องสูญเสียทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรสูงขึ้น สิทธิชุมชนแบบเดิม ๆ ในรูปของของส่วนรวมหรือของส่วนกลาง เช่น ป่าบุ่ง ป่าทาม ดอนปู่ตา และชุดความเชื่อแบบเดิมที่เคยยึดโยงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่เคยมีพลังในการต้านทานค่านิยมในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตนและแรงบีบบังคับทางเศรษฐกิจสังคม จึงมีการปฏิบัติการณ์ได้น้อยลง แต่ภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานก็ได้เริ่มนำสิทธิชุมชนตามในแนวคิดตามกฎหมายมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ เรียกร้องความเป็นธรรมให้กับชุมชนและเรียกคืนอำนาจในการต่อรอง ดูแล รักษาทรัพยากรของชุมชนด้วยวิธีการคัดค้านในแนวทางแบบประชาธิปไตย เช่น ทำหนังสือคัดค้าน ทำประชาพิจารณ์ เป็นต้น

ภาคใต้

สิทธิชุมชนของภาคใต้ก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภาคใต้เป็นภาคที่มีลักษณะภูมิประเทศยาวเรียวเป็นส่วนหนึ่งของคาบสมุทรมลายู มีทะเลขนาบทั้งสองด้านและอยู่ระหว่างมหาสมุทรอินเดียและมหาสมุทรแปซิฟิก ได้รับอิทธิพลของลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันตกเฉียงใต้ที่พัดผ่านทะเลทำให้มีฝนตกชุกเกือบตลอดทั้งปีและเนื่องจากอยู่ใกล้เส้นศูนย์สูตรจึงมีอากาศร้อนชื้นและพื้นดินอุดมสมบูรณ์ ภาคใต้มีป่าไม้เป็นแบบป่าดงดิบหรือป่าร้อนชื้นซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทางธรรมชาติสูงมาก และลักษณะพิเศษของภาคใต้คือการมีสันทราย ที่เป็นผลจากการทับถมกันของทรายกันเป็นที่ดินในแนวยาว น้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งพื้นที่ลักษณะนี้ได้ถูกใช้เป็นพื้นที่ในการตั้งเมืองและชุมชนมาแต่โบราณกาล นอกจากนี้ ชาวใต้ยังนิยมตั้งชุมชนในพื้นที่ที่เป็นชุมชนประมงที่มีมักจะอยู่บริเวณปากน้ำ ทำให้ติดต่อกับสังคมอื่นได้ง่าย นอกจากนี้ยังมีการตั้งชุมชนในแหล่งอาหารคือไร่นาและป่าเขา ส่งผลให้เกิดลักษณะการติดต่อแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างชาวเขากับชาวเลขึ้น นอกจากนี้ภาคใต้ยังเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น จีน อินเดีย มุสลิม ไทย ลาวและอื่น ๆ ความหลากหลายดังกล่าวทำให้ชาวใต้มีภูมิปัญญาในแบบของตนเองซึ่ง เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 หน้า 249-250) ได้กล่าวไว้และสามารถนำเสนอสรุปได้ดังนี้

1. การมีความรู้ความเข้าใจในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลายทำให้ชาวใต้มีระบบอาหารกิน การใช้จ่ายสมุนไพร การปลูกบ้าน และการประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ที่มีลักษณะเป็นของตนเอง บ่งบอกถึงความรู้ความสามารถในการแก้ปัญหาและการสร้างสรรค์ทำให้ชีวิตสมดุลงกับธรรมชาติ
2. ชาวใต้แม้จะแตกต่างทั้งเรื่องชาติพันธุ์และวัฒนธรรมก็ได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่มีวิถีการผลิตที่แตกต่างกันและพึ่งพากันและกันระหว่างชุมชนที่อยู่ทะเล ที่ราบ เขาเขา หลังเขาและสันทรายทำให้เกิดโลกทัศน์ ชีวทัศน์ที่กว้างขวาง เนื่องจากภาคใต้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างชุมชนอยู่ตลอดเวลา ทำให้โลกของชาวใต้เป็นโลกกว้างและมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเสมอ
3. การอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองการปกครองทำให้ชาวใต้สร้างศักยภาพในการตัดสินใจชีวิตตัวเองไม่รอคอยความช่วยเหลือหรือยอมรับการครอบงำจากใคร ๆ โดยง่าย ทำให้คนใต้นิยมคนเข้มแข็งหรือมีความเป็นนักเลงอันหมายถึงเป็นคนจริงนำเกรงขามไม่ใช่อันพาล
4. ด้วยเครือข่ายคบหาสมาคมแก่ทำให้ชาวใต้ต่างชุมชน ต่างถิ่น มีการแลกเปลี่ยนทั้งในเรื่องแรงงาน ข้อมูลข่าวสาร วัฒนธรรม ความเชื่อ และศิลปะวิทยาการมากเป็นพิเศษ โดยมีนายหนังตะลุง โนราเพลงบอก เป็นสื่อกลางที่มีความรู้ ข้อมูล อีกทั้งยังมีการผูกมิตรที่เป็น “เกลอ” กันระหว่างสายสกุล ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่คณะที่แตกต่างไปจากสังคมเครือญาติหรือโคตรวงศ์ของภาคอีสานและภาคเหนือ
5. การพึ่งพาตนเองจนเคยชินและถูกศูนย์กลางแห่งอำนาจคือราชธานีเอาโอกาสทรัพยากรไปมากอย่างต่อเนือง ประกอบกับเกณฑ์ไพร่ไม่สะดวกเนื่องจากการเดินทางไกลเกินไปไม่สะดวก ทำให้ชาวใต้

ส่วนหนึ่งมีความตระหนง ไม่ยอมใคร ไม่ยอมสยบให้กับศูนย์กลางไม่ว่าจะเป็นกรุงเทพหรือตัวแทนคือ
เจ้านาย และไม่ค่อยไว้วางใจคนแปลกหน้าแต่จะไว้วางใจโดยเคารพสัจจะระหว่างหมู่พวกเดียวกัน

6. ชาวใต้มีประสบการณ์ในการปรับตัวเข้ากับระบบทุนจากภายนอก ก่อนภาคเหนือและภาค
อีสาน คล้ายกับภาคกลางเพราะเป็นเมืองเปิด ติดต่อกับโลกภายนอกง่ายจนเกิดพัฒนาการของการรักษา
สมดุลทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับชาวบ้าน เช่น การทำสวนยางขนานไปกับการทำนาและทำสวน
ผลไม้ ทำประมงคู่กับการทำนา ค่าขายคู่กับการทำสวนทำไร่ และเมื่อมีความขัดแย้งก็จะมีคนจริงที่เป็น
ผู้ใหญ่แห่งเครือข่ายชุมชนเป็นผู้ตัดสินโดยไม่ต้องพึ่งพารัฐในระดับอำเภอ จังหวัด ทำให้ภาคใต้จึงมีทั้ง
นักเลงและเจ้าพ่อ

จากสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ตลอดจนภูมิปัญญาตั้งที่เอากวิทย์ ได้กล่าวไว้ข้างต้นจะ
เห็นได้ว่า ภาคใต้มีความแตกต่างจากภาคอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคอีสาน
ที่ความสามารถในการจัดการตนเองสูงไม่ยอมสยบให้กับอำนาจภายนอกชุมชนโดยง่าย หัวใจนักเลงและ
วัฒนธรรมแบบชาวใต้ที่มีลักษณะเฉพาะตัวดังกล่าวทำให้ภาคใต้สามารถปรับตัว ต่อรองกับการ
เปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองได้อย่างเท่าทันและโดดเด่น

และสิ่งสำคัญยิ่งอันหนึ่งที่ทำให้ภาคใต้แตกต่างจากภาคอื่นมากที่สุดที่ควรกล่าวถึง คือการเป็นภาค
ที่มีชาวมุสลิมนับถือศาสนาอิสลามอยู่มากที่สุดของประเทศทำให้มีประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของตนเองที่
ยาวนานทั้งยังเชื่อมโยงกับประเทศเพื่อนบ้านคือมาเลเซีย เนื่องจากภาคใต้เป็นที่ตั้งของรัฐปัตตานีซึ่งถือ
เป็นศูนย์กลางการค้าของมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งรัฐไทยได้ขยายอาณาเขตเข้าไปครอบงำรัฐ
ปัตตานีในศตวรรษที่ 17 และพยายามควบคุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีความพยายามในการรวมศูนย์
อำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีความพยายามในการสร้างความเป็นไทย โดยยึดกรุงเทพฯ
เป็นแบบ และเมื่อรวมกับนโยบายรัฐนิยมในทศวรรษที่ 2480 ทำให้ชาวใต้ลุกขึ้นมาต่อต้านรัฐไทยมาก
ขึ้น เรียกว่า “ขบวนการชาตินิยมมลายู” หรือ MALAYU และได้รับการสนับสนุนโดย “ขบวนการแนว
ร่วมมลายู” ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องการปกครองตนเองของชาวมุสลิม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
4 จังหวัดภาคใต้ ได้แก่ ปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล (พอพันธ์ อูยานนท์ , 2558 หน้า 211-211)
การต่อต้านดังกล่าวยังคงดำรงอยู่สืบเนื่องจนกระทั่งปัจจุบัน

เนื่องจากภาคใต้เป็นที่อยู่ของผู้คนที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ วัฒนธรรม ประเพณีและ
มีลักษณะเฉพาะตัว ทั้งยังมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสังคมที่รวดเร็วเนื่องจากความสะดวกในการ
ติดต่อเชื่อมโยงกับกลุ่มชนทั้งในและต่างประเทศ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทั้งทางบกและทาง
ทะเล ทำให้ภาคใต้มีพัฒนาการและการปรับตัวสูงแต่ขณะเดียวกันภาคใต้ต้องเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ เพิ่ม
มากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

โดยสรุป จากข้อมูลต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนของภาคใต้มี
พัฒนาการและมีพลวัตตามการเปลี่ยนแปลงไปของเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทยและ
สังคมโลกอย่างต่อเนื่องและต้องเผชิญกับความท้าทายจากอำนาจของทุนนิยมและอำนาจรัฐภายใต้
แนวคิดการพัฒนาเช่นเดียวกับภาคอื่น

สิทธิชุมชนของภาคใต้ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540

ภายหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 ภาคใต้มีการเคลื่อนไหวและปรับตัวในการนำแนวคิดสิทธิชุมชนไปใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนมากขึ้น เช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ ดังเห็นได้จากงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้งด้านสิทธิชุมชนในสังคมไทยที่ สวารินทร์ เบ็ญเด็มอะหลี (2555 หน้า 49-73) ระหว่างช่วง ปีพ.ศ. 2536 ถึง พ.ศ. 2555 สะท้อนถึงสิทธิชุมชนภาคใต้ดังนี้

ปีพ.ศ. 2545 ชุมชนบ้านโคกสัก อำเภोजะนะ จังหวัดสงขลา ประชาชนรวมตัวกันประมาณ 1500 คน ชุมนุมประท้วงแล้วร่วมกันเคลื่อนขบวนจากบ้านโคกสักเพื่อคัดค้านโครงการท่อส่งก๊าซไทย-มาเลเซีย เข้าสู่ถนนหน้าโรงแรมเจ. บี อำเภอกาบังใหญ่และมีผู้ได้รับบาดเจ็บจากการปะทะกันระหว่างชาวบ้านและเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ปีพ.ศ. 2545 ชุมชนดั้งเดิม อ่าวมาหยา เกาะพีพี จังหวัดกระบี่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตท้องที่ กลุ่มอนุรักษ์อุทยานแห่งชาตินพรัตน์ธาราและหมู่เกาะพีพีและชาวบ้านชุมชนดั้งเดิมที่มีบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณรอบอ่าวมาหยาจำนวน 19 คน ร่วมกันเป็นโจทก์ยื่นฟ้องหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องและบริษัทถ่ายทำภาพยนตร์เรื่อง “เดอะบีช” เป็นจำเลย

ปีพ.ศ. 2546 อำเภอบางขัน จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนขนานนากและใกล้เคียงได้รับผลกระทบจากการถมคลองสาธารณะเพื่อโครงการชลประทานน้ำเค็มที่บ้านปอคนซึ่งมีการกำหนดโซนเลี้ยงกุ้ง ทำให้ชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ไม่มีแหล่งน้ำและคลองระบายน้ำในการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ซึ่งเป็นการทำลายแหล่งอาหารของชุมชน ชาวบ้านจึงทำหนังสือร้องเรียนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ไม่มีคำตอบที่ชัดเจนและบ่ายเบี่ยงการแก้ปัญหาของชุมชน

ปีพ.ศ. 2547 อำเภอบางขัน จังหวัดกระบี่ ชุมชนห้วยน้ำขาว ได้รับผลกระทบจากการให้สัมปทานไม้ในผืนป่าห้วยน้ำขาวเพื่อทำเป็นป่าเศรษฐกิจ สวนยางพาราและปาล์ม ส่งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิต โดยพบว่า ลำน้ำเหือดแห้งเพราะไม่มีป่าต้นน้ำ และเกิดเหตุการณ์น้ำหลากท่วมบ้านเรือนประชาชน ทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์ รวมถึงเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐ จนเป็นผลสำเร็จได้ป่าคืนสู่ชุมชน

ปีพ.ศ. 2549 ตำบลลำเลียง อำเภอบางขัน จังหวัดระนอง ชุมชนลำเลียงได้รับผลกระทบจากการที่เจ้าหน้าที่กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืชมาปิดป้ายกำหนดแนวเขตอุทยานในปีพ.ศ. 2549 ต่อมาในปีพ.ศ. 2552 เจ้าหน้าที่กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง มาทำ GPRS และปักปันเขตอีกครั้งในพื้นที่ซึ่งเป็นเขตป่าชายเลน รูปแบบการดำเนินชีวิตชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อปกป้องสิทธิชุมชนจากการรุกรานของรัฐ

ปีพ.ศ. 2552 จังหวัดสงขลา ชาวประมงพื้นบ้านได้รับผลกระทบกรณีบริษัทรับสัมปทานเจาะน้ำมันในอ่าวไทย บริเวณริมชายฝั่งจังหวัดสงขลา สร้างผลกระทบสิ่งแวดล้อมจากการทิ้งกากของเสียลงสู่ทะเลอ่าวไทย โดยภายหลังพบว่าไม่ได้ส่งกากของเสียเข้าโรงผลิตปูนซีเมนต์แต่อย่างใด รูปแบบการดำเนินการคือ ตัวแทนชาวประมงในพื้นที่จังหวัดสงขลาได้ยื่นเรื่องร้องเรียนปัญหากับตัวแทนคณะกรรมการสิทธิการออกอุตสาหกรรม สังกัดสภาผู้แทนราษฎร

ปีพ.ศ. 2525 อำเภอท่าแซะ จังหวัดชุมพร มีการสร้างเขื่อนกั้นการกัดเซาะชายฝั่งและการขุดลอกคลองทำแก้มลิงเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมตัวเมืองชุมพร ทำให้มีน้ำขังและเกิดปัญหาน้ำเสีย กระทบต่อชุมชนที่ทำมาหากินตลอดชายฝั่งความยาวประมาณ 250 กิโลเมตร ชาวประมงพื้นบ้านรวมตัวกันกำหนดยุทธศาสตร์ช่วยเหลือชาวประมงพื้นบ้านโดยสภาองค์กรชุมชน ตำบลปากน้ำ ตำบลยาง ตำบลนาชะอัง ตำบลชุมโคและตำบลบางน้ำจืด

ปีพ.ศ. 2552 จังหวัดสุราษฎร์ธานี การจัดสรรที่ดินของรัฐไม่เป็นธรรม เอื้อต่อนายทุนซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวต่างชาติ เกษตรกรชุมนุมยึดสวนปาล์มที่อำเภอชัยบุรี และอำเภอคีรีรัฐนิคม แล้วถูกสลายการชุมนุมอย่างรุนแรงมีการตายและริบทรัพย์สินชาวบ้าน

ปี พ.ศ. 2553 จังหวัดตรัง ชุมชนคลองน้ำเจ็ด คลองเสื่อมสภาพจากการขยายตัวของเมือง เกิดการรวมกลุ่มอนุรักษ์ในนาม คนรักษ์คลองน้ำเจ็ด เพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนโดยกำหนดได้มีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงคลอง

ปีพ.ศ. 2553 จังหวัดตรัง ชุมชนท่าจีน ความอุดมสมบูรณ์ของแม่น้ำตรังเปลี่ยนไป โดยแม่น้ำแคบลงจากการรุกล้ำของชุมชนเมือง มีการรวมกลุ่มอนุรักษ์ผ่านกิจกรรม “ภูมิรักษ์ พิทักษ์สายน้ำตรัง” ก่อนจะสายเกินแก้

ปี พ.ศ. 2553 อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช เทศบาลนครศรีธรรมราช ได้นำจากคลองท่าใหญ่ เขตขุนทะเล พื้นที่ลานสกาไปใช้และเก็บเงินชาวบ้านในเขตเทศบาลนครได้หลายแสนบาท แต่ชาวบ้านต้นน้ำไม่เคยได้รับผลตอบแทนอันใด และชาวบ้านจึงต้องการให้เทศบาลนครหรือการประสานส่วนภูมิภาคคืนกำไรให้ชาวลานสกาด้วยการช่วยกันอนุรักษ์ต้นน้ำ ชาวบ้านจึงได้ยื่นหนังสือร้องเรียน

ปี พ.ศ. 2553 จังหวัดสงขลา ชาวประมงพื้นบ้านได้รับผลกระทบจากการขุดเจาะน้ำมันและก๊าซธรรมชาติ พบคราบน้ำมันและคราบน้ำมันลอยเกลื่อนชายฝั่งในพื้นที่ 4 อำเภอในจังหวัดสงขลา วิธีการต่อสู้คือกลุ่มประมงพื้นบ้านนำเรือกว่า 50 ลำ ลอยลำปิดบริเวณทางเข้า ออกของท่าเรือน้ำลึกสงขลา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ปี พ.ศ. 2553 จังหวัดสตูล ชุมชนชาวปากบารา ป่อเจ็ดลูก และใกล้เคียง ได้รับผลกระทบจากโครงการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกปากบาราและนิคมอุตสาหกรรม รวมตัวกันชุมชนกว่า 300 คนและยื่นหนังสือคัดค้านการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึกต่อผู้ว่าราชการจังหวัดสตูล

ปี พ.ศ. 2553 ชุมชนหมู่ที่ 3 อำเภอบางกลาย อำเภอท่าศาลาและใกล้เคียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวบ้านที่ร่วมรับฟังความคิดเห็นการประเมินผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของโครงการก่อสร้างศูนย์สนับสนุนการปฏิบัติการงานสำรวจปิโตรเลียมในอ่าวไทยแสดงความเห็นคัดค้านและยืนยันไม่ต้องการให้บริษัทเอกชนเขพรอน ประเทศไทย จำกัด เข้ามาก่อสร้าง โดยชาวบ้านได้แสดงความเห็นคัดค้านและชุมนุมประท้วงพร้อมจุดไฟเผาป้ายชื่อบริษัท

ปี พ.ศ. 2554 จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แกนนำด้านโรงไฟฟ้าปอนอกและกลุ่มผู้สนับสนุนชุมนุมเรียกร้องสิทธิชุมชน เนื่องจากศาลสั่งจำคุก นางจินตนา แก้วขาว แกนนำด้านโรงไฟฟ้าปอนอก 4 เดือน

โดยไม่รอลงอาญาข้อหาบุกรุกและรบกวนการครอบครองที่ดินของเอกชนและนำของโจทก์ไปครอบครองบุคคลและทรัพย์สิน

ปี พ.ศ. 2554 ชุมชนสะกอมจังหวัดสงขลา ชาวบ้านยื่นคำฟ้องต่อศาลปกครองเพื่อฟ้องร้องกรรมการขนส่งทางน้ำกรณีสร้างเขื่อนกั้นทรายปากคลองสะกอม ทำให้เกิดการกัดเซาะชายฝั่ง ส่งผลกระทบต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชน วิธีการต่อสู้ของชาวบ้านคือการใช้ช่องทางศาลปกครองในการเรียกร้องความเป็นธรรมและค่าเสียหาย

ปี พ.ศ. 2554 ชุมชนชายฝั่งบริเวณอ่าวไทย จังหวัดสงขลา ชาวบ้านร้องเรียนปัญหาคราบน้ำมันที่จับตัวเป็นก้อนบริเวณชายฝั่ง วิธีการต่อสู้คือยื่นข้อร้องเรียนต่อหน่วยงานรัฐ

ปี พ.ศ. 2554 ชุมชนทับสะแกและใกล้เคียง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กลุ่มเครือข่ายสิ่งแวดล้อมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ร่วมกันชุมนุมเพื่อคัดค้านการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินทับสะแก โรงไฟฟ้านิวเคลียร์ โดยเรียกร้องให้ยกเลิกการก่อสร้าง วิธีการต่อสู้ ชุมชนคัดค้านหน้าอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย กรุงเทพมหานครและจัดให้มีคาราวานรถยนต์เคลื่อนไหวเรียกร้องต่อสังคม

ปี พ.ศ. 2554 ชุมชนทับสะแกและใกล้เคียง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมชนเคลื่อนไหวต่อต้านโครงการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเพื่อรักษาสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศน์ และวิถีชุมชน

ปี พ.ศ. 2554 ชุมชนทับสะแกและใกล้เคียง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ กลุ่มอนุรักษ์ทับสะแกและเครือข่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เปิดเวทีสาธารณะเรื่อง ทางเลือกพลังงาน กรณีทับสะแก เพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากทุกภาคส่วน

ปี พ.ศ. 2554 จังหวัดชุมพร ชุมชนในพื้นที่โครงการลงทุนขนาดใหญ่ตามแผนพัฒนาภาคใต้ เครือข่ายประชาชน 16 จังหวัดภาคใต้กว่า 2000 คน ชุมนุมประท้วงปิดถนน ทำท่าแพลงกิ้ง คือ นอนบนถนนเพชรเกษม ช่วงหลัก กม.493-494 ตำบลท่าข้าม อำเภอท่าแซะ จังหวัดชุมพร เพื่อให้รัฐบาลชุดใหม่ทบทวนการลงทุนในโครงการขนาดใหญ่ตามแผนพัฒนาภาคใต้

ปี พ.ศ. 2554 ชุมชนบ้านทุ่งมหา จังหวัดชุมพร กลุ่มอนุรักษ์บ้านถ้ำธง บ้านทรายทอง อำเภอบางสานทุ่งมหา ตำบลปากคลอง อำเภอประทิว จังหวัดชุมพรร่วมกับชาวบ้านบางเปิด ตำบลทรายทอง อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมนุมคัดค้านการก่อสร้างท่าเรือน้ำลึก ที่หมู่ 3 ตำบลปากคลอง เพื่อรองรับโครงการโรงไฟฟ้านิวเคลียร์ โรงไฟฟ้าถ่านหิน และโรงถลุงเหล็ก

ปี พ.ศ. 2554 จังหวัดนครศรีธรรมราช กลุ่มชาวประมงเรือเล็กที่ใช้พื้นที่บริเวณอ่าวปากพนังประท้วงปิดอ่าวพนัง บริเวณตำบลปากนคร อำเภอเมือง นครศรีธรรมราช โดยใช้เรือเล็กจำนวน 200 ลำ จาก 4 อำเภอ คืออำเภอเมืองนครศรีธรรมราช ปากพนัง ท่าศาลา และสิชล และยื่นหนังสือเรียกร้องให้ชะลอการบังคับใช้กฎหมายจนกว่าจะมีการแก้ปัญหาการประกอบอาชีพของผู้ประกอบอาชีพประมงชายฝั่ง โดยให้มีการตรวจสอบการดำเนินการของเรือลากหอยในพื้นที่ชายฝั่งโดยเฉพาะอำเภอเมืองนครศรีธรรมราช

ปี พ.ศ.2554 จังหวัดสงขลา ผู้ได้รับผลกระทบคือชุมชนในพื้นที่ก่อสร้างท่าเรือเนกประสงค์ โดยเฉพาะพื้นที่ท่าเรือสะพานไม้ ท่าเรือเก่าถนนนครนอกและบริเวณชุมชนแห่งพระราม การ

ประชุมสัมมนารับฟังความคิดเห็นของประชาชนโครงการความเหมาะสมและการสำรวจออกแบบเพื่อก่อสร้างท่าเรือเนกประสงค์ มีผู้เข้าร่วม 70 คน ทั้งประชาชน ข้าราชการ และนักการเมือง โดยผู้เข้าร่วมประชุมคัดค้านการก่อสร้างในพื้นที่ทั้ง 3 แห่ง

ปี พ.ศ.2555 จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนที่ได้รับผลกระทบคือชุมชนในพื้นที่โครงการของบริษัท เซฟรอน ประเทศไทย จำกัด และโครงการท่าเรือน้ำลึก กลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราชและเครือข่ายศิลปินเมืองคอนมากกว่า 100 คน จึงร่วมชุมนุมและยื่นหนังสือต่อต้านทุกโครงการของบริษัทและโครงการอื่น ๆ ที่จะเกิดขึ้นในพื้นที่

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นที่เรียบเรียงตามลำดับเวลา จากอดีตสู่ปัจจุบันสะท้อนถึงพัฒนาการของการแนวคิดสิทธิชุมชนของภาคใต้หลังปี.ศ. 2540 โดยจะเห็นได้ว่าสิทธิชุมชนได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมมากขึ้น ทำให้การ ต่อสู้ เรียกร้อง ของชาวใต้จะมีความหลากหลายทั้งในมิติของกลุ่มคน วิธีการ และรูปแบบแนวทางในการต่อสู้ซึ่งสะท้อนถึงบุคลิกและลักษณะของชาวใต้ที่ไม่ยอมอะไรง่าย ๆ ไม่เกรงกลัวอำนาจใด ๆ และรักพวกพ้อง รวมทั้งความสามารถในการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลงของชาวใต้ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าบทบาทของประชาชนและภาคประชาสังคมในภาคใต้มีความแข็งแกร่งเป็นอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ

สรุปจากข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับสิทธิชุมชนและปัญหาความขัดแย้งด้านสิทธิชุมชนในสังคมไทยที่วิเคราะห์จากงานของ สวรินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี (2555 หน้า 49-73) จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 แนวโน้มในการเรียกร้องสิทธิชุมชนของผู้คนในแต่ละภูมิภาคมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาเพิ่มมากขึ้นทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพ ในด้านปริมาณจะเห็นว่าแต่ละภูมิภาคมีจำนวนของการต่อสู้เรียกร้องต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น อาจยกเว้นภาคอีสานที่ข้อมูลยังไม่สะท้อนมากนักแต่กระนั้นก็สามารถมองเห็นพัฒนาการบางประการของแต่ละภูมิภาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาคใต้จะเห็นว่าปริมาณของการรวมกลุ่ม ต่อสู้เรียกร้องสูงเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ รองลงมาได้แก่ภาคเหนือ กลาง และ อีสาน ตามลำดับ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะลักษณะของผู้คนในพื้นที่ภาคใต้ที่มีความรักพวกพ้อง และมีความแน่นแฟ้นในเรื่องการไม่ยอมรับอำนาจใดๆ โดยง่ายประกอบกับความโดดเด่นและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่เป็นที่ต้องการของนักลงทุนและนักพัฒนา อีกทั้งการได้รับข้อมูลข่าวสารของประชาชนที่มีมากและรวดเร็วขึ้น ด้วยความเป็นพื้นที่เปิดและมีการติดต่อกับสังคมอื่น ๆ ได้ง่ายนับตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน ทำให้ภาคใต้มีปริมาณการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนสูง ในด้านคุณภาพจะเห็นได้ว่ารูปแบบหรือวิธีการในการต่อสู้ของคนในแต่ละภูมิภาค มีความหลากหลายและเข้มข้นเพิ่มขึ้น แม้จะมีรายละเอียดแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละภูมิภาค นอกจากนี้จะเห็นว่าปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนตั้งแต่อดีตจนกระทั่งยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจ ได้แก่ ลักษณะของประชากร ทั้งเรื่องจำนวนและบุคลิกลักษณะของผู้คนในแต่ละภูมิภาค ลักษณะของสภาพแวดล้อมทางกายภาพ ภูมิประเทศและภูมิอากาศ ของแต่ละภูมิภาค และ ลักษณะของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาค ตลอดจน การติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมตะวันตก ปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวถือเป็นสิ่งสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในสังคมไทยเรา กระนั้นจะ

สังเกตเห็นว่านับตั้งแต่รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา สิทธิชุมชนได้กลายมาเป็นประเด็นและเครื่องมือสำคัญของประชาชนในการต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรม และการรับรองสิทธิที่ประชาชนพึงมีพึงได้ในสังคมประชาธิปไตยเพิ่มมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป พัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยก่อนหลังรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 แบ่งออกเป็น 3 ยุคคือ ยุคเริ่มต้น ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน และยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจ

ยุคเริ่มต้น สิทธิชุมชนเป็นสิทธิรวมหมู่หรือสิทธิของกลุ่มคนในถิ่นที่ต่างๆ ซึ่งมีอยู่แล้วในชุมชนท้องถิ่นไทยทั่วทุกภาคนับตั้งแต่เมื่อเริ่มมีชุมชน ต่อมาสิทธิชุมชนจึงค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยสิทธิแบบปัจเจกชนเมื่อทุนนิยมเสรีเข้ามาในสังคมไทย โดยความหมายสิทธิชุมชนในอดีตหมายถึงอำนาจของความสัมพันธ์ของผู้คนชุมชน ในการกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคมเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและอื่น ๆ ร่วมกันโดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือความสงบและการอยู่รอดร่วมกันของชุมชน และสิทธิชุมชนในยุคนี้จัดเป็นสิทธิเชิงซ้อนไม่สามารถแยกออกจากกันได้เด็ดขาด แต่ผู้คนในแต่ละชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ต่างเข้าใจร่วมกันเป็นอย่างดีว่าต้องปฏิบัติอย่างไรในสิทธิเชิงซ้อนต่างๆดังกล่าว

ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-2539 จะเห็นได้ว่าแนวคิดสิทธิชุมชนไม่ได้รับการกล่าวถึงเลยในรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศนับตั้งแต่ฉบับที่ 1-15 และจะเห็นได้ว่ารัฐธรรมนูญได้ให้ความสำคัญกับสิทธิปัจเจกชนเป็นหลัก ทำให้ในช่วงนี้รัฐถือเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทย อย่างไรก็ตามพบว่าต่อมาได้มีรัฐธรรมนูญบางฉบับ เช่น รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 ที่ค่อนข้างเปิดโอกาสให้สิทธิกับกลุ่มคนในสังคมไทยเพิ่มขึ้นบ้าง จึงเริ่มมีแนวทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับรัฐบาลบ้างเล็กน้อย นอกจากนี้จะสังเกตเห็นว่าสังคมไทยในแต่ละภูมิภาคทั้งภาคเหนือ กลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ล้วนได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมที่มีความเข้มข้นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทุกขณะ โดยส่งผลให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัยแต่สภาพแวดล้อมของชุมชนย่ำแย่มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 เป็นต้นมา เนื่องจากรัฐบาลพยายามดำเนินนโยบายรวมศูนย์อำนาจในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเอาไว้ในมือแต่เพียงผู้เดียว ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นหรือภูมิภาคต่าง ๆ กลายเป็นของหลวงหรือของรัฐไม่ใช่ของชุมชนจึงไม่มีใครใส่ใจดูแลสถานการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวจึงส่งผลให้แนวคิดสิทธิชุมชนที่เคยมีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศอ่อนกำลังลง และเนื่องจากชุมชนได้รับผลกระทบจากการใช้อำนาจจัดการทรัพยากรฯโดยรัฐมากขึ้น จึงทำให้ชุมชนไม่อาจนิ่งเฉยจำต้องแสดงออกมาในรูปของการลุกขึ้นมาต่อสู้เรียกร้องดังเห็นได้

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย นอกจากนี้ในช่วงเวลานับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2475-2539 จะสังเกตเห็นว่ากระแสแนวคิดสิทธิชุมชนระดับสากลได้เข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทย จึงถือเป็นตัวช่วยในส่งเสริมความตื่นตัวเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลจากการเข้าร่วมภาคยานุวัติต่อกติกาสากลว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในปี พ.ศ. 2539 จัดว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลให้ในเวลาต่อมาเกิดข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนอย่างเป็นทางการ อย่างไรก็ตามในช่วงการเปลี่ยนผ่านของแนวคิดสิทธิชุมชนคือปี พ.ศ. 2540 ยังคงพบว่า แนวคิดสิทธิชุมชนแบบไม่เป็นทางการหรือสิทธิตามสภาพยังดำรงอยู่อย่างสืบเนื่องแม้จะอ่อนกำลังโดยปรากฏตัวผ่านเคลื่อนไหวต่อสู้อย่างต่อเนื่องระหว่าง ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนเพื่อช่วงชิงอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรตั้งเห็นได้จากข่าวหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ในช่วงปีพ.ศ. 2540 อย่างไรก็ตามจะพบว่าส่วนใหญ่ ชุมชนมักตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบและได้รับความเดือดร้อนจากการถูกแย่งชิงทรัพยากรฯเพิ่มมากขึ้น และท่ามกลางภาวะการแย่งชิงและขัดแย้งระหว่างอำนาจรัฐและอำนาจทุนที่พยายามละเมิดและช่วงชิงทรัพยากรฯจากชุมชน นอกจากนี้จากการศึกษาายังได้พบว่าสถาบันกษัตริย์ได้พยายามแสดงบทบาทในการช่วยเหลือปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย ในขณะที่สื่อมวลชนมีสองกระแสในคือส่วนหนึ่งเห็นด้วยในการสนับสนุนชุมชนให้มีสิทธิในการปกป้องจัดการดูแลทรัพยากรฯของชุมชน ขณะที่อีกส่วนหนึ่งกลับสนับสนุนให้รัฐเป็นผู้ดูแลจัดการทรัพยากรฯเพราะถือเป็นหน้าที่ของรัฐ

ยุคแห่งการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

นับตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมาความไม่สมดุลของอำนาจในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติระหว่าง ชุมชนกับรัฐ และ ระหว่างชุมชนกับภาคเอกชนมีการปรับเปลี่ยนจากช่วงเวลาก่อนหน้านั้น โดยสังเกตเห็นได้จากการพยายามดำเนินการต่าง ๆ ของประชาชน 2 ลักษณะ คือ การต่อสู้โดยใช้วิธีร้อน เช่น การรวมตัวกันประท้วง การเดินขบวน การปิดถนน การล้อมทำเนียบ การยื่นข้อเรียกร้อง การแจ้งความ และการต่อสู้โดยใช้วิธีเย็น เช่น การทำกิจกรรมวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้นว่า การนั่งสมาธิ การบวชป่าชุมชน การศึกษาเรียนรู้การอนุรักษ์และพัฒนาป่าร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคม การแสดงดนตรี การจัดงานภาพยนตร์ เป็นต้น ดังนั้น หลังปี พ.ศ. 2540 อันเป็นช่วงเวลาแห่งการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ แนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีพลังและได้รับการยอมรับมากขึ้นทั้งนี้เพราะสิทธิชุมชนได้ถูกระบุไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 พ.ศ. 2540 ซึ่งมีบทบัญญัติที่ให้การรับรองและเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนที่ชัดเจนเพิ่มขึ้นในมาตราต่าง ๆ เช่น มาตรา 46 56 59 76 78 และ 79 แต่เนื่องจากมีข้อกำหนดในท้ายมาตราที่ว่า “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ในมาตรา 46 56 และ 59 จึงทำสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลายเป็นเพียงเจตนารมณ์และไม่สามารถนำไปใช้ได้จริงเนื่องจากต้องการกลไกประกอบการปฏิบัติ เช่น การออกเป็นพระราชบัญญัติ จึงจะมีผลในการปฏิบัติจริง ต่อมาในปี พ.ศ. 2550 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 18 พ.ศ. 2550 จึงทำให้แนวคิดสิทธิสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้จริง เนื่องจากมีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิชุมชนใน ส่วนที่ 12 ว่าด้วยเรื่องสิทธิชุมชนตามมาตรา

66 และ 67 ที่ชัดเจนและบทบัญญัติอื่นที่เกี่ยวข้องในมาตรา 57 58 และ 85 ไม่มีข้อกำหนดต่อท้าย มาตรา “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ทำให้ชุมชนสามารถใช้สิทธิได้โดยตรงแม้ไม่มีกฎหมายระดับ พระราชบัญญัติรองรับไว้ อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าสู่ปีพ.ศ. 2557 มีเหตุการณ์รัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาล นายกรัฐมนตรีหญิงคนแรกของประเทศไทย นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร รัฐบาลใหม่ภายใต้การนำของ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวปี พ.ศ. 2557 ซึ่งพบว่าไม่มีการ กล่าวถึงสิทธิชุมชนเลย เนื่องจากรัฐธรรมนูญมุ่งให้ความสำคัญเรื่องความมั่นคงและการปฏิรูปประเทศ เป็นหลัก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในปี พ.ศ. 2557 แนวคิดสิทธิชุมชนที่เคยได้รับการรับรองโดยกฎหมาย ได้หายไปจากสังคมไทย

2. บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนภายหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540: จากบทบาทนักต่อสู้ สู่บทบาทการจัดการตนเองของชุมชน

2.1 ภาพสะท้อนจากเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ

ในช่วงเวลาสิบกว่าปีนับตั้งแต่รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 เป็นที่ยอมรับทั่วกันว่าประชาชนชาวไทยเริ่มเรียนรู้ที่จะใช้สิทธิชุมชนในฐานะเครื่องมือการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความยุติธรรมให้แก่ชุมชนและ สร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดสรรทรัพยากรของท้องถิ่นตนเองเพิ่มมากขึ้น

จากการศึกษาของประภาส ปันตบแต่งและคณะ (2549) และ งานวิจัยของร้อยตำรวจเอก ทัน ทองดี (2555) ทำให้พบว่าบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปภายหลัง มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา กล่าวคือ

จากการศึกษาของ ประภาส ปันตบแต่งและคณะ (2549) เรื่องสถานการณ์ด้านสิทธิกับฐาน ทรัพยากรในสถานการณ์สากล ปี พ.ศ. 2547-2548 พบว่า ประเทศไทยซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่อุดมด้วย ความหลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมแห่งหนึ่งของโลก สถานภาพความสัมพันธ์ระหว่างความ หลากหลายกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นกำลังเสื่อมโทรม ในช่วงปีพ.ศ. 2547-2548 ฐานทรัพยากร ป่า ดิน น้ำ ทะเลและชายฝั่งกำลังถูกทำลายด้วยการพัฒนาประเทศที่เน้นระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเสรี ทำให้ เกิดการแปรสภาพทรัพยากรสาธารณะไปเป็นทุนของกลุ่มทุนทั้งในและต่างประเทศโดยมีรัฐเป็นกลไก ช่วยให้สถานการณ์ดังกล่าวมีความรุนแรงขึ้นภายใต้แนวความคิดเรื่องความมั่นคงทางอำนาจและ ผลประโยชน์ของชาติ ภาวะการณ์นี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่ต้องพึ่งพาฐาน ทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิตอย่างรุนแรงทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมอย่างกว้างขวางและ รุนแรง แม้จะมีกติการะหว่างประเทศหลายฉบับและรัฐธรรมนูญให้อำนาจประชาชนในการมีสิทธิชุมชน แต่พบว่าทั้งรัฐและกลุ่มทุนต่างเพิกเฉยไม่สนใจข้อตกลงและบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเท่าใดนัก การ ตัดสินใจในนโยบายหรือโครงการใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชนมักจะไม่ให้โอกาสประชาชนเข้าร่วมอย่าง จริงจัง ขบวนการประชาชนไม่ว่าจะเป็น ชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ หรือองค์กรอิสระเช่น กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติต่างพยายามต่อสู้ผลักดันปัญหาเรื่องการละเมิดสิทธิชุมชน เพื่อให้

กฎหมายและนโยบายต่าง ๆ มุ่งส่งเสริมสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรม อย่างยั่งยืน แต่ขบวนการประชาชนต้องเผชิญกับปัญหาโครงสร้าง เช่น การไม่มีอำนาจในการตรวจสอบ อย่างจริงจัง การเข้าไม่ถึงข้อมูลข่าวสาร การขาดพันธมิตรในการขับเคลื่อนให้เป็นขบวนการที่มีพลังใน การต่อรองและช่วงชิงอำนาจส่งผลให้การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในช่วงเวลาดังกล่าวมีความ ก้าวหน้าเพียงเล็กน้อยแต่ก็ยังไม่ส่งผลให้รัฐเปลี่ยนทิศทางนโยบายจากการทำลายทรัพยากรใน ระบบรวมศูนย์อำนาจ มาสู่การให้สิทธิแก่ประชาชนเพื่อมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรอย่างสมดุล และยั่งยืน โดยงานของประภาสและคณะพบว่าปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนได้มีการขยายตัวอย่าง รวดเร็ว ภายในปีพ.ศ. 2547-2548 ปัญหาเพิ่มขึ้นถึงสามเท่าตัว ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปัญหาด้านที่ดินและป่า ไม้ ซึ่งรัฐยังไม่กระจายอำนาจในการดูแลและยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการป่าและที่ดิน ผู้คนในชุมชน ท้องถิ่นจึงได้รับผลกระทบสูงสุดเพราะไม่สามารถพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติในการทำมาหา กินได้ แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับฐานทรัพยากรมีโครงข่ายในวงกว้างตามฐานนิเวศ วัฒนธรรม ทำให้เกิดผลกระทบกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงหรือห่างออกไป อันสะท้อนถึงผลกระทบ ของการไม่เคารพสิทธิชุมชนได้นำความเสียหายยังประชาชนในท้องถิ่นเป็นวงกว้าง นอกจากนี้ประภาส และคณะยังพบว่า ปัญหาเชิงนโยบายของรัฐที่กระทบต่อสิทธิของชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากร จัดเป็นปัญหาระดับลึกและซับซ้อน อันหมายถึงเป็นปัญหาระดับโครงสร้างทางคิด กฎหมาย ระบบรวม ศูนย์อำนาจ โครงสร้างทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง โครงสร้างที่ลึกซึ้งและซับซ้อน ของปัญหาดังกล่าวทำให้ประชาชนต้องเผชิญกับความเสื่อมโทรมและการแย่งชิงทรัพยากรอย่างรุนแรง ยิ่งขึ้น และทำให้สิทธิชุมชนยังคงเป็นปัญหาที่ไม่ได้รับการคุ้มครองอย่างเพียงพอ แต่อย่างไรก็ตามงาน ของประภาสได้ยืนยันว่า ประสบการณ์การเคลื่อนไหวของภาคประชาชนได้เริ่มเปิดพื้นที่ทางสังคมอย่าง กว้างขวางขึ้นบ้างแล้ว โดยกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเป็นผู้บทบาทสำคัญในการเสริมสร้างความ เข้มแข็งให้กับประชาชนฐานราก ผนวกกับความร่วมมือจากภาคสังคมที่หลากหลาย ส่งผลให้เกิด ประสิทธิภาพในการผลักดันความรู้ นโยบายที่มีความชัดเจนและยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนที่มีพลังอัน จะนำไปสู่การปฏิรูปโครงสร้างฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรม สุดท้ายประภาสได้มี ข้อเสนอแนะว่า เป้าหมายของสิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนควรเป็นไปเพื่อการพัฒนา ประเทศบนฐานของเศรษฐกิจพอเพียงที่คำนึงถึงบูรณาภาพของฐานทรัพยากรป่าเขตร้อนที่มีความ หลากหลายทางชีวภาพและวัฒนธรรมเป็นสำคัญ ทั้งนี้ควรต้องดำเนินนโยบายอยู่บนหลักการสร้างความ เป็นประชาธิปไตยที่เคารพสิทธิ เสรีภาพ และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบายตาม แนวทางของรัฐธรรมนุญจริง ๆ เพื่อให้ประชาชนมีความเข้มแข็งและมีความสามารถในการจัดการ ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

จากงานของประภาสและคณะ จึงอาจนำมาสรุปในเบื้องต้นได้ว่าภายหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 เป็นต้นมา บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนมี พื้นที่การเคลื่อนไหวต่อสู้ทางสังคมเพิ่มมากขึ้น เพราะขบวนการประชาชนอันประกอบด้วย ชาวบ้าน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ องค์กรอิสระเช่นกรรมการสิทธิมนุษยชนและอื่น ๆ ได้ร่วมกันผลักดัน

และต่อสู้กับปัญหาการละเมิดสิทธิ โดยใช้วิธีการต่าง ๆ หลากหลาย เช่น เข้าร่วมตรวจสอบนโยบาย และการออกกฎหมายที่สำคัญในระดับประเทศ เสนอทิศทางการนโยบายและกฎหมายเพื่อสนับสนุนสิทธิชุมชน การเคลื่อนไหวทางสังคม แต่ก็ยังไม่อาจชนะการต่อสู้ได้อย่างจริงจัง เนื่องจากการไม่มีอำนาจในการตรวจสอบอย่างจริงจัง รวมถึงยังมีการเข้าไม่ถึงข้อมูลข่าวสารและการขาดพันธมิตรในการเคลื่อนไหว อย่างเป็นกระบวนการกว้างขวางที่มีพลังในการเปลี่ยนแปลง

และจากงานศึกษาของทัน ทองดี (2555) เรื่องการนำหลักการเรื่องสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาปรับใช้กับการประมงชายฝั่งของไทย ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชน ท้องถิ่นภาคใต้ พบว่า ระบบกฎหมายทั้งสากลและของไทยต่างยอมรับหลักการเรื่องสิทธิชุมชนท้องถิ่นว่า เป็นอำนาจของชุมชนในการกำหนดเจตจำนงของตนเองซึ่งตั้งอยู่บนฐานความเชื่อ จารีตประเพณีและ วัฒนธรรมจนกลายเป็นหลักเกณฑ์ของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการและใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ ส่งผลให้สิทธิชุมชนท้องถิ่นเป็นสิทธิที่ชุมชนสร้างขึ้นและบังคับใช้ร่วมกันในการดำรง ชีพ ทำให้สิทธิชุมชนท้องถิ่นมีหลักเกณฑ์ที่มีค่าบังคับเทียบเท่ากฎหมายก่อนที่รัฐจะได้บัญญัติและรับรอง ไว้ในรัฐธรรมนูญในอดีตชุมชนท้องถิ่นของไทยมีสิทธิในการกำหนดตัวเองมาก แต่ต่อมาเมื่อมีการปกครอง โดยรัฐที่มีแนวคิดแบบรวมอำนาจในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ต่าง ๆ จึงทำให้ความสำคัญของสิทธิ ชุมชนท้องถิ่นซึ่งถือเป็นอำนาจของชุมชนแต่เดิมและเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชนถูกละเลยและช่วงชิง ไปโดยรัฐและสาเหตุที่ละเลยเพราะการรับกระแสความคิดเสรีนิยมแบบตะวันตกในการมองเห็นว่าสิทธิมี เพียงสองพวกคือ รัฐกับเอกชน ทำให้มองข้ามชุมชนซึ่งเป็นหน่วยสังคมที่มีมาแต่เดิมของไทย ส่งผลให้การ จัดการทรัพยากรถูกผูกขาดโดยรัฐและนำไปสู่ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ทำให้ทรัพยากรลดลงและ เสื่อมโทรม ทั้งยังนำไปสู่เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับรัฐหรือกลุ่มนายทุน แต่สิ่งสำคัญคือ กระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้ในเวลาต่อมาจึงเกิดการทบทวนและผลักดัน การรับรองสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 และ 2550 ซึ่งรัฐธรรมนูญถือเป็นกฎหมายสูงสุดของ ประเทศ โดยหลักการแล้วการบัญญัติสิทธิชุมชนไว้ในกฎหมายสูงสุดน่าจะทำให้สิทธิชุมชนได้รับการดูแล ส่งเสริมเป็นอย่างดี แต่ผลหาเป็นเช่นนั้นไม่ จากการศึกษาสิทธิชุมชนภาคใต้ในการทำประมงชายฝั่งของ ทันได้พบว่า สิทธิชุมชนท้องถิ่นที่เกิดจากการเรียนรู้และปรับตัวของชุมชนอย่างยาวนานนับแต่โบราณ จน กลายเป็นกฎเกณฑ์ จารีตประเพณีในการกำหนดความสัมพันธ์ของคนกับทะเลในลักษณะที่เป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันไม่สามารถพรากหรือแยกออกจากวิถีชีวิตของชุมชน แม้จะได้รับการยอมรับตามกฎหมาย รัฐธรรมนูญแต่ไม่สามารถนำมาปรับใช้ในท้องถิ่นได้ทันทีเพราะไม่มีกฎหมายลูกมารองรับการดำเนินการ ต่าง ๆ ของชุมชน ทำให้บทบัญญัติในรัฐธรรมนูญถูกมองเป็นเพียงวรรณกรรมทางกฎหมายเท่านั้น อย่างไรก็ตามต่อมาในปีพ.ศ. 2551 ได้มีการออกพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน ซึ่งถือเป็นกฎหมายลูก ที่อนุวัติตามหลักการในมาตรา 66 ของรัฐธรรมนูญแต่เมื่อพิจารณารายละเอียดพบว่า เป็นกฎหมายลูกที่ ออกมารับรองหลักการสิทธิชุมชนที่มีลักษณะเป็นกฎหมายกลาง ๆ ซึ่งบัญญัติกำหนดให้คำนิยาม คำว่า “ชุมชน” “ชุมชนท้องถิ่น” และ “ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม” สามารถบังคับใช้กับสิทธิชุมชนท้องถิ่นตาม รัฐธรรมนูญได้ แต่ไม่ได้มีการกำหนดกระบวนการรายละเอียดของหลักเกณฑ์การใช้สิทธิชุมชน ซึ่งตาม

สภาพจริงของการใช้สิทธิชุมชนมีหลายประเภทจึงต้องการความชัดเจนในรายละเอียดให้สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าจะต้องมีกฎหมายเฉพาะในเรื่องสิทธิชุมชนที่กำหนดรายละเอียดชัดเจนเนื่องจากลักษณะกฎหมายที่เป็นกลางทำให้สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการประมงชายฝั่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้จริง เหตุเพราะขาดหลักเกณฑ์ที่มีความเฉพาะเจาะจงที่จะรับรองสิทธิชุมชนที่สามารถนำมาเป็นสิทธิทางศาลได้ ดังนั้นทันทีที่ได้เสนอให้มีการบัญญัติเฉพาะเพื่อรับรองหลักการมาตรา 66 ของรัฐธรรมนูญโดยเสนอวิธีการแก้ไขสองวิธีคือ 1. แก้ไขปรับปรุงกฎหมายที่มีอยู่แล้ว และ 2. ออกกฎหมายใหม่ที่มีหลักเกณฑ์รับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่น ในเวลาเดียวกันนั้น ก็ได้มีการเสนอร่างกฎหมายที่มีหลักเกณฑ์รองรับการใช้สิทธิชุมชนท้องถิ่นในการทำประมงชายฝั่ง ได้แก่ พระราชบัญญัติส่งเสริมการบริหารจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเล พ.ศ. ....เข้าสู่การพิจารณาของรัฐสภาสองฉบับได้แก่ร่างกฎหมายที่เสนอโดยคณะรัฐมนตรีและร่างกฎหมายที่เสนอโดยประชาชนเข้าชื่อเสนอกฎหมาย ซึ่งเห็นด้วยกับร่างพระราชบัญญัติทั้งสองแต่ไม่เห็นด้วยในรายละเอียดบางประการของร่าง คือประเด็นเรื่องการจัดตั้ง “ชุมชนชายฝั่ง” ซึ่งกำหนดให้ชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณชายฝั่งที่ประสงค์จะจัดตั้งเขตชุมชนชายฝั่ง ดำเนินการจัดตั้งองค์กรชุมชน จัดทำขอบเขตพื้นที่ชุมชนที่ประสงค์จะบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กำหนดกติกา แผนงานระยะ 5 ปีเพื่อดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างยั่งยืนและสมดุล โดยให้เหตุผลว่าหลักเกณฑ์ “ชุมชนชายฝั่ง” จะเป็นการให้อำนาจชุมชนท้องถิ่นชายฝั่ง กำหนดขอบเขตพื้นที่ชุมชนชายฝั่งได้และนำไปสู่ปัญหาเรื่องการจัดแบ่งเขตพื้นที่ระหว่างชุมชนต่อชุมชน เพราะไม่มีหลักเกณฑ์การมีส่วนร่วมระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นตามรัฐธรรมนูญมาตรา 66 พ.ศ. 2550 ที่ได้วางหลักไว้ชัดเจนว่าในกรณีการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ชุมชนท้องถิ่นเพียงแต่มีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐเท่านั้น ไม่ได้มีสิทธิจัดการด้วยตนเองแต่อย่างใด

จากการศึกษาของทั้งดังกล่าวจึงอาจสรุปได้ว่า หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2550 ทั้งประชาชนและภาครัฐต่างมีเข้ามามีบทบาทในการคิด ปฏิบัติและใช้สิทธิชุมชนในการเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันเพื่อตกลง จัดการปัญหาสิทธิชุมชนอย่างเป็นหลักการที่ชัดเจนและมีรายละเอียดเพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จากการมีกฎหมายลูก “สภาองค์กรชุมชน” ปี พ.ศ. 2551 แม้ว่าจะยังไม่สมบูรณ์นัก แต่สามารถสะท้อนถึงความพยายามในการปรับสมดุลอำนาจ ยังผลให้การใช้สิทธิชุมชนโดยชุมชนมีแนวทางชัดเจนและเป็นที่ยอมรับของกฎหมายและรัฐเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตามยังคงต้องยอมรับว่าการต่อสู้เรียกร้องและดิ้นรนเพื่อปรับสมดุลอำนาจยังคงต้องดำเนินต่อไป เพราะสิทธิชุมชนอย่างที่ประชาชนต้องการมีอาจได้มาโดยการมอบให้จากใคร แต่เป็นเกิดจากปฏิบัติทางสังคมที่มีชีวิตและมีพลังเพียงพอจึงจะสามารถทำให้สิทธิชุมชนของไทยดำรงอยู่และสามารถนำมาปฏิบัติใช้ในชีวิตจริง ๆ ของสังคมได้จริงจัง

2.2 ภาพสะท้อนจากการสัมภาษณ์เชิงลึก

นอกจากงานวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่สะท้อนถึงบทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องสิทธิชุมชนดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยยังได้ทำการสัมภาษณ์แกนนำชุมชนจากภูมิภาคต่าง ๆ

4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ที่ทำงานคลุกคลีและได้รับการยอมรับจากชุมชนในภูมิภาคต่าง ๆ ทั้งยังยินดีและเต็มใจที่จะบอกเล่าเรื่องราวและมุมมองในการทำงานชุมชน ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นบทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องสิทธิชุมชนได้อย่างชัดเจนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ภาคเหนือ

เพลินใจ เลิศลักษณะวงศ์ ผู้ประสานงานประชาคมแม่สอด จ.ตาก อายุ 65 ปี ผู้อาวุโสหญิงที่มีพลังในการทำงานตลอดเวลา นับถือศาสนาพุทธ การศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยมหิดล เป็นข้าราชการที่เกษียณอายุแล้วแต่ยังคงทำงานเชิงสังคมด้วยความสุขและเต็มใจด้วยความมุ่งมั่นและความหวังให้สังคมไทยดีขึ้น งานปัจจุบันที่รับผิดชอบอยู่จะเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชน สุขภาพ สังคม สิ่งแวดล้อม ของจังหวัดตากและเครือข่าย

มุมมองต่อความหมายของคำว่าสิทธิชุมชน

ด้วยประสบการณ์ในการทำงานสังคมมาเป็นเวลายาวนานทำให้มุมมองต่อความหมายของสิทธิชุมชนของพี่เพลินเกี่ยวข้องกับคุณค่าร่วมกันที่สังคมมีไว้แล้วทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขในขณะเดียวกันตัวมันเอง (สิทธิชุมชน) ก็มีพลวัตหรือการเปลี่ยนแปลงไปตลอด และสิ่งสำคัญหากสิทธิชุมชนจะดำรงอยู่ได้ สิทธิชุมชนจะต้องได้รับการออกแบบและพัฒนาให้เท่าทันท่วงท่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วย ซึ่งสังเกตเห็นได้จากคำพูดที่กลั่นออกมาจากความเข้าใจของพี่เพลิน

“สิทธิชุมชนเป็นกระบวนการความองงามที่จะปกป้องรักษาคุ้มครอง ทรัพยากรหรือสิ่งดี ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนให้ดำรงคงอยู่เพื่อก่อให้เกิดความสงบสุขหรือการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณค่าร่วม มันเป็นกติกาว่าอะไรเรื่องไหน ควรทำแค่ไหน มันมีขอบเขต มันไม่หลุดลอยเกินความจริง มันเอื้อต่อวิถีชีวิตชุมชน แต่สิทธิชุมชนต้องมีการออกแบบกระบวนการให้มันดำรงอยู่ ต้องมีพัฒนาการของมันครั้งแล้วครั้งเล่า จริง ๆ ไม่รู้ว่ามันคืออะไรแต่พี่เข้าใจแบบนี้”

บทบาทของชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชน

อย่างไรก็ตามสำหรับพี่เพลินมองว่าบทบาทของชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชนในภาคเหนือในแต่ละพื้นที่ไม่เหมือนกัน แต่แตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ ทั้งเรื่องของลักษณะทางภูมิศาสตร์ เขตแดนและความสัมพันธ์ของผู้คน ซึ่งอาจจำแนกคร่าว ๆ เป็น ภาคเหนือตอนบน ภาคเหนือตอนล่างหรือเขตพื้นที่ชายแดน

ภาคเหนือตอนบน สิทธิชุมชนเป็นเรื่องของป่า ป่าชุมชน ที่ดิน ที่ทำกิน และขยายไปยังเรื่องอื่น ๆ ได้ สิทธิชุมชนของแถบนี้มีพัฒนาการมาตั้งแต่อดีต ครั้งเมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ปีพ.ศ. 2540 ซึ่งมีรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 สิทธิชุมชนสำหรับภาคเหนือตอนบนก็ได้กลายเป็นสิ่งที่ตกผลึกแล้วในสังคม และได้ขยายตัวมากขึ้นต่อๆ กันไป ชุมชนมีการสืบทอดบทเรียนระหว่างชุมชนภายใน และพัฒนาปรับตัวต่อเนื่องด้วยพลังของเครือข่ายและข้อมูลทางวิชาการที่ชาวบ้านมีเพิ่มขึ้น

“แถวๆ ลำพูน ฟุ้งยาง เหนียวแน่นมากและค่อยๆกระจายไปจังหวัดพี่ ภายในชุมชนแต่ละชุมชนมีการพึ่งตนเองเพื่อจะรักษาป่า และเนื่องจากกฎหมายออกมาที่หลังชุมชนมักถูกมองว่าเป็นผู้บุกรุกป่า ทำให้มีการต่อสู้ จนถึงขั้นติดคุกติดคุกก็มี แต่ปัจจุบันบริบทสังคมเปลี่ยนไปมีการจัดการเชิงวิชาการ มีงานวิจัยมาสนับสนุนการทำงานของชุมชน มีมหาวิทยาลัยมาช่วยกัน ทำให้ชุมชนเข้าใจสิทธิชุมชนมากขึ้นกว่าเดิม พัฒนาวิธีการไปในแนวสันติไม่ได้ประท้วงอะไรกันมากนัก และชุมชนค่อย ๆ เคลื่อนเข้าหากันแต่ไม่ได้หมายความว่าวิธีนี้จะสำเร็จเสมอไป มันขึ้นอยู่กับความยืดหยุ่น ผู้นำชุมชนด้วยเหมือนกัน”

จากข้อความดังกล่าวสะท้อนแนวคิดบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนของภาคเหนือตอนบนว่า ได้พัฒนาการจากการแสดงออกที่ใช้ความแข็งแกร่งกลายเป็นเรื่องของความรู้ เหตุผลและข้อมูลและการพูดคุยแบบสันติมากขึ้น รวมทั้งยังเน้นเรื่องความสำคัญของผู้นำชุมชน แต่ผู้นำที่กล่าวถึงหาใช่ผู้นำที่ทางการแต่งตั้งหรือสถาปนาขึ้นไม่ ตรงข้าม ผู้นำเกิดจากการต่อสู้ ในความเห็นของพี่เพลิน ในแต่ละจุดหรือแต่ละประเด็นต้องมีผู้นำแต่หากจะหวังให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาเป็นผู้นำเองก็อาจจะยังเป็นเรื่องยาก นอกจากนี้ยังมองว่าการดำเนินการปกป้องสิทธิชุมชนของแต่ละพื้นที่ที่เกิดจากการเรียนรู้ผ่านสื่อมากขึ้นด้วย เช่น จากระายการสาธารณะต่าง ๆ รวมทั้งเครือข่ายทางอากาศอย่างเฟซบุ๊ก และวิธีการนี้ดูเหมือนจะมีพลังความหมายเป็นอย่างมากด้วยเช่นกัน

“รายการทีวี เสียงประชาชน ทำให้ผู้คนได้เรียนรู้ Face book ที่ใช้ติดต่อกันก็ทำให้วิธีคิดของชุมชนเปลี่ยน มันไม่ค่อ ๆ เหมือนก่อน มันมียุทธศาสตร์มากขึ้น มันมีการให้เรื่องราวกัน มันมีการให้ข้อมูลกัน คิดมากขึ้น ถ้วนถี่มากขึ้น ไม่ใช่จะฟุ้งเข้าหารัฐอย่างเดียว มีการให้ข้อมูล รอบคอบมากขึ้น คิดมากขึ้น มีแผนที่ของการดู (เห็นภาพ) เด็กรุ่นใหม่เร็ว ตอนนี้งถึงจุด ภาครัฐไม่เข้าใจพัฒนาการในชุมชน รัฐไม่รู้ว่าชุมชนมีพัฒนาการสิทธิชุมชนมาก”

จากสิ่งที่พี่เพลินได้กล่าวข้างต้น จึงดูเหมือนว่าบทบาทของชุมชนในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของภาคเหนือตอนบนได้พัฒนาตัวเองทั้งในเรื่องวิธีคิด วิธีกระทำ วิธีการเชื่อมโยงติดต่อโดยมีพลังของความรู้และเครือข่ายเป็นตัวหนุนเสริม ยิ่งรวมกับพลังของคนรุ่นใหม่ด้วยแล้ว ยิ่งทำให้บทบาทของชุมชนในด้านนี้มีลูกเล่นมากขึ้นหรืออาจกล่าวได้ว่าทันสมัยมากขึ้นทีเดียว

สำหรับภาคเหนือตอนล่าง เนื่องจากเป็นวัฒนธรรมการทำนาเป็นหลัก ภาษาพูดเป็นภาษากลาง อาชีพก็จะคล้าย ๆ กัน พี่เพลินจึงเห็นว่ามีส่วนทำให้การเคลื่อนไหวเป็นเรื่องของการเรียกร้องเรื่องนั้น ๆ เช่น เรื่องข้าว จะไม่ค่อยเห็นมิติอื่น ๆ เหมือนภาคเหนือตอนบน กล่าวได้ว่าภาคเหนือตอนล่างบทบาทของสิทธิชุมชนจะเป็นเรื่องๆ เป็นเรื่องไปขึ้น เพราะชีวิตสังคมของคนในแถบนี้ค่อนข้างให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เสรีนิยมเป็นสำคัญ จึงทำให้ยุทธศาสตร์หรือวิธีการต่อสู้ของ

ภาคเหนือตอนล่างจะเป็นเรื่องการรวมกลุ่มตามประเด็น ประเด็นไป เช่น ประเด็นเรื่องน้ำ ประเด็นเรื่องข้าว เป็นต้น

ส่วนภาคเหนือเขตชายแดน บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนจะมีความเร็วและแตกต่างจากภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง เนื่องจากสถานการณ์ชายแดนมีการเปลี่ยนแปลงเร็วและผู้คนแถบชายแดนสามารถอยู่ร่วมกันได้แบบไม่มีพรมแดนความเป็นรัฐแต่อยู่กันด้วยความสัมพันธ์ฉันท์ญาติมิตรทำให้ชีวิตชายแดนมีพลวัตและปรับเปลี่ยนได้อย่างมีพลัง เนื่องจากผู้คนมีการสื่อสารพูดคุยเพื่อจัดการชีวิตชุมชนร่วมกัน เส้นพรมแดนจึงเป็นเพียงเส้นสมมติที่คนในแถบนี้ไม่สนใจนัก ที่นี้จึงมีการค้าขายกันติดต่อกัน และส่งผลให้ผู้คนในแถบนี้มีบุคลิกการทำอะไรแบบรวดเร็วทั้งยังมีความสามารถในการขยายสู่ประเด็นกระทำกรอื่น ๆ ได้เร็วด้วย เช่น เรื่องสิทธิ เรื่องสัญชาติ เป็นต้น ซึ่งพี่เพลินได้ยกตัวอย่างเรื่องสิทธิของคนชายขอบเรื่องเกี่ยวกับสัญชาติที่อยู่บนผืนแผ่นดินไทยมายาวนานแต่ปราศจากสิทธิในการได้รับสัญชาติ ดังนี้

“เรื่องขอสัญชาติ ในกลุ่มที่พี่เพลินทำงาน กลุ่มสัญชาติกลายเป็นกลุ่มที่มีเพียงแต่ทำได้สำเร็จ แต่มีขบวนการต่อเนื่องในการเรียนรู้สิทธิอื่น ๆ เช่นสิทธิในการต่อสู้เรียกร้องของประชาชนเรื่องสิทธิ ”

และเนื่องจากในแถบชายแดนมีผู้อพยพเข้าออกอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ชุมชนในพื้นที่แถบนี้กลับสามารถจัดการการอยู่ร่วมกันได้โดยไม่เกิดความแปลกแยก เนื่องจากมีการยอมรับในกฎ กติกาในการร่วมมือกันทำงานและผู้นำตามธรรมชาติ เช่น ผู้ใหญ่ที่ไม่เป็นทางการซึ่งชุมชนเชื่อถือไว้วางใจในการเป็นตัวกลางเจรจาไกล่เกลี่ยปัญหาต่าง ๆ ทำให้การอยู่ร่วมกันมีความเรียบร้อยได้ โดยที่รัฐไม่ต้องเข้าไปจัดการ การปรับตัวของมนุษย์หรือการจัดการตนเองของมนุษย์ดังกล่าวถือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไม่มีใครบังคับ และเป็นผลผลิตจากการลุกขึ้นมาต่อสู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนได้เรียนรู้ว่าการต่อสู้เรื่องสิทธิเป็นเรื่องใกล้ตัว การลุกขึ้นมาทำหรือลุกขึ้นมาสู้ ทำให้สิทธินั้นสามารถดำรงอยู่ได้

“พี่เพลินว่า บ้านเรามีแบบนี้ ระหว่างชุมชน กฎกติกาของรัฐเข้าไปไม่ถึง มันคือการเป็นพี่น้องกัน มีร่วมกัน เข้าไม่ถึง อำนาจรัฐเป็นอำนาจที่แข็ง ชุมชนท้องถิ่นมีภูมิปัญญาอยู่แล้ว เช่น กระเหรี่ยงซึ่งมีทั้งพุทธ คริสต์ ที่อยู่ชายแดนแถบพม่า คนไทยคบได้หมด ทุกจุด เรามีข้อตกลง มีการพูดถึงกระทั่งเรื่อง การระมัดระวัง การให้เกียรติกัน ผู้คนมีการแบ่งปันระหว่างกัน”

นอกจากนี้พี่เพลินยังมองว่าพื้นที่ภาคเหนือแถบชายแดนผู้คนมีการพูดคุยกันเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ เช่น สิทธิเด็ก การใช้แรงงานเด็ก ผู้คนที่นี้มีความเอื้ออาทรกันและให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ รวมทั้งพยายามที่จะลดปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนด้วยตนเองให้มากขึ้น

“วันนี้คนแถบชายแดน เริ่มคิด ถ้าไม่让他เรียนหนังสือมันจะเป็นปัญหาของสังคมต่อไป”

และสิ่งสำคัญที่พีเพิลินได้แสดงความเห็นไว้คือ บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนในภาคเหนือ ไม่ได้จำกัดอยู่แค่การจัดการทรัพยากรแต่เป็นการจัดการชีวิตตัวเอง หรือเรียกว่า Self organization กล่าวคือ สิทธิชุมชนเกิดจากการมีกิจการร่วมกัน เช่น ป่าชุมชน แม้ปัจจุบันทรัพยากรต่าง ๆ ในป่าหรือชุมชนเริ่มลดน้อยลง มีการเข้าไปในพื้นที่ในชุมชนเพิ่มมากขึ้น มีคนต่างถิ่นหรือต่างชาติเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น และเมื่อคนเหล่านี้เข้าไปเก็บของในป่าชุมชน คนในชุมชนก็ยอมรับได้ โดยมองว่าเป็นการแบ่งปันเพื่อเกื้อกูลกันและกันให้อยู่ได้แบบพอประมาณมากกว่าการเข้าไปเก็บหรือตัดวงผลประโยชน์แบบอุตสาหกรรม

“มีคำถามว่าคนต่างชาติเข้าไปใช้ได้ไหม คนในชุมชนบอกว่าใช้ได้ซิ ให้เขากิน เขาจะได้ไม่เดือดร้อนเกินไป แบ่งกันกิน”

นอกจากการมองบทบาทของสิทธิชุมชนในภาคเหนือที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่แบบดังกล่าวแล้ว พีเพิลินยังได้กล่าวว่าบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนในเขตเมืองและเขตชนบทของภาคเหนือว่า มีลักษณะคล้าย ๆ กัน กล่าวคือในเขตเมืองจะเกิดกติกการอยู่ร่วมกัน มีการพัฒนาความคิดใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา ทำให้แม้อยู่ในเขตเมือง ภาคเหนือก็มีการจัดการตัวเองเช่นกัน

“มีการผูกมัดบังเกิดของการอยู่ร่วมกัน คิดใหม่ได้ตลอดเวลา”

สิทธิชุมชน: รัฐธรรมนูญและวิธีการปกป้องสิทธิชุมชน

ตามความคิดของพีเพิลิน สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญเป็นเพียงสัญลักษณ์หรือเครื่องมือในการบ่งชี้ถึงความสำคัญของชุมชนในการมีบทบาทปกป้องสิทธิชุมชนแต่ไม่สามารถนำมาใช้ได้จริง ๆ ด้วยตัวรัฐธรรมนูญเอง การมีบทบาทของชุมชนเกิดจากการลุกขึ้นมาปฏิบัติการต่อสู้ คิดค้น พุดคุยสรุปทเรียน และเปลี่ยนเรียนรู้ปัญหาของกันและกัน แล้วพัฒนาวิธีการป้องกันชุมชนให้เท่าทันปัญหาของชุมชน

“รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือที่อยู่ไกล แต่การปฏิบัติการจริงจึงจะรู้จักสิทธิ เกิดเวทีการถกกันเอาบทเรียนของเรื่องหนึ่งมาสู่อีกเรื่องหนึ่ง เช่น บทเรียนการปนเปื้อนของแคดเมียมที่แม่ดาว นำมาสู่การต่อสู้ การรู้เท่าทันของชาวบ้านในแถบแม่สวด และไม่ยอมให้เอาแคดเมียมมาทิ้งในพื้นที่”

“รัฐธรรมนูญถูกมีไว้ให้รู้ว่าเป็นอย่างไร คิดว่าราชการไม่ใช่คนปกป้องสิทธิชุมชน บางทีราชการก็มีการทำประชาคมปลอม ชาวบ้านก็รู้ จึงเกิดการโต้กลับกัน มันเริ่มมีผู้รู้ในชุมชนมากขึ้น อาจเป็นเพราะการศึกษาด้วยนะ ชุมชนที่รัฐจัดตั้งจะไม่ค่อยเข้มแข็ง ไม่เกิดกลุ่มจริง ๆ พื้นที่แลกเปลี่ยนเป็นสิ่งสำคัญ”

จะเห็นได้ว่าทั้งเรื่องข้อมูล ความรู้และวิธีการจัดการปัญหา เป็นสิ่งสำคัญของการปกป้องตนเองของชุมชน คนในชุมชนเรียนรู้วิธีการปกป้องสิทธิชุมชนมากขึ้นโดยผ่านการเรียนรู้และถอดบทเรียน ส่งให้ชุมชนเกิดกลุ่มที่เข้มแข็งและมีความสามารถในการจัดการตนเองยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ปัญหาที่เกิดจากชุมชนอื่น ๆ ก็ได้ถูกนำมาเป็นตัวอย่างในการทำความเข้าใจและสร้างชุดความคิดเกี่ยวกับผลกระทบต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับชุมชนด้วย ดังเช่น กรณีมาตาศพที่จังหวัดระยอง

“กรณีจะทำนิคมอุตสาหกรรม มีภาพจำลองหลอนเหมือนมาตาศพและชาวบ้านเริ่มหาข้อมูลหาความเข้าใจ เป็น ชาวบ้านเขาบอกว่าอุตสาหกรรมที่ไหหลำเซียว ชาวบ้านเริ่มตั้งคำถามกับสิ่งที่จะมากระทบตัวเองมากขึ้น”

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญสำหรับชุมชน มีไว้อ้างถึงเท่านั้น

“สิทธิชุมชนแบบรัฐเป็นการเปิดโอกาสมากกว่า เพราะทำให้ประชาชนสามารถดึงออกมาเป็นเครื่องมือต่อสู้ได้”

อย่างไรก็ตามพีเพิลินมองว่ากระบวนการปกป้องสิทธิชุมชนหรือรักษาและใช้สิทธิ ต้องถูกออกแบบเพื่อให้เหมาะสมในการแก้ปัญหาของแต่ละชุมชน ปัจจุบันนี้จะพบว่าการใช้ข้อมูล ความรู้และประสบการณ์ของชุมชน เป็นสิ่งสำคัญในการทำให้บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนมีพลังมากขึ้น

กล่าวโดยสรุป สำหรับพีเพิลินมองว่าชุมชนในภาคเหนือมีบทบาทอย่างสำคัญในการปกป้องสิทธิชุมชน และชุมชนในภาคเหนือแต่ละที่ต่างมีลักษณะการแสดงออกในการปกป้องในแบบของตนเอง ขึ้นอยู่กับบริบท ทรัพยากรในเรื่องนั้น ๆ และยังขึ้นอยู่กับกระบวนการในการเรียนรู้ที่มีการเชื่อมโยงกัน เป็นเครือข่าย ทำให้มีการนำไปปรับใช้ ส่งผลให้การตัดสินใจที่จะทำอะไรหรือไม่ทำอะไรของชุมชนมีประสิทธิภาพและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนมากขึ้น

ภาคกลาง

ประทีป อ่อนลุง แกนนำจากศูนย์วัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน ตำบลโคกสูง จังหวัดลพบุรี ชายชาวพุทธวัยกลางคน รูปร่างเล็ก ผิวดำแดง ผู้มีสายตามุ่งมั่น พีประทีปมีครอบครัวที่อบอุ่นเนื่องจากความสัมพันธ์อันดีระหว่าง พ่อ แม่ และลูกสาวที่กำลังเติบโตและได้เห็นการต่อสู้ของพ่อที่พยายามรื้อฟื้นชุมชนด้วยพลังทางวัฒนธรรมของชุมชนไทเบ็ง มากกว่า 10 ปี พีประทีปได้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการจัดทำ พิพิธภัณฑ์ไทเบ็ง การทำเครือข่ายกลุ่มทอผ้า และการพัฒนาศักยภาพแกนนำ โดยได้รับการสนับสนุนจากกองทุน SIF ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2542 ในเวลาต่อมาพีประทีปก็ได้ดำเนินการเรื่องจัดทำ

หมู่บ้าน OTOP และจากประสบการณ์การทำงานชุมชนต่าง ๆ ทำให้พี่ประทับใจที่มีมุมมองต่อบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนในแบบฉบับของพี่ประทับใจที่นำเสนอใจ กล่าวคือ

มุมมองต่อความหมายของคำว่าสิทธิชุมชน

สำหรับพี่ประทับใจที่ทำงานด้านชุมชนมากกว่า 16 ปี มองว่าสิทธิชุมชนคือสิทธิในการรักษา ดูแล ทำเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า วัฒนธรรม ความเป็นชุมชน ดังนั้นสิทธิชุมชนจึงเป็นสิทธิของชาวบ้านในการดูแลรักษาให้คงอยู่คู่กับการเปลี่ยนแปลง โดยยกตัวอย่างจากการทำงานด้านวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งถือเป็นสิทธิของชุมชนที่ชุมชนควรลุกขึ้นมาจัดการเองเพราะมีคนและมีเวลาในขณะที่รัฐมีสิ่งเหล่านี้น้อย

“ถ้าชุมชนไม่ลุกขึ้นมาคงไม่พอ เพราะรัฐมีคนน้อยและเวลาการทำงานชัดเจน แต่การทำงานวัฒนธรรมอยู่ในทุกช่วงเวลาของชีวิต ดังนั้นคนที่ดูแลควรเป็นชุมชน แต่บทบาทแต่ละคนก็แยกกันไป เช่น ผู้นำลูกบ้าน แต่ส่วนใหญ่แล้วจะมีบทบาทเป็นไปตามธรรมชาติ”

สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียู่แล้วและคนในชุมชนรับรู้เป็นอย่างดี

“สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียู่แล้วเหมือนกับสมัยก่อนมีป่าเขา ชาวบ้านเข้าไปเก็บกินเพื่อใช้ประโยชน์ จึงมีเขตคุ้มครองกันโดยอัตโนมัติ ชาวบ้านจะรู้จักดูแล รักษา ปกป้อง รู้เขตของใคร จะไม่มีการละเมิดกัน มีการแบ่งส่วนที่จะใช้ร่วมกัน เช่น บริเวณที่อกเขาต่าง ๆ จะเป็นพื้นที่ร่วม เราอยู่กันแบบนี้มากกว่า 200 ปีตั้งแต่ปลายอยุธยา ก็ใช้ประโยชน์จากป่าเขา”

บทบาทชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชน

ในความเห็นของพี่ประทับใจ บทบาทของชุมชนเริ่มจางหายไปจากสังคมภาคกลางเป็นเพราะสาเหตุแห่งการพัฒนาและความเจริญที่เข้ามาในชุมชน

“ความเจริญทางวัตถุในภาคกลางมีมากทำให้ชุมชนหมดคุณค่าไป สังคมเมืองที่ลูกศิษย์ทำให้ความรู้สึกเกี่ยวกับทรัพยากรลดน้อยลง ชาวบ้านจะคิดว่าไม่ใช่หน้าที่ของตัวเองเป็นเรื่องของรัฐ”

พี่ประทับใจเคยพยายามชักชวนแกนนำทำเรื่องป่า ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2542-2543 แต่แกนนำบอกว่าไม่ใช่เรื่องของเรา ทำให้เห็นได้ว่าผู้คนในชุมชนรู้สึกที่ป่าเป็นของส่วนกลางคือของหลวงจึงไม่มีความรู้สึกในความเป็นเจ้าของ ถ้าจะเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าก็คือการลักลอบ ซึ่งต่างกับในอดีตที่ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ได้เลย เพราะพื้นที่แถบนี้ในอดีตเคยอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่ามากมาย

“รุ่นพ่อแม่ อายุ 80 กว่าปีจะทำบ้านก็เดินเข้าไปในป่า ไม่ต้องซื้ออะไรเลย เมื่อก่อนในป่ามีช้างมีเสือ แถวนี้อันที่ล่าสัตว์ประมาณ 60-70 ปีที่แล้ว ”

“ป่าในภาคกลางเกิดการสูญเสียเพราะการเข้ามาของรถไฟไอน้ำ เนื่องจากต้องการไม้ไปทำ เป็นพื้นให้รถไฟวิ่ง และการทำปูนที่แกร่งคอย”

นอกจากนี้การออกกฎหมายและระเบียบต่างๆที่ให้รัฐมีอำนาจในการจัดการพื้นที่สาธารณะทำให้คนไม่สนใจดูแลปกป้องชุมชนตนเอง บทบาทของชุมชนจึงเปลี่ยนไป จากการเป็นผู้ปกป้องดูแลด้วยความรู้สึกแห่งความเป็นเจ้าของกลายเป็นผู้รอคอยการจัดการช่วยเหลือจากรัฐ เพราะถือเป็นหน้าที่ของรัฐในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

“ป่าสาธารณะสมัยก่อนกำนัน ผู้ใหญ่บ้านดูแลพอเปลี่ยนเป็นภาครัฐต่อมาภายหลังเป็นท้องถิ่น ทำให้ชุมชนไม่มีสิทธิเข้าไปจัดการทำให้ ป่าไม้ ภูเขา ถูกบุกรุก โดยง่าย โดยชุมชนไม่มีส่วนปกป้องเลย”

นอกจาก กฎหมายและกฎระเบียบต่าง ๆ ที่ลดทอนบทบาทของชุมชนในการดูแล ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กลไกของภาครัฐ อันได้แก่ บุคลากรต่าง ๆ ก็จัดเป็นสิ่งสำคัญในการ ลดทอนบทบาทชุมชนด้วยเช่นกัน

“คนที่อยู่ในแต่ละตำแหน่ง เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ที่ดิน ป่าไม้ อำนาจอยู่ในมือพวกนี้ ทำให้ สิทธิชุมชนไปอยู่ในมือของเอกชน ทำให้ชาวบ้านมีสิทธิน้อยลง”

จากคำกล่าวของพีระที่บ่งชี้ให้เห็นได้ว่า กฎหมายและกลไกของรัฐมีส่วนสำคัญในการทำให้บทบาทของชุมชนลดลง ส่งผลให้ชุมชนในภาคกลางค่อนข้างอ่อนแอในการดูแลทรัพยากร และในความคิดเห็นของพีระที่บ่งชี้ว่ากลุ่มคนในภาคกลางต่างจากกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในป่าเพราะกลุ่มคนเหล่านี้จะหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเขา

อย่างไรก็ตามพบว่าหลังปี พ.ศ.2540-2550 บทบาทของชุมชนเกี่ยวกับสิทธิชุมชนก็เปลี่ยนแปลงไป โดยพบว่าชุมชนเริ่มนำเอากฎหมายมาใช้ประโยชน์บ้าง แต่ก็ไม่มากนักเพราะยังมี บางส่วนคิดว่าเป็นหน้าที่รัฐอยู่นั่นเอง

สิทธิชุมชน: รัฐธรรมนูญและวิธีปกป้องสิทธิชุมชน

ตามความคิดเห็นของพีระที่บ่งชี้ว่าอยู่ในชุมชนโคกสูงมายาวนานมองว่า รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 โดยภาพรวมแล้ว ทำให้บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนดีขึ้นแต่ในความคิดของชาวบ้าน รัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่เข้าใจยากทำให้ชาวบ้านไม่รู้ว่าจะเอามาใช้อย่างไร แต่กระนั้นก็พบว่าการมี รัฐธรรมนูญช่วยให้การต่อสู้ของชาวบ้านกับกลุ่มทุนประสบความสำเร็จเพิ่มขึ้น ดังเห็นได้จากตัวอย่างของชาวบ้าน ตำบลช่องสาธิตา ที่ชนะการต่อสู้กับโรงงานปูนซีเมนต์ ซึ่งเริ่มต้นจากชาวบ้านไม่รู้อะไรเลยแต่พยายามช่วยกันหาวิธีการ จนกระทั่งมีเครือข่ายต่าง ๆ เข้ามาช่วยเหลือจนประสบความสำเร็จ

“ชาวบ้าน ต.ช่องสาธิต อ.พัฒนานิคม สุพรรณบุรี โรงงานปูนซีเมนต์ (โอเซียนซีเมนต์) โรงงานจะขอทำสัมปทานเหมืองแร่ปูน เนื้อที่ประมาณ 1,500 -1,800 ไร่ แต่ก่อนสู้โดยไม่รู้รัฐธรรมนูญแต่พอรู้ว่าจะเดือดร้อนแน่ถ้าให้ปูนเข้ามา ชาวบ้านก็มีการศึกษาหาความรู้เพื่อสู้ เช่น สิทธิชุมชน ผังเมือง โดยมีผู้อำนวยการโรงเรียน ชาวไร่ ช่างซ่อมมอเตอร์ไซด์ ช่างตัดผ้า เป็นแกนนำ รวมตัวกันสู้ปกป้องชุมชน พอสู้ก็เริ่มมีเครือข่าย เช่น ชมรมอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและสิ่งแวดล้อม จังหวัดลพบุรี เข้ามาช่วยให้ความรู้ ข้อมูล วิชาการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น Sky TV ประธานนักวิชาการจากสิ่งแวดล้อมมาเขียนเอกสารเสนอคุณค่าของชุมชน ต่อสู้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545-2546 จึงสำเร็จ”

ปัจจุบันสถานการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนโคกสูงกำลังถูกคุกคาม ดังเช่น กรณีนายทุนที่ต้องการแร่ทองคำ ทำให้เกิดการซื้อขายที่ดินในพื้นที่มากขึ้น

“สิทธิส่วนหนึ่งยังอยู่ในมือชาวบ้าน แต่ก็เปลี่ยนมือจากชาวบ้านไปเป็นนายทุนแล้วเพราะ เขาเข้ามากว้านซื้อ เพราะมีสายแร่ทองคำ ราคาไร่ละ 180,000-200,000 บาทแล้ว ถ้าเปลี่ยนแบบนี้วิถีของชาวบ้านจะเปลี่ยน ต้องไปทำงานโรงงาน คิดว่าถ้าเป็นแบบนี้อีก 10-20 ปี จะมีปัญหา”

อย่างไรก็ตามพบว่าชุมชนเองก็เรียนรู้ที่จะต่อสู้โดยการนำคุณค่าเรื่องวัฒนธรรมและความรู้มาเป็นเครื่องมือด้วยเช่นกัน

“โคกสูงเมื่อสองปีที่แล้วสู้กับโรงงานเบทาโกที่จะเข้ามาทำโรงงานปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดประมาณ 200 กว่าไร่ หากยอมให้เข้ามาจะมีปัญหาเรื่องกลิ่นจากการตากมูลและฝุ่นละออง ยิ่งฝนตกจะทำอย่างไร ชาวบ้านมาร่วมกันประมาณ 2000 คนยกมือไม่เอาโรงงาน บริษัทก็พยายามเข้ามาคุย แต่ชุมชนสู้ด้วยคุณค่า อัตลักษณ์ของชุมชน ข้อมูลความรู้ โดยถามเขาว่าหากความเป็นชุมชนไทยเบ็งจะล่มสลายไปจะพื้นอย่างไร การสร้างพื้นที่ชุมชนทำให้เศรษฐกิจชุมชนดีขึ้น ทุกคนมีโอกาสใช้ประโยชน์ ทุกคนทอผ้าเป็น ทำอาหารพื้นบ้านเป็น ที่สุดในที่สุด บริษัทเบทาโกก็ไม่ทำโรงงานปุ๋ยเปลี่ยนเป็นผลิตน้ำมันจากยางรถยนต์แทน”

“บริษัททำเหมืองแร่ สู้กับเขาด้วยเรื่องผังเมืองที่โคกสูงถูกประกาศให้เป็นพื้นที่สีม่วง เขตอุตสาหกรรม จึงพยายามตามเรื่อง เข้าเวทีทุกระดับ จนเกี่ยวโยงเป็นเครือข่ายกับโยธาทำให้ได้ข้อมูล ทำให้ชาวบ้านสู้จากสีม่วงเป็นสีขาวมีกรอบคาดเขียวอันเป็นพื้นที่อนุรักษ์และเกษตรกรรมได้ โรงงานจึงเข้ามาตั้งไม่ได้ แต่ก็ยังมีกลุ่มนายทุนซึ่งเป็นนักการเมืองก็เข้าไปชโลมเรื่องนี้ไว้ แต่ถึงอย่างนั้นคิดว่าโคกสูงน่าจะปลอดภัยจากอุตสาหกรรมอีกประมาณ 3-10 ปี”

จากประสบการณ์การต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนของพี่ประทีป ทำให้เห็นว่า เครือข่ายมีความสำคัญ ในฐานะเครื่องมือหรือกลยุทธ์ในการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชน เพราะเครือข่ายทำให้ชุมชนมีความรู้และข้อมูล

ที่ชัดเจนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการแลกเปลี่ยนข้อมูลการให้คำปรึกษาและการช่วยเหลือกันและกัน ทำให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเองในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิชุมชนได้เป็นลำดับ

การเปรียบเทียบความแตกต่างการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนในแต่ละภูมิภาค

ในมุมมองของพี่ประทีป มองว่าภาคใต้การต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนขับเคลื่อนไปได้ด้วยคนสองกลุ่มคือ NGO กับคนใต้ที่มีลักษณะเป็นคนสู้ ส่วนภาคกลางเนื่องจากมีอุตสาหกรรมมาก สังคมมีความเจริญ คนจึงไม่ค่อยเดือดร้อน บทบาทของชุมชนในเรื่องสิทธิชุมชนของภาคกลางจึงค่อนข้างอ่อนแอในการขับเคลื่อน ทั้งนี้เพราะไม่มีรากทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งเพียงพอ รวมทั้งการก้าวแต่ขึ้นชมวัฒนธรรมตะวันตก สำหรับภาคเหนือ เนื่องจากมีทั้งพลังการสนับสนุนจาก NGO ความเป็นชุมชน พวกพ่อที่เข้มแข็งมากและมีวัฒนธรรมประเพณีที่โดดเด่นสามารถเชื่อมโยงผู้คนได้ดีทำให้ บทบาทของชุมชนในเรื่องสิทธิชุมชนของภาคเหนือมีความเข้มแข็ง ส่วน ภาคอีสาน พี่ประทีปมองว่ามีการเกื้อหนุนจากกลุ่ม NGO มาก เมื่อเปรียบเทียบกับภาคเหนือและส่วนใหญ่ NGO เหล่านี้คือคนที่เข้าไปช่วงปัญหาการเมืองของไทยยุค 14 ตุลา พ.ศ. 2516 ทำให้ภาคอีสานมีทุนบุคคลที่เข้มแข็งสูง

นอกจากนี้พี่ประทีปยังมองว่า ลักษณะของภูมิภาคและภูมิภาคของแต่ละภูมิภาคที่แตกต่างกันก็มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนแตกต่างกันด้วยเช่นกัน

“มองว่าอีสานกับใต้เขาแข็งเพราะอีสานอยู่บนความแล้งแค้น ภาคใต้อุดมสมบูรณ์แต่มีภัยธรรมชาติทำให้เขาต่อสู้แต่ภาคกลางกับภาคเหนือสบาย ๆ ถ้าผู้ปกครองดีก็พากันดี ถ้าผู้ปกครองแย่งก็พากันแย่ง ภาคกลางไม่มีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งแบบภาคเหนือ ภาคกลางถูกทำลายด้วยความทันสมัย ความเป็นตะวันตก ครอบครัวยุคทำลาย ครอบครัวยุคสูง ครอบครัวยุคน้อยลง สอนให้คนหาเงิน ไม่ได้สอนให้ดูแลกัน อยู่ร่วมกันอย่างไรมีความสุข ซึ่งเป็นค่านิยมที่อันตรายมากกับคุณค่าความเป็นคน ระบบใหม่ ๆ ตัดคนสู่สายธารการผลิตแบบทุนนิยม”

ปัญหาสิทธิชุมชนภาคกลาง

จากการสัมภาษณ์พี่ประทีป พบข้อสรุปเกี่ยวกับปัญหาสิทธิชุมชนของภาคกลาง 4 ประการคือ

1. ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า เพราะภาคกลางใกล้กรุงเทพฯ น้ำไม่ท่วม เป็นเส้นทางสู่ที่ต่าง ๆ ได้สะดวก
2. ปัญหาสภาพแวดล้อมเป็นพิษเนื่องจากมีโรงงานมาก เช่น โรงงานน้ำตาลปล่อยน้ำเสีย ปลายตายหมดแต่ยังตรวจผ่านได้
3. ปัญหาด้านวัฒนธรรม วัฒนธรรมถูกมองเป็นเรื่องล้าสมัย โบราณ ค่านิยมเปลี่ยนแปลงไป หน่วยงานของรัฐไม่มีศักยภาพในการทำเรื่องวัฒนธรรมเพราะเจ้าหน้าที่ซึ่งถือกลไกระดับปฏิบัติมีขีดความสามารถไม่พอแม้นโยบายดีเพียงไร
4. กลุ่มคนที่ทำให้เกิดปัญหามี 4 กลุ่ม คือ นายทุน ข้าราชการ นักการเมืองท้องถิ่นรวมทั้งผู้นำชุมชน และนักการเมือง

ข้อเสนอแนะในการดำเนินการเรื่องสิทธิชุมชน

พีระที่ปีได้เสนอแนะการดำเนินการเรื่องสิทธิชุมชนไว้ 2 ประการคือ

1. นโยบายต้องไม่ปูพรม ต้องให้ชุมชนที่มีความพร้อมทำ แล้วมาคุยกับเขาให้ชัดเจน รัฐมีหน้าที่ประเมินผลและติดตาม อย่าคิดแทนชุมชน
2. รัฐต้องมองว่าเป้าหมายสุดท้ายของรัฐคือให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ให้ชุมชนจัดการตัวเองได้

จากการสัมภาษณ์พีระที่ปี ทำให้สรุปได้ว่า บทบาทของชุมชนภาคกลางในการปกป้องสิทธิชุมชนในปัจจุบันมีลดลงเมื่อเทียบกับในอดีต เนื่องจากการพัฒนาและความเจริญเติบโตที่รวดเร็วของภาคกลาง ประกอบกับการเข้าควบคุมจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของรัฐ ที่มีความเข้มข้นในพื้นที่ภาคกลาง ทำให้ชุมชนอ่อนแอลง แต่พอมีรัฐธรรมนูญ ปีพ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิชุมชน ประชาชนจึงเริ่มกล้าเข้ามามีบทบาทในการจัดการชุมชนและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

นอกจากพีระที่ปีแล้ว ในส่วนของภาคกลางผู้วิจัยได้ทำการสัมภาษณ์แกนนำในพื้นที่จังหวัดระยองอีกท่านหนึ่ง คือ คุณบุปผาทิพย์ หรือ พี่แพ็บ เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกซึ่งงานวิจัยนี้ได้รวมไว้ในส่วนของภาคกลางด้วย กล่าวคือ

บุปผาทิพย์ แซ่มณีล หรือพี่แพ็บ ผู้ประสานงาน กลุ่มรักษ์เขาชะเมา ตำบลทุ่งควายกิน อำเภอแกลง จังหวัด ระยอง อายุ 49 ปี สนใจเรื่องการศึกษาทางเลือกและการพัฒนาเด็ก เนื่องจากเกิดและเติบโตในจังหวัดระยอง จึงกล่าวได้ว่าพี่แพ็บเป็นคนภาคตะวันออกที่คุ้นชินและเห็นการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่แห่งนี้มาโดยตลอด

อัตลักษณ์ของภาคตะวันออก

เนื่องจากภาคตะวันออกมีความหลากหลายของระบบนิเวศ มีลักษณะภูมิประเทศทั้งที่เป็นทิวเขา ที่ราบลุ่มแม่น้ำและชายฝั่งทะเลและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรป่าปกและป่าชายเลนที่ใกล้กรุงเทพฯและมีความสะดวกในการคมนาคม ทำให้ได้ถูกเลือกให้เป็นพื้นที่รองรับการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) ทำให้ช่วง 30 กว่าปีที่ผ่านมาภาคตะวันออกจึงต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างมากเนื่องจากมีโครงการขนาดใหญ่ เช่น ถนน ท่าเรือน้ำลึก สนามบิน อ่างเก็บน้ำ โครงข่ายส่งน้ำ อุตสาหกรรมหนัก นิคมอุตสาหกรรม อาคารพาณิชย์กรรมและอื่น ๆ ในความเห็นของพี่แพ็บ ภาคตะวันออกคือพื้นที่ที่ครอบคลุมทั้งภูเขาและทะเลที่เชื่อมโยงกัน

“ตะวันออกคือ 4 โซนภูเขา 4 โซนทะเล ที่เกาะเกี่ยวกัน”

ตามความหมายของพีแสบ ภาคตะวันออกเฉียงประกอบด้วย 8 จังหวัด คือ นครนายก ปราจีน สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด

มุมมองต่อความหมายของคำว่า สิทธิชุมชน

ในความคิดของพีแสบคำว่าสิทธิชุมชนเริ่มเป็นที่ได้ยินและมีการตื่นตัวเมื่อไม่นานมานี้ เนื่องจากผลกระทบที่ภาคตะวันออกเฉียงใต้ได้รับจากการเปลี่ยนแปลง เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การแย่งชิงทรัพยากร การเปลี่ยนมือการถือครองที่ดินที่นำไปสู่การใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสม พื้นที่ผลิตอาหาร ลดลง ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

“ปี 36 เวลาพูดถึงสิทธิชุมชน คำนี้ยังไม่ได้ถูกนึกถึง ชุมชนยังไม่ตื่นตัวนัก ปี 37 เกิดกลุ่มรักช เขาชะเมา ก่อนปี 40 มีกลุ่มผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญมาทำ work shop เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญกลุ่มรักเขาชะ เมาตีcribinขึ้นเขียวและนำละครไปเล่นร่วมกับเขา และนั่นเป็นจุดเริ่มต้นพูดคำว่า “สิทธิ” พอปี 40 เมื่อมี รัฐธรรมนูญรู้สึกว่ามี สิทธิ สิทธิชุมชนเป็นเครื่องมือในการบ่งชี้ว่า เราทำได้ พอปี 44 ได้มีการหยิบมาตรา 46 ในรัฐธรรมนูญมาปกป้องทรัพยากรของชุมชน เพราะมีการระเบิดหินที่เขาชะเมา ของโรงโม่หินที่ได้ สัมปทาน ในขณะที่เดียวกันก็มีกลุ่มต่อต้านบริษัทเอกชนที่ปลวกแดงที่ใช้รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือในการ ต่อต้านผู้เข้ามาตัดกตวงทรัพยากรของชุมชน การขับเคลื่อนเรื่องปกป้องทรัพยากรของชุมชนส่งผลให้รู้จัก กลุ่มและเครือข่ายอื่นเพิ่มขึ้นเช่น เช่น กลุ่มลุงจ่าประสิทธิ์ พีธีรวัฒน์”

จากการเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 รวมทั้งประสบการณ์การทำงานและการต่อสู้ ร่วมกันกับชุมชนมาเป็นเวลาสี่สิบกว่าปีทำให้พีแสบเกิดมุมมองต่อความหมายสิทธิชุมชนว่าสิทธิชุมชนคือ การเป็นเจ้าของที่ทำให้ต้องปกป้องรักษา

“รู้สึกเหมือนเราเป็นเจ้าของและเราจะปกป้องสิ่งที่เป็นของเรา รัฐธรรมนูญเป็นแค่เครื่องมือ คำว่าเป็นเจ้าของ เป็นคำศักดิ์สิทธิ์ เหมือนอยู่ในวิญญานและจะแสดงออกได้ถ้าถูกบ่มเพาะเสรีภาพทาง ความคิด พลังของการรวมกัน”

บทบาทของชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชน

ในช่วงยุคการส่งเสริมงานพัฒนาสังคมของหน่วยงาน กองทุนพัฒนาเพื่อสังคม (Social Investment Fund: SIF) กลุ่มประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงรวมทั้งพีแสบ ได้มีโอกาสเรียนรู้แนวทางการทำงานพัฒนาชุมชนมากขึ้น ทำให้เกิดแนวคิดที่เป็นเชิงบวกต่องานชุมชน

“ ช่วงปี 42-44 พีแสบไปเป็นเจ้าหน้าที่กองทุนSIF จึงมีโอกาสเดินทางไปเรียนรู้ชุมชนอื่น ๆ ทำให้ มีประสบการณ์เพิ่มเติม เห็นประเด็นต่าง ๆ และได้ใช้สิทธิชุมชนในเชิงบวก”

ภายหลังปี พ.ศ. 2543 เมื่อกองทุน SIF ปิดตัวลงกลุ่มคนในภาคตะวันออกจึงได้ตกลงร่วมกันในการรวมเป็นกลุ่มประชาสังคม “กลุ่มเพื่อนตะวันออก” เพื่อทำงานพัฒนาชุมชน สนับสนุนจัดตั้งและเคลื่อนไหวด้านสังคม จึงอาจกล่าวได้ว่ากองทุน SIF มีประโยชน์อย่างมากในการสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชนในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคตะวันออก

“กองทุน SIF เป็นการรวมสรรพกำลังของภาคตะวันออกที่ทำให้ ลูกขึ้นมา นำ ทุกวันนี้ในภาคตะวันออกมีกำลังคนในการปกป้องผลประโยชน์ของชุมชนกระจายตัวอยู่เต็มไปหมด”

“ยุทธการณเฑาะฮีโต้ เป็นการรวมกลุ่มประชาสังคมก่อนที่ทุนจากซีบีจะหมด SIF สร้างให้คนเข้มแข็งขึ้น เป็นองค์กรแรกที่ส่งเงินถึงประชาชนโดยตรงโดยไม่ผ่านรัฐ ซีบีให้โอกาสคนเรียนรู้”

“แต่ก็มีบางคนมองว่า เงินนี้เหมือนเงินโยนทานหน้าศพ เป็นแค่เศษเงิน”

ในปีพ.ศ. 2544 มีการจัดงานใหญ่ร่วมกันของกลุ่มประชาชนในภาคตะวันออกคือ “งานพลิกพื้นที่วิถีชีวิตชุมชน” ที่จังหวัดปราจีนบุรี ช่วงปี พ.ศ. 2543-2544 มีการประชุมและปฏิบัติการของเพื่อนตะวันออกหลายครั้ง และมีกิจกรรมที่ร่วมกันทำเป็นลักษณะเครือข่ายคือ การจัดตั้งวิถุชุมชน งานส่วนใหญ่ของกลุ่มเพื่อนตะวันออกคืองานสนับสนุนในการจัดตั้งองค์กร ในประเด็นต่าง ๆ เช่น เกษตรทางเลือก ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม วิชากิจชุมชน ทำให้มีสมาชิกเพื่อนตะวันออกกระจายอยู่ทุกจังหวัดในพื้นที่ภาคตะวันออกโดยเฉพาะอย่างยิ่งแปดจังหวัด ได้แก่ นครนายก ปราจีน สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด ต่อมาในปีพ.ศ. 2547 เกิดโครงการชุมชนเป็นสุข กลุ่มนี้จึงได้นำแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนเข้าไปใช้ในการทำงานและช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถรับมือกับปัญหาที่เข้ามากระทบกับชุมชนของตนเองได้

“ช่วงปี 47 เครือข่ายเพื่อนตะวันออกทำโครงการชุมชนเป็นสุข ก็ใช้เรื่อง “สิทธิชุมชน” มีกรณี ซีพี ปล่องน้ำเสียเข้ามาในชุมชน บริษัทเข้ามาพูดคุยกับชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่ยอม ทำให้บริษัทต้องไปหาทางอื่นเพื่อจัดการน้ำเสียของเขา”

สิทธิชุมชน : รัฐธรรมนูญและวิธีการปกป้องสิทธิชุมชน

เนื่องจากภาคตะวันออกอยู่ในภูมิศาสตร์เขตร้อนที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติทำให้ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่สำคัญในการผลิตอาหารแต่การพัฒนาอุตสาหกรรมได้ทำให้พื้นที่เหล่านี้ถูกทำลายลง ดังนั้นพีแสบและกลุ่มเพื่อนตะวันออกจึงมีแนวคิดในการมุ่งสู่การเปลี่ยนแปลงตะวันออกซึ่งมีพัฒนาการการทำงานดังนี้

ปี พ.ศ. 2552 พัฒนาโครงข่ายข้อมูลระบบภูมิสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งในการขับเคลื่อนงานภาคตะวันออก

ปี พ.ศ. 2553 เสริมสร้างขีดความสามารถขบวนประชาสังคมภาคตะวันออกเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบมีส่วนร่วม และ ประเมินผลกระทบระดับชุมชน กรณี โครงการโรงไฟฟ้าถ่านหิน ต. เขานินซ้อ

ปี พ.ศ. 2554 ศึกษาเพื่อจัดทำชุดข้อมูลวิเคราะห์ศักยภาพพื้นที่รูปธรรมประชาชนจัดการตนเองภาคตะวันออก และประเมินผลกระทบต่อสุขภาพแบบเร่งด่วน กรณี โครงการนิคมเมโทร

ปี พ.ศ. 2555 ปกป้องคุ้มครองพื้นที่ภาคตะวันออกเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร และ ประเมินผลกระทบระดับชุมชน กรณี แผนพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก รวมทั้งจัดงาน “ 3 ทศวรรษบูรพา พัฒนาไปทางไหน...ภายภาคหน้าประชาชนบอกกำหนดเอง”

ปี พ.ศ.2555-2556 ผลักดันนโยบาย “ภาคตะวันออกคือแหล่งอาหารสำคัญที่ต้องปกป้องรักษา”

ที่แม้ยังได้กล่าวว่าการตั้งกล่าวของภาคตะวันออกจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลยหากปราศจากแกนนำ เนื่องจาก พื้นที่ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่ที่ไม่มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปมีส่วนร่วมในงานพัฒนาเท่าใดนัก องค์กรที่ทำงานในพื้นที่มักเกิดจากร่องรอยงานพัฒนาในช่วงหลังยุควิกฤตเศรษฐกิจ เป็นการทำงานของเครือข่ายภาคประชาสังคมทำงานอยู่ที่เกิดขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจ สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ซึ่งทำงานกระจายอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ใน 8 จังหวัดภาคตะวันออกซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นเครือข่ายภาคประชาสังคมในจังหวัดต่าง ๆ ที่มีบทบาทการทำงานพัฒนาในพื้นที่ โดยมีสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เข้าไปหนุนเสริมองค์กรชุมชน จนทำให้เกิดขบวนองค์กรชุมชนในภาคตะวันออก โดยมีแกนนำและประชาชนร่วมในขบวนโดยลักษณะของแกนนำและประชาชนในภาคตะวันออกคือกลุ่มคนชั้นกลางที่มีอาชีพหรือกิจการเป็นของตัวเองทำให้มีความพร้อมในการทำงานแบบอาสาสมัครที่ไม่มีค่าตอบแทนใด ๆ มากมายนัก

“ลักษณะของแกนนำของภาคตะวันออกไม่มีปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ”

ลักษณะของประชาชนในภาคตะวันออกส่วนใหญ่คิดว่าตนเองไม่มีอำนาจและไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอะไรได้ แต่เมื่อมีแกนนำเข้าไปทำงานพูดคุยและเรียนรู้ร่วมกันมากขึ้น ทำให้ลักษณะและท่าทีในการคิดของประชาชนเปลี่ยนแปลงไป

“ลักษณะของชาวบ้านจะรู้สึกว่าจะทำอะไรไม่ได้หรอก แต่สิ่งที่ค้นพบคือ นี่คือการเมือง คือสิ่งที่เราทำได้ อยากทำให้เขารู้ว่าทุกอย่างขึ้นอยู่กับการเมือง “การเมืองภาคประชาชน” หมายถึง การที่เราสามารถปกป้องสิทธิของตัวเองได้”

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การแสดงบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิของตนเอง คือการเมืองภาคประชาชนนั่นเอง

และจากการสัมภาษณ์พี่แพ็บผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันสถานการณ์ของภาคประชาสังคมในภาคตะวันออกเฉียงใต้ยังคงมีการทำงานเป็นเครือข่ายค่อนข้างมาก และมีความพยายามในการรวมกลุ่ม สร้างขบวนการคนทำงาน มีการจัดเวทีร่วมกัน เพื่อกำหนดเป้าหมาย ยุทธศาสตร์การทำงาน ในปัจจุบันมีเครือข่ายองค์กรชุมชนในระดับพื้นที่ทำงานในประเด็นต่าง ๆ เช่น เครือข่ายผู้ติดเชื้อ HIV 9 จังหวัดรวมสมุทรปราการ เครือข่ายรณรงค์มลพิษและสิ่งแวดล้อมจังหวัดระยอง เครือข่ายสื่อชุมชนภาคตะวันออกเฉียงใต้ เครือข่ายปารอยต่อ 5 จังหวัด เครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติชายฝั่งภาคตะวันออกเฉียงใต้ เครือข่ายสายลม แสงแดด จังหวัดระยอง เครือข่ายองค์กรชุมชนภาคตะวันออกเฉียงใต้ 8 จังหวัด เครือข่ายองค์กรคนพิการทุกประเภทจังหวัดจันทบุรี และเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อต่อสู้เอาชนะความยากจน จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น

นอกจากนี้ยังเห็นว่า พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงใต้ องค์กรภาคประชาสังคมมีบทบาทในการทำงานในพื้นที่มาก และปัจจุบันได้เกิดพื้นที่รูปธรรมเป็นตัวอย่างในการเรียนรู้งานพัฒนาในหลายพื้นที่ เช่น จังหวัดระยองมีศูนย์เรียนรู้วิทย์ชุมชนที่บ้านจำรุง อำเภอแกลง จังหวัดระยอง การจัดการทรัพยากรชายฝั่งบ้านเปรี๊ตใน ที่ดูแลด้านการอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดสวัสดิการชุมชน องค์กรการเงิน จังหวัดตราด พื้นที่เกษตรอินทรีย์ จังหวัดฉะเชิงเทรา และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดชลบุรี เป็นต้น หากพิจารณาลักษณะกิจกรรมที่กลุ่มประชาสังคมในภาคตะวันออกเฉียงใต้ไปใช้ในการทำงานเพื่อสร้างพลังให้กับชุมชน ในมุมมองของพี่แพ็บ แบ่งได้เป็น 2 ลักษณะคือ กิจกรรมที่เป็นประเด็นเย็น กับประเด็นร้อน แต่สิ่งสำคัญคือการทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายที่สามารถเชื่อมร้อยพลังและสร้างความเข้มแข็งในการทำงานช่วงชิงอำนาจของประชาชนในการจัดการตัวเองได้เป็นอย่างดี

“ลักษณะของกิจกรรมที่กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงใต้ใช้ในการเรียกร้องสิทธิ แบ่งเป็นประเด็นเย็น ใช้วิธีเดินธรรมยาตรา เด็ก ๆ ตรวจสอบคุณภาพน้ำ อากาศ ประเด็นร้อน การเป็นมือปัดต่อต้าน เช่น เหมืองทอง 17 แห่ง แต่ทุกอย่างที่ทำคือ การปกป้องภาคตะวันออกเฉียงใต้แล้ว แต่ละที่ ลีลากิจกรรมของแต่ละกลุ่มจะต่างกัน”

“กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงใต้มีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มตร. เขียน ที่บางละมุง ชลบุรี กลุ่มกรรม ที่ฉะเชิงเทรา กลุ่มสมิธ ที่สระแก้ว พี่จำรูญ สร้างขบวน เครือข่ายชุมชนปราจีน กระบวนการอ้อมทรัพย์ของพระอาจารย์สุบินที่ตราด กลุ่มพีระ วงศ์เจริญ ดาบแดงดาบเขียว ที่จันทบุรี กลุ่มรักษ์เขาชะเมา ที่ระยอง ใช้ยุทธศาสตร์ต่างกันแต่เอื้อต่อกัน”

เปรียบเทียบกิจกรรมการทำงานของกลุ่มประชาชนภาคตะวันออกเฉียงใต้กับภาคอื่น ๆ

หากเปรียบเทียบกิจกรรมการทำงานของกลุ่มประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงใต้กับกลุ่มประชาชนในภูมิภาคอื่น ๆ จะพบว่ามีความแตกต่างในการทำงานตามความถนัดของตนเองเป็นหลัก แต่กระนั้นก็สามารถก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายสิ่งหลายอย่างได้ เพราะการเชื่อมร้อยเครือข่ายระหว่างกันและกัน ทำให้ประชาชนมีพลังในการต่อกรและนำไปสู่การยอมรับสิทธิชุมชนมากขึ้น

“กลุ่มแกนนำในเมืองเช่น กลุ่มสลัม 4 ภาค จะเก่งเรื่องฮาร์ดคอร์ จะเก่งเรื่องมือบ ส่วนภาคกลางจะ อิงกับราชการ ภาคตะวันออก มีความหลากหลายเป็นประชาสังคมที่ต่างคนต่างมีอาชีพไม่มีใครเป็น NGO ส่วนอีสาน จะเข้มแข็งเพราะมี NGO ชัดเจน ส่วนภาคใต้ มีกลุ่มเก่าจากมูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคมเป็นแกนนำอยู่เยอะ (มอส.)”

แต่ไม่ว่ากลุ่มต่าง ๆ จะมีลีลาหรือแนวทางในการดำเนินกิจกรรมเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร พี่แป็บมีความเห็นว่าทุกกลุ่มต่างมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการปกป้องดูแลรักษาทรัพยากรของประเทศทั้งสิ้น

“ขบวนการประชาชนทุกสายแท้จริงเพื่อปกป้องทรัพยากร อย่างจังหวัดระยองแบ่งเป็นสองฝั่งคือ ฝั่งตะวันออก มีเกษตรและท่องเที่ยวเป็นทรัพยากรสำคัญ ส่วนฝั่งตะวันตกเป็นนิคมอุตสาหกรรม มีการทำลายสิ่งแวดล้อมเยอะมาก อุตสาหกรรมไม่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม งานของกลุ่มคือ พยายามย่นฝั่งตะวันออกให้คงเรื่องเกษตรและการท่องเที่ยวไว้ไม่ให้เป็นอุตสาหกรรมแบบฝั่งตะวันตกอีก”

อย่างไรก็ตามหากเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ ในทัศนะของพี่แป็บเห็นว่าภาคตะวันออกแตกต่างในเรื่องความเร็วของการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความพร้อมเรื่องสาธารณูปโภคและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ของพื้นที่

“ภาคกลาง เต็มไปด้วยที่ดิน หุ่นา, หุ่นนิคมกระจายจากเมือง แต่ภาคตะวันออก ทุกพื้นที่ที่เป็นที่ ๆ สามารถสร้างงานสร้างเงินได้หมด จึงยิ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงเร็ว เพราะทรัพยากรมีหลากหลายมาก”

นอกจากนี้ภาคตะวันออกยังแตกต่างจากภาคอื่น ๆ ในเรื่องการต่อสู้ที่นำด้วยภาคประชาสังคมหรือประชาชนไม่ใช่ NGO ที่ความรู้และมีความพร้อมในเรื่องความรู้ในเชิงการต่อสู้แนวต่าง ๆ

“การต่อสู้ของภาคตะวันออกไม่เหมือนกันภาคอีสาน ภาคตะวันออกนำด้วยภาคประชาสังคม แต่ภาคอีสานนำด้วย NGO เป็นสำคัญ ซึ่งคนเหล่านี้จะมีหน่วยงานรองรับ มีประสบการณ์ในการต่อสู้สูง แต่ภาคตะวันออกเป็นกลุ่มที่หลากหลายเกิดจากผู้คนที่มีรื้อรื้อทวนเกี่ยวกับเรื่องของชุมชนเป็นหลัก ไม่ได้มีประสบการณ์โดยตรงแบบ NGO ที่ภาคอีสาน เหนือ ใต้ NGO มีเครื่องมือ มีชุดความรู้ มีประสบการณ์เป็นมืออาชีพ ส่วนประชาสังคม เป็นพวกเรียนรู้ไปทำไป อาศัยเกาะเตี้ยกัน ไม่มีผู้นำที่ชัดเจน แต่เป็นกัลยาณมิตรกัน ติดต่อกันผ่านเฟส มือถือ ถ้าภาคตะวันออก สุทธิจะเหมือน NGO ที่สุดแล้ว”

อนาคตประชาชนในภาคตะวันออกจะเป็นอย่างไร

แม้จะยอมรับว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีขบวนการประชาชนที่ร่วมมือกันเป็นเครือข่ายในการปกป้องสิทธิชุมชนแต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็ว ทำให้เกิดคำถามว่าประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะจัดการชีวิตกันอย่างไร

“ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเปลี่ยนเร็วมา ประเมินว่าจะเกิดสถานการณ์ต่างคนต่างเอาตัวรอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งอีก 3-5 ปีข้างหน้า เราพร้อมจะรับมือกับมันหรือยัง”

“ทุกประเด็นที่เข้ามาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะมีคนลุกขึ้นมาปกป้องเอง แต่จะเอาอยู่ไหม เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เช่น กลุ่มพื้นที่วนเกษตรที่พื้นที่ทำกินอยู่ดี ๆ กำลังจะถูกรบกวนจากเรื่องการทำเหมืองทอง กลุ่มประมง เผชิญกับปัญหา น้ำมันรั่ว ก็ลุกขึ้นมาต่อสู้ สองกลุ่มนี้ปกติจะทำเรื่องเย็น เพราะกระทบโดยตรงจึงต้องลุกขึ้นมาต่อสู้แบบร้อนบ้าง”

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามทัศนะของแกนนำคนสำคัญคนหนึ่งของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะเห็นได้ว่าบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนมีสองลักษณะคือ ก่อนการมีรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 บทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนเป็นไปตามความรู้ ความเข้าใจและกิจกรรมในกลุ่มประชาชนเป็นสำคัญ แต่หลังจากมีรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 บทบาทของชุมชนหรือภาคประชาชนมีมากขึ้นในแง่ของพลังในการขับเคลื่อนการทำงาน เพราะมีรัฐธรรมนูญเป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลงชุมชน โดยเป็นไปในทิศทางที่ชุมชนได้เข้ามามีสิทธิในการเลือกและการกำหนดชีวิตตนเองมากขึ้นซึ่งพัฒนาการเช่นนี้ต้องยอมรับว่า เกิดจากการร่วมมือ ร่วมใจ ในการเรียนรู้ ต่อสู้ และทำงานร่วมกันเป็นเครือข่าย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กำนันเพชรรัตน์ สีตลลักษณ์ อายุ 52 ปี ทำทางมุ่งมั่น ตั้งใจและสุขภาพเรียบร้อย นับถือศาสนาพุทธ มีอาชีพหลักคือการทำนาและเป็นกำนันของ ตำบล.คูเมือง อำเภอ.วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี และ อาจารย์พิสมัย ศรีเนตร อายุ 44 ปีผู้คล่องแคล่ว พูดจาฉะฉาน นับถือศาสนาพุทธ เช่นเดียวกับกำนันเพชร อาจารย์พิสมัยเป็นอาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ทั้งสองท่านในฐานะแกนนำภาคประชาสังคมจากภาคอีสานที่ได้รับการแนะนำจากคุณจงกลณี ศรีรัตน์ ผู้จัดการมูลนิธิประชาสังคมจังหวัดอุบลราชธานี ให้ทำการสัมภาษณ์ท่านทั้งสองเพราะมีประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับประเด็นสิทธิชุมชนของภาคอีสาน ซึ่งท่านทั้งสองได้สะท้อนภาพการตื่นตัวในการลุกขึ้นมาปกป้องชุมชนและดูแลตัวเองของชุมชนในภาคอีสานที่น่าสนใจ

มุมมองต่อความหมายของคำว่า สิทธิชุมชน

ความหมายสิทธิชุมชนตามมุมมองของอาจารย์พิสมัยและกำนันทำให้เห็นว่าสิทธิชุมชนเป็นเรื่องของชีวิตที่ทำให้ผู้คนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างอิสระและพวกเขาได้รับผิดชอบกับสิ่งที่ตัดสินใจเลือก

อาจารย์พิสมัย “ความสามารถของชุมชนในการใช้ชีวิต ตัดสินใจที่ส่งผลกระทบต่อทุกอย่าง”
 กำหนด “ การดำรงชีวิตตัวเองทำเอง”

บทบาทของชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชน

บทบาทของชุมชนในภาคอีสานมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตที่ไม่ตื่นตัวและรอคอยความช่วยเหลือกลายเป็นการตื่นตัว สนใจ และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและดำเนินการแก้ปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งการจัดการด้วยตัวเองมากขึ้น

อาจารย์พิสมัย “คนอีสานไม่ค่อยกลัว ใจไม่ถึง ไม่ค่อยแรง จะค่อนข้างกลัว มองตัวเองด้วยคิดว่าชาวบ้านตาสีตาสาใครจะฟัง ชีวิตประจำวันชาวบ้านจะเข้าถึงนักการเมือง จะมีงานบุญประเพณีมาก นักการเมืองต้องบริจาคช่วย”

กำหนด “ คนอีสานเป็นคนซื่อ ถ้าสัญญาว่าจะให้ถ้าไม่ได้จะเปลี่ยน และมีความผูกพันกับนักการเมือง”

แม้หวังพึ่งพาผู้มีอำนาจแต่ก็พึ่งได้ไม่มากนักเนื่องจากการจัดการปัญหาสิทธิชุมชนมักมีผลกระทบต่อผลประโยชน์ของนักการเมืองและการพึ่งพาใครไม่ได้เช่นนี้จึงกลายเป็นปัจจัยสำคัญในการผลักดันให้ชุมชนต้องลุกขึ้นมาดำเนินการเอง

อาจารย์พิสมัย “นักการเมืองจะไม่ค่อยเข้ามาแก้ปัญหาเพราะทุนเป็นของนักการเมือง นักการเมืองไม่มีบทบาทในการปกป้องชุมชน ดังนั้นเรื่องสิทธิชุมชน ชุมชนต้องเข้ามาแก้ไขเอง นักการเมืองและข้าราชการไม่ค่อยมายุ่ง แต่โชคดีที่มีศูนย์ดำรงธรรม ทำให้เร็วขึ้น”

อาจารย์พิสมัย “ปัจจุบันแจกเงิน ชุมชนไม่เอาแล้ว ต้องทำงานให้ชุมชนด้วย ซื่อกก็ซื่อไป”

ปัจจุบันจึงดูเหมือนว่าชาวอีสานกำลังเรียนรู้วิธีการในการปกป้องสิทธิชุมชนของตนเองอย่างกระตือรือร้นไม่น้อยทีเดียว

อาจารย์พิสมัย “ชุมชนมีความตื่นตัวในการตัดสินใจเรื่องอะไรที่กระทบ เช่น น้ำเสียรอบมหาวิทยาลัย ชุมชนที่อยู่ใกล้ก็ลุกขึ้นมาหาข้อมูล เก็บข้อมูล เพื่อปกป้องชุมชนจากโครงการต่าง ๆ”
 กำหนด “ ภาพรวมภาคอีสาน เข้าใจและลุกขึ้นมาต่อสู้ มีการตื่นตัวต่อเรื่องสิทธิมาก เช่น ที่บางสะพาน จังหวัดเลย ชาวบ้านรวมตัวกันเรื่องเหมืองแร่ที่สร้างปัญหาสุขภาพต่อชุมชน ที่โคราชชาวบ้านต่อสู้เรื่องโรงไฟฟ้าชีวมวล”

นอกจากนี้อีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชาวอีสานมีความกล้าหาญในการลุกขึ้นมาปกป้องชุมชนส่วนหนึ่งพบว่ามาจากการที่หน่วยงานต่าง ๆ ได้เข้าไปให้ความรู้แก่ชาวบ้านในเรื่องสิทธิต่าง ๆ ทำให้ชาวชุมชนมีความรู้และมีความกล้าหาญในการลุกขึ้นมาต่อสู้กับหน่วยงานราชการเพื่อปกป้องสิทธิชุมชนตนเองมากขึ้นเพราะในอดีตชาวบ้านเคยมองข้าราชการว่าเป็นเจ้านายจึงไม่กล้าสู้

อาจารย์พิสมัย “หน่วยงานข้างนอกให้การศึกษาวงบ้านมากขึ้น เมื่อก่อนชาวบ้านไม่กล้าสู้”
 กำนัน “เมื่อก่อนชาวบ้านไม่กล้าเถียง ชาวบ้านมองข้าราชการเป็นนาย”

จากการสัมภาษณ์ ทำให้ผู้วิจัยพบว่าคนในภาคอีสานลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิด้วยตัวเองมากกว่าการชี้แนะของ NGO และสิ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีพลังในการทำงานคือการนำแนวคิดเรื่องเครือข่ายไปใช้ในการสร้างองค์ความรู้และพัฒนาศักยภาพในการปกป้องสิทธิตนเองมากขึ้น โดยเครือข่ายที่กล่าวถึงได้แก่ เจ้าหน้าที่รัฐที่ตื่นตัว สื่อสารมวลชน และนักวิชาการเป็นต้น

อาจารย์พิสมัย “ชาวบ้านต่อสู้เขาไม่มี NGO แต่มีเครือข่าย เช่น ก่อนหน้าที่จะมีโครงการอะไรเข้าไปในชุมชน กำนันผู้ใหญ่บ้านก็จะมักจะให้ข้อมูลที่เป็นบวกกับชาวบ้าน แต่เครือข่ายจะคอยให้ข้อมูลที่ถูกต้อง เช่น กรณีจังหวัดหนองคาย เจ้าหน้าที่สาธารณสุขเป็นเครือข่ายที่มาช่วยชาวบ้านเรื่องโรงไฟฟ้าขยะจนถูกเจ้าหน้าที่เรียกไปปรับทัศนคติ ส่วน NGO จะเข้าพื้นที่ที่มีประเด็น เช่น เชื้อนปากมูล”
 อาจารย์พิสมัย “ชุมชนรอบมหาวิทยาลัยลุกขึ้นติดต่อกับหน่วยงาน ร่วมมือกับนักวิชาการในพื้นที่สร้างเครือข่าย”

กำนัน “ชุมชนรู้ข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ”

นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์ ทำให้สามารถกล่าวได้ว่าการมีเครือข่ายมีบทบาทมากในการเสริมสร้างพลังชุมชนในการลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิชุมชนเพราะมีเพื่อนมีต้นแบบ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ช่วยยกระดับความสามารถของชาวบ้าน

กำนัน “ชาวบ้านให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประเพณี เช่น ถนนสายบุญ งานประเพณีสงกรานต์ มีการเปลี่ยนแปลงเริ่มไม่จัดเหล้า ไม่ทะเลาะกัน เกิดภาคีเครือข่าย”

อาจารย์พิสมัย “มีเวทีเครือข่ายมากขึ้น ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ผู้ปฏิบัติได้เรียนรู้เพิ่มขึ้น”

กำนัน “ชุมชนกระตือรือร้นมากขึ้น ตื่นตัวเพราะเห็นผล ชุมชนหนึ่งทำ ก็มีการเลียนแบบกัน เวทีทำให้เห็นต้นแบบ ทำให้เกิดการเรียนรู้ และกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัว เช่น ธรรมนูญสุขภาพ ชุมชน

กลับไปทำในพื้นที่ของตัวเอง ที่ยโสธร ขอนแก่น กาฬสินธุ์ ศรีสะเกษ คณะกรรมการหมู่บ้านเปลี่ยนเป็นสภาผู้นำ มีการถกเถียงจากปัญหา เป็นการเรียนรู้จากชุมชนเอง ”

อาจารย์พิสมัย “ชุมชนรอบมหาวิทยาลัย มีคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมมีทั้งระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล”

บทบาทการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนของภาคอีสานหลังการใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 จากการศึกษาพบว่าบทบาทการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนของภาคอีสานภายหลังประเทศไทยมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 มีการพัฒนาและสร้างสรรค์เพิ่มมากขึ้น เช่น มีการนำวิถีทางวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องมือในการสร้างพลังรวมกลุ่มของชุมชนดังเห็นได้จากการรื้อฟื้นและช่วยกันจัดงานบุญประเพณีหลักไม้แก่น หรือการใช้วิธีการทางสังคมในการฟ้องร้อง การกำหนดกฎ กติกา ตลอดจนความรู้และการวิจัยเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน เป็นต้น

อาจารย์พิสมัย “กรณีชุมชนตำบลสะละแม จังหวัดอุบล พื้นที่สาธารณะมีนายทุนมากวานซื้อที่ ชุมชนรวมตัวกันจัดงานบุญหลักไม้แก่น เพื่อกระตุ้นชุมชน สร้างข้อตกลงภายในชุมชนในการใช้ที่ดิน ชุมชนนาเยี่ย สว่างวีรวงศ์ จังหวัดอุบล ลำน้ำโขมน้อย ปลายทางเขื่อนสิรินธร ได้รับผลกระทบจากการแปรรูปมันสำปะหลังทำให้ลำน้ำธรรมชาติกลายเป็นน้ำเสีย ปลาตาย ชาวชุมชนร้องเรียนและมีการตั้งกรรมการเพื่อแก้ปัญหาแต่คณะกรรมการที่ตั้งขึ้นให้ข้อมูลชุมชนแบบวิชาการที่ชาวบ้านไม่เข้าใจ ทำให้ชุมชนไม่รู้จัดจะการอย่างไรต่อไป”

กำนัน “ชาวบ้านรู้จักสิทธิมากขึ้น เช่น การขุดที่ดินสาธารณะมีการตั้งตัวฟ้องร้อง นอกจากนี้ยังมีการตั้งกฎชุมชน รวมทั้งชาวบ้านมีการวิจัยชุมชนด้วย”

สิทธิชุมชน : รัฐธรรมนูญและวิธีการปกป้องสิทธิชุมชน

จากการสัมภาษณ์พบว่ารูปแบบการปกป้องสิทธิชุมชนของชาวอีสานมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ต้องดิ้นรนเองแบบไม่รู้อะไรมาและไม่มีความรู้และหลักการมากขึ้น เนื่องจากมีเครือข่ายมาช่วยเหลือ

กำนัน “ตอนนี้ชาวอีสานเรียนรู้หลักการให้มากขึ้น และพยายามเข้าถึงหน่วยงานต่าง ๆ ให้มากขึ้น เมื่อก่อนคนอีสานอย่างยายไฮ ทำเองจากความเดือดร้อน ไม่ผูกคอตาย”

อาจารย์พิสมัย “เมื่อก่อน จะใช้ความพยายามของตัวเอง ไม่รู้ว่าจะไปหาใคร ไม่มีช่องทาง เข้าไม่ถึง สู้อิทธิพลไม่ได้”

หากพิจารณาเรื่องวิธีการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชน จะพบว่าชาวอีสานมีวิธีการต่อสู้สองรูปแบบที่สำคัญคือแบบใช้น้ำเย็นและใช้น้ำร้อน โดยน้ำเย็นได้แก่ วิธีการหาข้อมูล การวิจัย การใช้ความรู้ ส่วนใช้น้ำร้อน ได้แก่ การประท้วง การร้องเรียน อย่างไรก็ตามพบว่าวิธีการต่อสู้เพื่อปกป้องสิทธิชุมชนของชาวอีสานมีแนวโน้มในการใช้น้ำเย็นเครื่องมือมากขึ้น

อาจารย์พิสมัย “กรณีต่อสู้เรื่องโรงไฟฟ้าและขยะ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นแล้ว วิธีการใช้น้ำเย็นคือ หาข้อมูล ใช้การวิจัยเพื่อยืนยัน ส่วนวิธีร้อน คือ การประท้วง การยื่นหนังสือ การร้องเรียน การใช้ข้อมูลทำให้ชาวบ้านได้รับข้อมูลเพิ่มขึ้น มีเครือข่ายมากขึ้น ทำให้ทำงานได้งานขึ้น เข้าถึงมากขึ้น ที่ขอนแก่นมีปัญหาโรงงานน้ำตาล อ้อย ก็ใช้การเก็บข้อมูลผลกระทบชุมชน เอาสารานุกรมสุขไปเก็บข้อมูล ใช้วิธีทำงานร่วมกับหน่วยงานวิชาการมากขึ้น ที่สารคาม ขอนแก่น จะมีนักวิชาการเข้าไปช่วย ชุมชนก็จะเข้าไปศึกษา”

อาจารย์พิสมัย “ชุมชนเริ่มไม่คาดหวังคนข้างนอกเพราะไม่ค่อยไว้วางใจ จะหาเครือข่ายมาช่วยทำ”

ก้านัน “อีสานใช้รูปแบบเย็น ๆ มากกว่าร้อน ไม่เหมือนภาคอื่น ภาคอีสานจะไม่เดินขบวน ใช้วิธีหาทางเข้าถึงหน่วยงานแบบสันติวิธี”

อาจารย์พิสมัย “ภาคอีสานอำนาจเจริญจะมีเรื่องการจัดการตนเอง ตั้งกฎ กติกาเอง มีธรรมนูญสุขภาพมีผลกระทบสุขภาพ”

การตื่นตัวของชุมชนทำให้อาจารย์พิสมัยและก้านันมองว่าบทบาทชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนของภาคอีสานในอนาคตจะมีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เหตุเพราะการเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่ายทำให้เกิดพลังในการจัดการปัญหาของชุมชนตนเองเพิ่มขึ้น

อาจารย์พิสมัย “บทบาทชุมชนจะขยาย ตระหนักเรื่องสิทธิมากขึ้น ไม่รอให้ใครมาบอก เขาจะลุกขึ้นมาเรียนรู้ ศึกษาข้อมูล ทำงานเป็นเครือข่ายมากขึ้น”

ก้านัน “ชุมชนจะมีบทบาทสูงขึ้น เพราะชุมชนเห็นผลสัมฤทธิ์จากการทำและมีบริบทธรรมนูญระดับภาค จะทำเรื่องนี้ กำหนด เสนอเป็นนโยบายให้รัฐบาลทำมากขึ้น ชุมชนรู้ปัญหาทุกอย่าง แต่มีนักวิชาการมาช่วยเหลือ ตอนนี้เชื่อว่าโจทย์กับคำตอบจะอยู่ที่ชาวบ้าน หน่วยงานราชการต้องเปลี่ยนแปลงเขาต้องให้ชาวบ้านทำ และทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยง ทำให้ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของ หน่วยงานราชการไม่ต้องทำเองเพราะทำไม่ได้แล้ว”

โดยสรุปจะเห็นได้ว่าบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือชาวภาคอีสาน มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตที่ชุมชนมีบทบาทน้อย รอคอยให้ภาครัฐหรือผู้มีอำนาจเข้ามาช่วยเหลือแก้ไข และชาวบ้านมักมองตัวเองว่าตัวเองต่ำต้อยทำให้ไม่กล้าเรียกร้อง

จัดการอะไรมากนัก ไปสู่การที่ชุมชนมีบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนของตนเองเพิ่มมากขึ้นและให้ความสำคัญกับการจัดการชุมชนตนเองมากขึ้นไม่หวังพึ่งพารัฐเช่นเดิม และการที่ชุมชนในภาคอีสานมีการพัฒนาดังกล่าวมีสาเหตุสำคัญจากการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนและระหว่างชุมชนกันเป็นเครือข่าย ทำให้เกิดการเชื่อมร้อยพลังในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชนที่มีพลัง

ภาคใต้

ไมตรี จงไกรจักร เป็นตัวแทนจากศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา อายุ 41 ปี เป็นชาวภาคใต้โดยกำเนิดบ้านเดิมของพี่ไมตรีอยู่ที่จังหวัดนครศรีธรรมราชแต่ย้ายมาอยู่ที่บ้านน้ำเค็มตอนอายุ 8 ขวบพี่ไมตรีเป็นผู้ชายที่มีรูปร่างสูง สง่า นำตาคนค้าย นับถือศาสนาพุทธ จบการศึกษาระดับปริญญาตรีสาขาการพัฒนาชุมชนจังหวัดพังงา ประกอบอาชีพค้าขายมีครอบครัวแล้วเป็นพ่อของลูกสาวสองคนและลูกชายหนึ่งคน ภรรยาเป็นชาวใต้เช่นเดียวกัน พี่ไมตรีเป็นผู้ที่คนรู้จักกว้างขวางเพราะทำงานต่อสู้ในประเด็นเรื่องที่ดิน ภัยพิบัติ และชาวเลของภาคใต้มาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังจากที่ต้องสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รักในครอบครัวช่วงเหตุการณ์สึนามิในปีพ.ศ.2547

ปัจจุบันพี่ไมตรีรู้จักในวงการประชาสังคม นับช่วงเวลาที่ผ่านมาคร่ำหวอดในวงการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนมาประมาณ 10 ปี การชอบเรียนรู้และรู้จักเรียนรู้ร่วมกับทุกเครือข่ายไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายที่ถนัดเรื่องการปฏิบัติการต่อสู้เคลื่อนไหว ใช้พลังกดดัน และเครือข่ายที่ถนัดในเรื่องการระดมสมองสร้างกระบวนการคิดจึงส่งผลให้พี่ไมตรีจะมีทักษะและประสบการณ์ในการคิดกลยุทธ์เพื่อการต่อสู้ได้อย่างหลากหลายและสามารถทำงานขับเคลื่อนขบวนการได้อย่างมีพลังและสามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ได้ ความสามารถดังกล่าวทำให้พี่ไมตรีได้รับการยอมรับและเป็นที่รู้จักของผู้คนในชุมชนและสังคมเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน สื่อต่างๆ ที่สนใจตามประเด็นการต่อสู้ของภาคใต้มักจะสัมภาษณ์และถามความคิดเห็นจากพี่ไมตรีอยู่เสมอ

จากการที่พี่ไมตรีเป็นชาวบ้านน้ำเค็มเพราะมาอาศัยอยู่ที่นั่นตั้งแต่เด็กๆ และการที่พี่ไมตรีมีประสบการณ์สูงผู้วิจัยจึงได้ขอสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนของภาคใต้ ซึ่งนำมาเรียบเรียงได้ดังนี้

มุมมองต่อความหมายของคำว่าสิทธิชุมชน

สำหรับพี่ไมตรีผู้คร่ำหวอดในวงการการต่อสู้เพื่อสังคม สิทธิชุมชนหมายถึง สิทธิของมนุษย์ที่รวมตัวกันในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งในการมีสิทธิในการจัดการหรือใช้ทรัพยากรของชุมชนร่วมกันซึ่งรัฐธรรมนูญให้การรับรอง แต่ในการปฏิบัติการจริงของเมื่อจะนำสิทธิชุมชนไปใช้ กลับประสบปัญหา เนื่องจากมีกฎหมายอื่น ๆ ที่เป็นข้ออุปสรรคในการนำสิทธิชุมชนมาใช้

“โดยหลักคิดว่าสิทธิชุมชนหมายถึงว่า ชุมชนที่รวมตัวกันมีเจตนาร่วมกันในการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดในการจัดการทรัพยากรในการใช้ทรัพยากรในการรักษาวิถีชีวิตวัฒนธรรมของคนในพื้นที่นั้นที่อยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรนั้น เช่น ถ้าชุมชนชายทะเลเลยอ้อมมีสิทธิใช้ทะเล มีสิทธิหากิน มีสิทธิ

ดูแลรักษา ตามรัฐธรรมนูญนะ แต่ในความเป็นจริงมันไม่เป็นตามนั้นเพราะรัฐธรรมนูญมันไม่ได้ถูกใช้ มันถูกใช้ตามกฎหมายแทน ทำให้ชุมชนถูกละเมิดสิทธิตามรัฐธรรมนูญเพราะว่าอาศัยกฎหมายพรบ. กฎหมายสัมปทานมาเป็นตัวละเมิด สัมปทานเป็นตัวอย่างอนุญาตให้คนอื่น เข้ามากระทำกับพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ ภาคใต้ก็จะเป็นโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ โครงการท่าเรือ โครงการนโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวมันก็ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน หรือแม้แต่นโยบายที่เกี่ยวข้องกับระบบอุตสาหกรรม การสัมปทานเหมืองแร่ อย่างเช่นบ้านผมก็เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทางทะเล ที่นี้คนที่อยู่ทางทะเลก็สงสัยว่าสัมปทานเหมืองแร่ทางทะเลแล้วฉันจะหากินตรงไหนล่ะ เคยมีนโยบายนำดินไปถมประเทศสิงคโปร์เพื่อขยายพื้นที่เกาะที่สิงคโปร์ เราต้องยกทรัพยากรให้เขาไปหรือ ในทางเป็นจริงแล้วรัฐธรรมนูญใช้ไม่ได้จริง”

สิทธิชุมชน : รัฐธรรมนูญและวิธีการปกป้องสิทธิชุมชน

แม้ไมตรีจะยอมรับว่าหลังปีพ.ศ. 2540 และ 2550 สิทธิชุมชนถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ และจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างตัวกระทำการต่าง ๆ ในสังคมเพิ่มมากขึ้นแต่กระนั้นเขายังมองว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วในชุมชนและเคยเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นทางการด้วย ซึ่งเห็นได้จากตัวอย่างจากชุมชนดั้งเดิม เช่น ชุมชนหลิเปะ จังหวัดสตูล มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสิทธิชุมชนที่รัฐไทยและรัฐต่างชาติต่างให้การยอมรับ

“ชุมชนหลิเปะมีบันทึกจดหมายเหตุระบุว่าในปี พ.ศ. 2434อังกฤษกับไทยได้ตกลงกันว่าจะยกหลิเปะและตะรุเตาให้ใครระหว่างไทยกับมาเลย์เซีย ผลปรากฏว่าชาวเลบอกว่าจะอยู่กับสยาม”

นั่นเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันความคิดของไมตรีว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วตั้งแต่อดีต ซึ่งหลักฐานดังกล่าวเป็นช่วงเวลาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสยามหรือไทยกำลังมีข้อพิพาทกับตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษแต่ทั้งสยามและอังกฤษต่างก็ฟังและเคารพการตัดสินใจของชาวบ้าน แต่ต่อมาด้วยความพยายามของคนภายนอกและการส่งเสริมการท่องเที่ยวทำให้สิทธิชุมชนถูกแย่งชิง

“ ในยุค 2497 เกิดปรากฏการณ์การหลอกชาวบ้านเพราะรู้ว่าชาวบ้านไม่รู้หนังสือ ช่วงนั้นชาวบ้านที่มีสค. 1. (ใบแจ้งการครอบครองที่ดิน) คนภายนอกก็พยายามหาวิธีนำเสนอ 1 ของชาวบ้านไปทำนส.3 (หนังสือรับรองการทำประโยชน์ที่ดิน)แล้วเอาไปขายให้ทุนภายนอกส่งผลทำให้ปัจจุบันชาวเล 90 เปอร์เซนต์ ไม่มีสิทธิอยู่บนเกาะเลย ที่นี้เราก็เลยมาสู่เรื่องความเป็นสิทธิชุมชนดั้งเดิมที่จะอยู่ในพื้นที่ดั้งเดิมที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่ปี 2434 เพราะหากยึดตามหลักกฎหมายที่ดินซึ่งศาลถือว่าเป็นเอกสารมหาชนเราสู้ไม่ได้ ปัจจุบันหลิเปะจึงใช้ความเป็นสิทธิชุมชนดั้งเดิมต่อสู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน เรื่องแผนที่ทางอากาศDSI ช่วย ทางสถาบันวิจัยสังคมจุฬาช่วยวิจัยเรื่องวิถีวัฒนธรรมว่าเขากิน เป็นอยู่ จุดไหนเป็นที่ฝั่งศพเพื่อประกอบการถูกละเมิดสิทธิชุมชน”

จากข้อความดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนนั้นมีมาตั้งแต่อดีตเพราะเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ชุมชนและในปัจจุบันรัฐธรรมนูญก็ได้นำมาบัญญัติไว้ ทำให้ชุมชนมีสิทธิทางกฎหมายอันเป็นที่ยอมรับของสังคมในปัจจุบัน ส่งผลให้ชุมชนสามารถอ้างความชอบธรรมในการปกป้องสิทธิชุมชนได้มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามในความเห็นของพีเมตรีปัญหาที่โดดเด่นและเห็นได้ชัดเจนของสิทธิชุมชนที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญคือ สิทธิชุมชนในกฎหมายรัฐธรรมนูญนำมาใช้ไม่ได้จริง

“รัฐธรรมนูญเขียนไว้เรื่องสิทธิชุมชน เขียนไว้ดี แต่ปฏิบัติจริงไม่ได้ ชุมชนเอารัฐธรรมนูญมาอ้างเพื่อใช้เพิ่มขึ้น แต่สู้ไม่ได้โดยการที่จะไปฟ้องศาลรัฐธรรมนูญก็ทำไม่ได้เพราะไม่ได้เป็นเจ้าของสิทธิโดยตรงเพราะทรัพยากรเป็นของรัฐทำให้ประชาชนไม่ใช่ผู้ทรงสิทธิ ยังไม่มีกฎหมายสิทธิชุมชนยังไม่มีผล ลูกที่จะเขียนว่าสิทธิชุมชนคืออะไรและการไม่มีกระบวนการที่ชัดเจนอะไรยังไง”

ตามความเห็นของพีเมตรีแม้รัฐธรรมนูญให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชน ทั้งรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 และ 2550 หรือในรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว ปีพ.ศ. 2557 ที่บัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนไว้ แต่เครื่องมือทางกฎหมายดังกล่าวยังไม่สามารถนำมาใช้ได้อย่างตรงไปตรงมา เนื่องจากมีข้อติดขัดในทางปฏิบัติเกี่ยวกับผู้ทรงสิทธิ การไม่มีพระราชบัญญัติรองรับรัฐธรรมนูญซึ่งเป็นกฎหมายลูกที่กำหนดแนวทางในการดำเนินการที่ชัดเจน และการไม่มีกระบวนการที่ชัดเจน แต่อย่างไรก็ยังถือว่าดีกว่าก่อนหน้านี้คือช่วงเวลาก่อนมีรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 พีเมตรีเห็นว่าประชาชนไม่มีสิทธิชุมชนเลย การระบุไว้ในรัฐธรรมนูญจึงทำให้ประชาชนมีบทบาทในการปกป้องทรัพยากรมากขึ้น และแม้สิทธิชุมชนในเชิงกฎหมายยังต่อสู้ไม่ได้ก็ตาม แต่ในเชิงสาธารณะอาจถือว่าต่อสู้ได้เพราะทำให้สังคมในวงกว้างได้รับรู้เรื่องสิทธิชุมชนมากขึ้น

เพราะก่อนหน้านี้ ในความเห็นของพีเมตรีภาคใต้มีการต่อสู้เรื่องสิทธิชุมชนกันอยู่ก่อนแล้ว แม้ไม่มีรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ดังเช่นเรื่องท่อก๊าซขณะ จังหวัดสงขลา แต่ต่อสู้ไม่ชนะ ต่อมาเมื่อมีรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ประชาชนสามารถนำเรื่องสิทธิชุมชนมาใช้ในการต่อสู้และเอาชนะได้ในที่สุด เช่น กรณีชุมชนด่านนอก อำเภอสะเดา จังหวัดสงขลา

“ชุมชนด่านนอก สะเดา เป็นชุมชนทำสวนยางมาหลายสิบปี และมี สบถ - 401 พอรัฐบาลมีนโยบายจะพัฒนาพื้นที่เป็นด้านอุตสาหกรรมจึงคิดจะไล่ชาวบ้านออกไปในสมัยรัฐบาลนายกยิ่งลักษณ์ ทำให้ชาวบ้านต้องลุกขึ้นต่อสู้ ต่อมาคสช. ได้มีนโยบายจะจัดเป็นพื้นที่พิเศษ ทำให้ประชาชนต้องต่อสู้เรียกร้องและต่อเรื่องค่าชดเชยกับคสช. ในที่สุดชาวบ้านประสบความสำเร็จเพราะสามารถประเมินราคาที่ได้ที่ 1,300,000 บาท ซึ่งกรณีนี้จัดว่าไม่เคยเกิดขึ้นเลย ไม่มีใครเคยได้ราคานี้มาก่อน ข้อตกลงดังกล่าวเสร็จสิ้นและจ่ายเงินให้ชาวบ้านเรียบร้อยแล้วเมื่อวันที่ 29 สิงหาคม 2558”

จากตัวอย่างที่พี่ไมตรีได้เล่าให้ฟังดังกล่าวทำให้เห็นว่า สิทธิชุมชนสามารถใช้เป็นแนวทางในการต่อสู้ได้แต่ต้องใช้การเจรจาเป็นสำคัญ ไม่ใช่ในฐานะกฎหมายเพราะหากใช้แนวของกฎหมายจะสู้ไม่ได้ เนื่องจากยังไม่มี ความชัดเจนในการดำเนินการ การเจรจาเป็นการทำให้สังคมได้รับรู้ข้อมูลความเป็นจริง ซึ่งเป็นความทุกข์ร้อนของผู้คน การทำให้สังคมมองเห็นความเป็นมนุษย์ที่ต้องการสิ่งจำเป็นพื้นฐาน เหมือน ๆ กันจึงเป็นยุทธวิธีที่สำคัญในการต่อสู้ของชุมชนในยุคปัจจุบัน เนื่องจากการสื่อสารแบบนี้สามารถนำไปสู่การเข้าใจและข้อตกลงต่าง ๆ ได้มากกว่าการใช้กำลังและความรุนแรง นอกจากนี้ยังสามารถทำให้รัฐรับฟังปัญหาความเดือดร้อนอย่างเข้าใจและนำไปสู่การเกิดกลไกที่เป็นรูปธรรมในการดูแลปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนเป็นต้นว่า การตั้งกรรมการดูแลเรื่องชาวเล เป็นต้น

บทบาทของชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชน

เนื่องจากภาคใต้มีความสมบูรณ์ทางทรัพยากรทำให้เป็นที่หมายปองของนักลงทุนเพราะสามารถแปลงเป็นเงินได้มหาศาลจึงทำให้มีโครงการพัฒนาต่าง ๆ เกิดขึ้นในพื้นที่เป็นจำนวนมากมาย ส่งผลให้ภาคใต้ต้องเผชิญกับการละเมิดสิทธิชุมชนภายใต้โครงการต่าง ๆ มากขึ้น เช่น โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ โครงการท่าเรือ โครงการอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ฯลฯ เพราะทุกคนต่างอยากได้ผลประโยชน์ โดยเฉพาะภาครัฐและกลุ่มทุนขนาดใหญ่

“โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ โครงการท่าเรือ โครงการนโยบายรัฐบาลเกี่ยวกับการท่องเที่ยว มันก็ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน หรือแม้แต่นโยบายที่เกี่ยวข้องกับระบบอุตสาหกรรมสัมปทานเหมืองแร่ อย่างเช่นบ้านผมก็เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมเหมืองแร่ทางทะเล ที่นั่นคนที่อยู่ทางทะเลก็สงสัยว่าสัมปทานเหมืองแร่ทางทะเล แล้วฉันจะหากินตรงไหนล่ะ”

นอกจากนี้ไมตรียังได้กล่าวว่าหัวใจสำคัญของการละเมิดสิทธิชุมชนหรือวิถีชีวิตและวัฒนธรรมคือ นโยบายของรัฐ

“นโยบายของรัฐบาล เช่น นโยบายโครงการท่องเที่ยว ที่มีผลกระทบต่อโดยตรงต่อวิถีชีวิตของประชาชน ทำให้เกิดการใช้โครงสร้างอำนาจรัฐและอำนาจเงินในการไล่หรือซื้อชุมชนซึ่งถือว่าเป็นกรรม”

จากการสัมภาษณ์พี่ไมตรีจึงพบว่าบทบาทของชุมชนในภาคใต้ในการปกป้องสิทธิชุมชนคือวิธีการต่อสู้ เรียกร้องเพื่อปกป้อง ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนวิถีชีวิตที่หลากหลายสำหรับกลุ่มพี่ไมตรีและเครือข่ายยึดจะแนวสิทธิชุมชน วิถีวัฒนธรรมเป็นตัวสู้เป็นสำคัญ

“ให้ลองคิดดูซิว่าหากไม่มีทะเลให้เขาหาปลาแล้วเขาจะอยู่ยังไง ไม่ได้ยินเสียงคลื่นแล้วนอนไม่หลับเราจะทำยังไง”

นี่คือแนวสิทธิชุมชน วิถีชีวิต วัฒนธรรมที่พีเมตรีพยายามอธิบาย นอกจากนั้น วิธีการปกป้องสิทธิชุมชนโดยการต่อสู้มีหลายมุมและใช้มิติต่างกัน

“ประชาชนแต่ละที่ใช้วิธีการต่อสู้แตกต่างกัน เช่น บางกลุ่มใช้มุมวิถีชีวิต ข้อมูลทางเศรษฐกิจ อาชีพ รายได้ การไม่เจรจากับรัฐบาล ใช้วิธีกดดัน เป็นต้นว่า กลุ่มที่สู้เรื่องท่าเรือน้ำลึกปากบารา กลุ่มนี้จะไม่เจรจากับรัฐบาล จะไม่เป็นกรรมการร่วม หรือกลุ่มท่าศาลาสู้ตามกระแสชุมชนใช้สิทธิชุมชนต่อสู้เรื่องขุดเจาะน้ำมันที่เชื่อมกับกรีนพีทและทำให้สามารถหยุดเชฟรอนได้ โดยวิธีการคือการใช้มวลชน การกดดันทางสังคม และใช้ข้อมูลทางโซเชียลทางสังคมและบางกลุ่มที่สู้โดยใช้แง่วิถีชีวิตคุณค่าของทะเลและมูลค่า”

จากคำกล่าวของพีเมตรีสรุปได้ว่า การต่อสู้มีสองด้านคือ ด้านที่เป็นไม่อ่อนเป็นต้นว่าการใช้วิถีชีวิต คุณค่า สิทธิชุมชนในการต่อสู้ และด้านที่เป็นไม่แข็ง เช่น การกดดัน การใช้มวลชน การประท้วงต่าง ๆ เป็นต้น กระนั้นอาจกล่าวได้ว่าสำหรับภาคใต้ชุมชนพยายามนำรัฐธรรมนูญมาใช้ประโยชน์ในการช่วยปกป้องสิทธิชุมชน สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญสามารถนำมาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมทางกฎหมาย ส่วนวิธีการต่อสู้ที่ได้ผล จะพบว่าสัมพันธ์กับการนำแนวทางสิทธิชุมชน วิถีชีวิตซึ่งจัดเป็นยุทธวิธีที่ละเอียดอ่อน และสามารถให้สังคมเข้าร่วมการต่อสู้ได้ แต่อย่างไรก็ตาม วิธีการต่อสู้ใด ๆ ดูเหมือนจะไม่สำคัญหากไม่ลุกขึ้นสู้ด้วยตนเองและยุทธศาสตร์การต่อสู้ที่สำคัญคือต้องทำให้สังคมเข้าร่วม และยุทธวิธีคือต้องทำให้สังคมเห็นว่าถ้าหากอย่างไร ส่วนโจทย์ที่ท้าทายในการสู้เรื่องสิทธิชุมชนคือทำอย่างไรจึงจะให้คนในสังคมเข้ามาเห็นด้วยกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน

ข้อเสนอเกี่ยวกับวิธีการต่อสู้สามประการของพีเมตรีคือ

1. สู้เรื่องวิถีชีวิต ทำให้เกิดการรับรู้ว่าคุณค่าสิทธิชุมชนจะทำให้พวกเขาสูญเสียอะไรไปบ้าง

2. ทำให้สังคมรู้ว่าคนที่กำลังถูกละเมิดสิทธิชุมชนเขามีคุณค่าอะไร

3 ต้องสู้ว่าคนที่กำลังจะถูกละเมิดสิทธิชุมชนสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับประเทศอย่างไร

สรุป

จากการศึกษาพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนก่อนหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 พบว่า โดยภาพรวมแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปจากการเป็นเพียงสิทธิที่รับรู้กันในชุมชนที่รัฐไม่รับรองอันเป็นสิทธิตามสภาพ (De facto right) มาสู่การเป็นสิทธิที่มีสิทธิและศักดิ์ในการจัดการและแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการที่ได้รับการยอมรับจากรัฐอันเป็นสิทธิตามกฎหมาย (De jure right) ทำให้ชุมชนต่าง ๆ

ในประเทศไทยทุกภูมิภาคมีความเชื่อมั่นตนเองและกล้าลุกขึ้นมาต่อสู้และรับมือกับประเด็นปัญหาการละเมิดสิทธิชุมชนได้อย่างมีพลังเพิ่มขึ้นเพราะสิทธิชุมชนได้มีสภาพเป็นกฎหมายที่ทุกภาคส่วนต้องยอมรับและปฏิบัติตาม

สำหรับบทบาทของชุมชนหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญพ.ศ. 2540 พบว่า ชุมชนมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในการปกป้องสิทธิชุมชนเพราะมีกฎหมายเป็นเครื่องมือที่สำคัญ นอกจากนี้ด้วยสถานะสถาบันเมืองที่ประชาธิปไตยเบ่งบานประกอประกอกับการเติบโตของสังคมข้อมูลข่าวสารในยุคโลกาภิวัตน์ ทำให้ประชาชนเกิดการตื่นตัวมากขึ้นในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการปกป้องสิทธิต่าง ๆ ของตนเองที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งต้องยอมรับว่าเป็นผลจากการเติบโตขององค์ความรู้ที่ได้มาจากการพัฒนาของเทคโนโลยีทางการสื่อสารที่ทำให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลและองค์ความรู้มากกว่าเดิมทำให้ชุมชนตระหนักถึงศักยภาพของตนเองในการจัดการปัญหาและไม่หวังพึ่งพารัฐแบบเดิม ๆ อีกต่อไป ชุมชนจึงลุกขึ้นมาแสดงบทบาทของตนเองอย่างคึกคักและมีชีวิตชีวา ยิ่งเมื่อผนวกรวมกับพลังการเคลื่อนไหวและตื่นตัวของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคมที่มีการเชื่อมโยงเป็นพลังเครือข่ายการเรียนรู้และพลังทางความคิดระหว่างกันและกันทั้งจากในประเทศและต่างประเทศ ยิ่งส่งผลให้เกิดแรงกระเพื่อมในการปรับเปลี่ยนบทบาทของชุมชนจากการเป็นผู้รอคอยที่อ่อนแอ กลายมาเป็นผู้มีส่วนร่วมที่มีความเข้มแข็งในการขึ้นากการเปลี่ยนแปลงของสังคมเพิ่มมากขึ้นเป็นทวีคูณซึ่งอาจถือเป็นสัญญาณเชิงบวกในการรับมือกับปัญหาที่ถาโถมเข้ามาในชุมชนในยุคที่สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างหนัก

อย่างไรก็ตามด้วยความไม่มั่นคงทางการเมืองทำให้ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายรัฐธรรมนูญและรัฐบาลบ่อยครั้งส่งผลให้สิทธิชุมชนที่มีสภาพเป็นกฎหมายและเป็นเครื่องมือสำคัญของประชาชนเกิดความไม่มั่นคงในการนำมาปฏิบัติใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสังคมไทยเดินทางเข้าสู่ช่วงปี พ.ศ. 2557 อันเป็นห้วงเวลาของการปฏิรูปสังคม เนื่องจากสถานการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2554 ภายใต้การนำของนายหญิงคนแรกประเทศไทยที่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเสื้อสีต่าง ๆ มีความรุนแรงและภาวะเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่ตกต่ำ แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนจึงตกอยู่ในสภาพแผ่วเบาเพราะรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2557 อันเป็นฉบับชั่วคราวไม่ได้กล่าวถึงสิทธิชุมชนเช่นเดิมอีกต่อไป แต่กระนั้นก็พบว่าบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่ได้โรยาลางตรงข้าม ตรงกันข้ามสิทธิชุมชนได้ถูกพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งแบบใหม่นั้นคือการเคลื่อนไหวเรื่องจังหวัดจัดการตนเองและธรรมนูญสุขภาพผ่านการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของเครือข่ายชุมชนเพื่อสร้างพื้นที่ใน การต่อรอง การแบ่งปัน จัดสรรอำนาจในการจัดการตนเองแทนการไปเรียกร้องต่อสู้ที่มักสร้างความเจ็บปวดแต่เพียงอย่างเดียวดังเห็นได้จากคำสัมภาษณ์แกนนำต่าง ๆ ที่กล่าวไป ทั้งนี้เพราะประชาชนเริ่มเชื่อมั่นในพลังของตนเองและไม่หวังให้รัฐมาช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนแบบเดิม ๆ อีกต่อไป ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าแม้จะอยู่ภายใต้รัฐบาลทหารเช่นปัจจุบัน บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องสิทธิชุมชนก็ได้ปรากฏตัวในรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการตนเองที่ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและภาคภูมิใจ ตลอดจนตระหนักถึงคุณค่าของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน

เป็นภาคีเครือข่ายที่เท่าเทียมมีพลังมหาศาลในการสร้างสรรค์ อารังรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งชีวิตของผู้คนในชุมชนให้มั่นคงยั่งยืน

ท้ายที่สุดนี้ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการเรียกร้องและส่งเสริมให้สิทธิชุมชนกลับคืนสู่การเป็นกฎหมายสูงสุดและมีกลไกรองรับการขับเคลื่อนยังคงถือเป็นสิ่งจำเป็นที่ประชาชนคนไทยต้องจัดให้มี และหากทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคมทั้งในและต่างประเทศ มีความจริงใจและตั้งใจจะดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่อย่างยั่งยืนจริง ๆ จำเป็นต้องหันมาบูรณาการการทำงานร่วมกันในทิศทางที่ส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนตลอดจนการจัดการตัวเองให้มากขึ้นเพราะเป็นพื้นฐานในการมีชีวิตรอดอย่างมั่นคงรวมทั้งต้องพยายามปรับสมดุลในเรื่องบทบาทของชุมชนและรัฐให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมและวัฒนธรรมด้วยโดยการร่วมกันและช่วยกันศึกษาเรียนรู้นวัตกรรมทางสังคมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องเพื่อชุมชนจะได้มีความแข็งแรง เติบโตสามารถรับมือกับปัญหาต่าง ๆ ในยุคโลกาภิวัตน์อันซับซ้อนได้อย่างมีประสิทธิภาพและคุณค่าต่อไป

บทที่ 5

สรุปอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่องบทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. เพื่อศึกษาพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย ก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 2. เพื่อศึกษาบทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทย หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ซึ่งผลจากการศึกษาสามารถนำมาสรุปและอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

สรุป

1. พัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย ก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

พบว่า แนวคิดสิทธิชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงจาก ยุคเริ่มต้น สู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน สู่ยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจกล่าวคือ

ยุคเริ่มต้นแนวคิดสิทธิชุมชนมีลักษณะดังนี้

1. การเป็นสิทธิรวมหมู่หรือสิทธิของกลุ่มคนในถิ่นที่ต่างๆ ซึ่งมีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นไทยทั่วทุกภาคเป็นเวลายาวนานแล้วนับตั้งแต่อดีตเมื่อเริ่มมีชุมชน และค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยสิทธิแบบปัจเจกชนเมื่อทุนนิยมเสรีเข้ามาในสังคมไทยและทำให้ผู้นำคือพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้มีอำนาจสูงสุดต้องดำเนินนโยบายการปฏิรูปและการพัฒนาประเทศตามแบบตะวันตกเพื่อให้ประเทศมีความทันสมัยและความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมนานาชาติทั้งหลาย ดังนั้นสิทธิชุมชนในอดีตจึงเป็นสิทธิตามสภาพ (De facto right) มีใช้สิทธิตามกฎหมาย (De jure right) ที่ผู้มีสิทธิต้องมีอำนาจตามกฎหมายเท่านั้น
2. ความหมายสิทธิชุมชน ในอดีตหมายถึงอำนาจของความสัมพันธ์ของผู้คนชุมชน ในการกำหนดกฎเกณฑ์ทางสังคมเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและอื่น ๆ ร่วมกันเช่น ฮีตสิบสองคองสิบสี่ แก่ฝ่าย เป็นต้น โดยจุดมุ่งหมายสำคัญคือความสงบและการอยู่รอดร่วมกันของชุมชน
3. สิทธิชุมชนเป็นสิทธิเชิงซ้อน อันเป็นข้อตกลงหรืออำนาจแห่งการจัดการประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีหลายชนิดซ้อนทับกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างชัดเจนหรืออาจกล่าวได้ว่าอยู่ไม่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดเสียทีเดียว เช่น สิทธิครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ แต่ผู้คนในแต่ละชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ต่างเข้าใจร่วมกันเป็นกันดีว่าต้องปฏิบัติอย่างไรในสิทธิเชิงซ้อนต่างๆ ดังกล่าว

ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่านของแนวคิดสิทธิชุมชน มีลักษณะดังนี้

1. นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475-2539 แนวคิดสิทธิชุมชนไม่ได้รับการกล่าวถึงเลยในรัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ และรัฐธรรมนูญให้ความสำคัญกับสิทธิปัจเจกชนเป็นสำคัญ สิ่งสำคัญคือในช่วงนี้รัฐถือเป็นผู้มีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม พบว่ามีรัฐธรรมนูญบางฉบับ เช่น รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2517 ค่อนข้างเปิดโอกาสให้สิทธิกับกลุ่มคนในสังคมไทยเพิ่มขึ้นบ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงสิทธิในการเสนอเรื่องราวร้องทุกข์เท่านั้นขณะเดียวกันก็เริ่มมีแนวทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับรัฐบาลท้องถิ่นบ้าง แต่เนื่องจากสภาพการเมืองภายในมีปัญหาประกอบกับภัยคุกคามเรื่องคอมมิวนิสต์ทำให้การกระจายอำนาจดังกล่าวเป็นไปได้เพียงลายลักษณ์อักษรไม่สามารถเกิดผลเป็นรูปธรรมได้อย่างจริงจัง

2. การพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมที่เข้มข้นทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงและได้รับผลกระทบด้านคุณภาพชีวิตอย่างหนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากมีแผนพัฒนาประเทศอย่างชัดเจน ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา รัฐบาลต่างพยายามดำเนินนโยบายรวมศูนย์อำนาจในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเอาไว้ในมือแต่เพียงผู้เดียว ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นหรือภูมิภาคต่าง ๆ กลายเป็นของหลวงหรือของรัฐที่รัฐเท่านั้นที่จะเป็นผู้มีอำนาจดูแลจัดการไม่ใช่ของชุมชน และทำให้แนวคิดสิทธิชุมชนที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศต่างได้รับการเบียดขับออกจากพื้นที่ต่าง ๆ ในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น เริ่มจากภาคกลางและขยายไปยังภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ แต่ชุมชนก็ไม่ได้นิ่งเฉยและปล่อยให้รัฐจัดการตามอำเภอใจแต่เพียงฝ่ายเดียวเนื่องจากพวกเขาได้รับผลกระทบและมีคำถามเกี่ยวกับความถูกต้องเป็นธรรมมากขึ้นเรื่อย ๆ และแสดงออกมาในรูปของการลุกขึ้นมาต่อสู้และเรียกร้องความเป็นธรรมในสังคมของชุมชนและประชาชนเพิ่มมากขึ้นทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย

3. กระแสแนวคิดสิทธิชุมชนระดับสากล ความตื่นตัวเคลื่อนไหวทางการเมืองในระดับประเทศ และการเข้าร่วมภาคยานุวัติต่อกติกาสากลว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในปี พ.ศ. 2539 เป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลให้ในเวลาต่อมาเกิดข้อบัญญัติในรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 ที่ให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนอย่างเป็นทางการ

4. ช่วงการเปลี่ยนผ่านของแนวคิดสิทธิชุมชน ปี พ.ศ. 2540 พบว่า แนวคิดสิทธิชุมชนแบบไม่เป็นทางการหรือสิทธิตามสภาพยังคงดำรงอยู่อย่างสืบเนื่อง จากช่วงเวลาก่อนหน้านั้น โดยปรากฏตัวผ่านเคลื่อนไหวต่อสู้อย่างต่อเนื่องระหว่าง ภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนเพื่อช่วงชิงอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากร อย่างไรก็ตามชุมชนมักตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบและได้รับความเดือดร้อนจากการถูกแย่งชิงทรัพยากรที่ทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ

5. การปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่สมดุลระหว่าง ชุมชนกับรัฐและระหว่างชุมชนกับภาคเอกชนดำเนินการผ่านวิธีการต่อสู้เรียกร้อง 2 ลักษณะ คือ การต่อสู้โดยใช้วิธีอ่อน เช่น การรวมตัวกันประท้วง การเดินขบวน การปิดถนน การล้อมทำเนียบ การยื่นข้อเรียกร้อง การแจ้งความ และ การต่อสู้โดยใช้วิธีเย็น เช่น การทำกิจกรรมวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้นว่า การนั่งสมาธิ การบวชป่าชุมชน การศึกษา

เรียนรู้การอนุรักษ์และพัฒนาป่าร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคม การแสดงดนตรี การจัดงานภาพยนตร์ เป็นต้น

6. ท่ามกลางภาวะการแย่งชิงและขัดแย้งระหว่างอำนาจรัฐและอำนาจทุนที่พยายามละเมิดและช่วงชิงทรัพยากรจากชุมชน สถาบันกษัตริย์ได้แสดงบทบาทในการช่วยเหลือปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วยในขณะที่สื่อมวลชนมีความกล้าในแนวคิดสิทธิชุมชน กล่าวคือส่วนหนึ่งเห็นด้วยในการสนับสนุนชุมชนให้มีสิทธิในการปกป้องจัดการดูแลทรัพยากรของชุมชนเองขณะที่อีกส่วนหนึ่งกลับสนับสนุนให้รัฐเป็นผู้ดูแลจัดการทรัพยากร

ยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจของแนวคิดสิทธิชุมชน มีลักษณะดังนี้

1. ภายหลังจากปีพ.ศ. 2540 แนวคิดสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นทางการเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการโดยถูกระบุไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับที่ 16 พ.ศ. 2540 ซึ่งมีบทบัญญัติที่ให้การรับรองและเกี่ยวข้องกับสิทธิชุมชนที่ชัดเจนเพิ่มขึ้นในมาตราต่าง ๆ เช่น มาตรา 46 56 59 76 78 และ 79 แต่เนื่องจากมีข้อกำหนดในท้ายมาตราที่ว่า “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ในมาตรา 46 56 และ 59 จึงทำให้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลายเป็นเพียงเจตนารมณ์และไม่สามารถนำไปใช้ได้จริงเนื่องจากต้องการกลไกประกอบการปฏิบัติ เช่น การออกเป็นพระราชบัญญัติ จึงจะมีผลในการปฏิบัติจริง

2. เมื่อเข้าสู่ปี พ.ศ. 2550 มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับที่ 18 พ.ศ. 2550 จึงทำให้แนวคิดสิทธิสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้จริง เนื่องจากมีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิชุมชนในส่วนที่ 12 ว่าด้วยเรื่องสิทธิชุมชนตามมาตรา 66 และ 67 ที่ชัดเจนและบทบัญญัติอื่นที่เกี่ยวข้องในมาตรา 57 58 และ 85 ไม่มีข้อกำหนดต่อท้ายมาตรา “ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ทำให้ชุมชนสามารถใช้สิทธิได้โดยตรงแม้ไม่มีกฎหมายระดับพระราชบัญญัติรองรับไว้ และเกิดมีกรณีตัวอย่างที่โด่งดังมากในช่วงปีพ.ศ. 2552 คือ คดีการฟ้องร้องรัฐของชุมชนมาตาพุดที่ศาลปกครองกลางสั่งคุ้มครองสิทธิชุมชนของชาวบ้านโดยให้หน่วยงานรัฐสั่งผู้ประกอบการประเภทกิจการที่มีความรุนแรงจำนวน 76 โครงการระงับโครงการเป็นการชั่วคราวแต่กระนั้นหากแยกย่อยตามประเภทหรือลักษณะของทรัพยากร เช่น ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ก็ยังมีปัญหาการนำรัฐธรรมนูญไปใช้อยู่ดี จึงมีนักวิจัยนำเสนอให้ปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น

3. ในปีพ.ศ. 2557 มีเหตุการณ์รัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาลนายกรัฐมนตรียิ่งคนแรกของประเทศไทย นางสาว ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร รัฐบาลใหม่ภายใต้การนำของ พลเอก ประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวปี พ.ศ. 2557 ซึ่งพบว่าไม่มีการกล่าวถึงสิทธิชุมชนเลย เนื่องจากรัฐธรรมนูญมุ่งให้ความสำคัญเรื่องความมั่นคงและการปฏิรูปประเทศเป็นหลัก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในปี พ.ศ. 2557 แนวคิดสิทธิชุมชนที่เคยได้รับการรับรองโดยกฎหมายได้หายไปจากสังคมไทย รอจนกว่าจะมีการจัดทำรัฐธรรมนูญใหม่เสร็จเรียบร้อย จึงจะเห็นอนาคตของแนวคิดสิทธิชุมชนในสังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง

4. ปัจจัยที่มีผลต่อพัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชน ได้แก่ ลักษณะประชากร ลักษณะสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ลักษณะสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ ลักษณะสภาพแวดล้อมทาง

วัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมตะวันตก ทำให้แนวคิดสิทธิชุมชนเปลี่ยนแปลงจากสิทธิดั้งเดิมที่เป็นสิทธิรวมหมู่รับรู้กันเองไม่เป็นกฎหมายแบบทางการ แปรเปลี่ยนเป็นสิทธิชุมชนตามกฎหมายที่มีศักดิ์และอำนาจในการจัดการที่เป็นทางการและสังคมต้องยอมรับเพิ่มมากขึ้น

2. บทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทย หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

1. จากการศึกษาพบว่านับตั้งแต่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 บทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากเดิมทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพโดยเห็นได้จากการเรียกร้องสิทธิชุมชนของผู้คนในแต่ละภูมิภาคทั้ง ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ที่มีเพิ่มมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไป ภาคที่เห็นบทบาทการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนที่ชัดเจนได้แก่ ภาคใต้เนื่องจากมีปริมาณของการรวมกลุ่ม ต่อสู้เรียกร้องสูงกว่าภาคอื่น ๆ และมีรูปแบบหรือวิธีการในการต่อสู้ที่เข้มข้นหลากหลายทั้งวิธีร้อนและวิธีเย็น ส่วนภาคอื่น ๆ บทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนก็โดดเด่นไม่น้อยเช่นกัน จึงอาจกล่าวได้ว่าภายหลังการประกาศใช้ รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา บทบาทของประชาชนในการปกป้องสิทธิชุมชนได้กลายมาเป็นประเด็นและเครื่องมือสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น

2. หลังปี พ.ศ. 2540 มีการเปลี่ยนแปลงไปของรูปแบบและสาระในการแสดงบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชน กล่าวคือเปลี่ยนแปลงจากเดิมที่มุ่งเน้นรูปแบบการต่อสู้ทั้งโดยวิธีร้อนและวิธีเย็นเพื่อช่วงชิงอำนาจการจัดการเหนือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนมาเป็นของประชาชน กลายเป็นชุมชนในสังคมให้ความสำคัญกับการร่วมมือกันในแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาเครือข่ายของผู้คนในสังคมเพิ่มมากขึ้นโดยจุดมุ่งหมายสำคัญคือการจัดการตนเอง อันถือเป็นความรับผิดชอบตัวเองของประชาชนคนเล็กๆ ที่ผ่านการต่อสู้เรียนรู้ชีวิตสังคมมาอย่างต่อเนื่องยาวนานซึ่งหลักฐานที่บ่งชี้การคิดและทำแบบนี้ของชุมชนคือ การเติบโตของคำว่าจังหวัดจัดการตนเอง ธรรมนูญสุขภาพ สภาชุมชน กรรมการชุมชน เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่า ผลกระทบจากการถูกแย่งชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยาวนานรวมทั้งความพยายามในการต่อสู้ไม่ยอมนิ่งเฉยของประชาชน ได้ส่งผลให้เกิดการเชื่อมโยงเครือข่ายพลังผู้คนและองค์กรต่าง ๆ ที่มีความแข็งแกร่งเป็นชายเี่ยวทางสังคมที่ช่วยรองรับความเจ็บปวดและอ่อนล้าของชุมชนและได้ช่วยให้เกิดวิถีของการคิดและดำเนินการในแก้ปัญหาาร่วมกันภายในชุมชนของตนเองแบบใหม่ที่ไม่ใช่การหวังพึ่งใครอีกต่อไปแต่เป็นการพึ่งรแรงกำลังความคิดและการกระทำร่วมกันของผู้คนในชุมชน

3. จากการศึกษาจึงพบว่าการแสดงบทบาทในการเชื่อมร้อยเป็นเครือข่ายสังคมได้กลายเป็นความหวังและภาคภูมิใจของผู้คนต่างๆ ในสังคมไทยเพราะทำให้พวกเขามองเห็นศักยภาพของตนเองใน

การเลือกหนทางการดำรงชีวิตสังคมอย่างอิสระ สร้างสรรค์และสมดุล ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนภายหลังปี พ.ศ. 2540 ได้พัฒนาเข้าสู่บทบาทในการยกระดับคุณค่าความหมายของการเป็นมนุษย์ที่เท่าเทียมกันไม่ว่าจะเป็นชาวเมืองหรือชาวบ้าน คนรวยหรือคนจน ผู้ปกครองหรือผู้ถูกปกครอง ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของตัวเองและเสรีภาพในการกำหนดชีวิตดังกล่าวจึงไปไกลเกินกว่ามุมมองในการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแต่เพียงประการเดียวอีกต่อไป นั้นหมายถึงว่าบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนในประเทศไทย ภายหลังปี พ.ศ. 2540 คือ การแสดงออกถึงอิสระภาพแห่งเจตจำนงในการกำหนดชีวิตของตนเอง อันถือเป็นสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง ที่ปะทุขึ้นจากการเรียนรู้ของชุมชนอันเป็นฐานรากของสังคมไทย มิใช่การสั่งการหรือการยินยอมของอำนาจรัฐหรือผู้ปกครอง

อภิปรายผล

จากผลการศึกษานำสู่ประเด็นการอภิปรายได้ดังนี้

1. พัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทยก่อนหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพ.ศ. 2540

จากข้อค้นพบที่ว่ามีการเปลี่ยนแปลงของแนวคิดสิทธิชุมชนจาก ยุคเริ่มต้น สู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่าน และยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจ อันสะท้อนให้เห็นว่าสิทธิชุมชนในระยะเริ่มแรกที่เป็นสิทธิตามสภาพ (De facto right) ที่รับรู้และยอมรับกันภายในชุมชน โดยรัฐไม่ได้มายุ่งเกี่ยวหรือสนใจจัดการมากนัก ต่อมาเมื่อสังคมเติบโต พัฒนาและ เปลี่ยนแปลงไปตามเส้นทางของทุนนิยม ที่ให้ความสำคัญกับหลักกฎหมาย ทำให้สิทธิชุมชนไม่สามารถนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเต็ม พัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชนดังกล่าวพบว่าสอดคล้องกับผลการศึกษาของนักวิชาการหลายท่าน เช่น นิตยา โพธิ์นอก (2554), กิตติศักดิ์ ปรกติ (2550), ชลธิรา สัตยาวุฒนาและคณะ (2547) และ ยศ สันตสมบัติและคณะ (2547) เป็นต้น ซึ่งต่างอธิบายไปในแนวทางเดียวกันว่าสิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มิอยู่ในสังคมไทยเรานานแล้วและสามารถช่วยดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทยมาได้อย่างยาวนาน โดยผ่านการมีและใช้กฎหมาย จารีตประเพณีตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมกัน และจากข้อค้นพบของงานวิจัยนี้ พบว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในสังคมโลกได้ทำให้สิทธิชุมชนในสังคมไทยปรากฏตัวเด่นชัดและเป็นที่ยอมรับอย่างจริงจังมากขึ้นโดยสิทธิชุมชนได้เปลี่ยนเข้าสู่การเป็นสิทธิตามกฎหมาย (De jure right) ที่ต้องยอมรับทั่วกันดังปรากฏในกฎหมายรัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ซึ่งประเด็นนี้พบว่าสอดคล้องกับการศึกษาของกิตติศักดิ์ ปรกติ (2550 หน้า 80) ที่ได้อธิบายไว้ว่า กระแสการยอมรับสิทธิในฐานะที่เป็นสิทธิของประชาชนเป็นกระแสความคิดด้านสิทธิมนุษยชนที่แผ่ออกไปทั่วโลก และมีแนวโน้มที่จะได้รับการรับรองกว้างขวาง

ขึ้นทุกที โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การรับรองความมีตัวตน และความสามารถมีสิทธิของชุมชน และการรับรองสิทธิในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง และสิทธิร่วมเป็นเจ้าของและร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นทั้งสิทธิตามกติกาสากลว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง และตามกติกาสากลว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งประเทศไทยได้เข้าเป็นภาคีและได้ทำภาคยานุวัติและมีผลบังคับกับประเทศไทยแล้วทั้งสองฉบับ ทำให้ประเทศไทยมีพันธกรณีต่อประชาคมระหว่างประเทศในการถือเอาหลักเกณฑ์ของอนุสัญญาเป็นคุณค่าพื้นฐานทางกฎหมายที่หน่วยงานของรัฐพึงปฏิบัติตาม และเมื่อนำมาประกอบกับการรับรองสิทธิขั้นพื้นฐานตามรัฐธรรมนูญที่มีค่าบังคับเป็นกฎหมายสูงสุดทำให้เกิดความคาดหวังว่าชุมชนย่อมสามารถกล่าวอ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญและพันธกรณีตามกติการะหว่างประเทศดังกล่าวเพื่อต่อสู้บังคับตามสิทธิของตนได้อย่างถูกต้องชอบธรรม นอกจากนี้ผลจากการศึกษาในครั้งนี่ยังสะท้อนให้เห็นประชาธิปไตยที่เน้นโดยรัฐบาลแบบเดิมของสังไทยได้พัฒนาสู่ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมที่เน้นการประชาชนเป็นแกนหลักสำคัญในการขับเคลื่อนสังคมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปของ นิตยา โพธิ์แก้ว (2557 หน้า 136-137) ที่ได้อธิบายกล่าวไว้ว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เริ่มมีการดำเนินการเชิงสถาบันที่ทันสมัยขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 จนกระทั่งช่วงต้นทศวรรษที่ 1970 โดยมีลักษณะค่อนข้างเป็นคู่ตรงข้ามกับรัฐและธุรกิจขนาดใหญ่ และเมื่อประมาณทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลก็ได้ปรับบทบาทตนเองหันมาให้ความสำคัญกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและประชาชนทั่วไปในการประยุกต์ใช้นโยบายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากแนวคิดการสั่งการและควบคุม (Command and control) เป็นแนวคิดที่ไม่น่าพึงประสงค์อีกต่อไปและการรวมศูนย์หรือการใช้กฎระเบียบเป็นหลักไม่ได้ตอบโจทย์ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน(Meadowcroft, 2004, pp. 8 – 9 อ้างถึงในนิตยา โพธิ์แก้ว.2557 หน้า 137)

นอกจากนั้นผู้วิจัยยังสังเกตเห็นว่าพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนที่ได้ค้นพบดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยที่พัฒนาแนวคิดสิทธิชุมชนได้เริ่มต้นขึ้นมาจากภายในแต่ชุมชนก่อนแล้วจึงได้รับอิทธิพลจากสังคมโลกโดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่นำมาซึ่งแนวคิดสิทธิมนุษยชนที่ให้ความสำคัญและตระหนักในคุณค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ทำให้แต่ละภูมิภาคจะมีการเติบโตของแนวคิดสิทธิชุมชนที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคมของแต่ละภูมิภาคและผสมผสานบูรณาการกันจนก่อให้เกิดเป็นภาพรวมพัฒนาการแนวคิดสิทธิชุมชนที่เริ่มตั้งแต่ยุคเริ่มต้น เข้าสู่ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนผ่านจนถึงยุคปัจจุบันหรือยุคแห่งการปรับสมดุลเชิงอำนาจ โดยปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการพัฒนาการของแนวคิดสิทธิชุมชน ได้แก่ ลักษณะประชากร ลักษณะสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ลักษณะสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ ลักษณะสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ รวมทั้งการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมตะวันตก ซึ่งสอดคล้องกับ พอพันธ์ อูยานนท์. (2558 หน้า 350-351) ที่ได้

อธิบายว่า ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของภูมิภาคต่าง ๆ ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ และภาคอีสาน ภายหลังจากการลงนามสนธิสัญญาเบาริ่งในปี 2398 จนถึงปัจจุบัน เศรษฐกิจภูมิภาคต่าง ๆ ได้มีพัฒนาการทางเศรษฐกิจจากภายในและเป็นตัวของตัวเองระดับหนึ่งอย่างต่อเนื่องและมีความหลากหลายนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 โดยปัจจัยสำคัญที่ส่งผลและมีอิทธิพลต่อพัฒนาการของเศรษฐกิจในภูมิภาคต่าง ๆ ของไทย ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละภูมิภาค ความชำนาญในการผลิตเพื่อการค้าภายในประเทศ ลักษณะอาชีพของประชากรซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรทำให้ต้องอยู่ในชนบท เป็นต้น โดยการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมของภูมิภาคเริ่มเกิดขึ้นอย่างจริงจัง ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เนื่องจากเมืองในภูมิภาคเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องหลังจากการเติบโตของเมืองหลวงอย่างกรุงเทพฯ เริ่มอิมตัว เช่น เชียงใหม่ หาดใหญ่ นครราชสีมา อุตรธานี ซึ่งส่งผลต่อไปยังการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาค ซึ่งสภาพภูมิศาสตร์ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจของภูมิภาคต่าง ๆ เนื่องจากมีผลต่อการคมนาคมขนส่งผลิตภาพทางการเกษตร และความแตกต่างระหว่างพื้นที่และภูมิภาคก็จัดเป็นลักษณะเด่นของพัฒนาการเศรษฐกิจของภูมิภาค และโดยรวมแล้วการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจภูมิภาคต่างเจริญขึ้นแต่ก็พบว่ามีปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองในประเทศเนื่องจากความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้และความแตกต่างทางชนชั้นและนับเป็นปัญหาสำคัญของไทยจนกระทั่งปัจจุบัน

2. บทบาทในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทยหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

จากข้อค้นพบที่ว่าบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทยมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจากเดิมทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพโดยสะท้อนจากการเรียกร้องสิทธิชุมชนของผู้คนในแต่ละภูมิภาค ทั้ง ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ที่มีเพิ่มมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปโดยตลอดทำให้ชุมชนมีอำนาจในการต่อรองและจัดการปัญหาของชุมชนได้เพิ่มมากขึ้นโดยภาคที่เห็นบทบาทการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชนที่ชัดเจนได้แก่ ภาคใต้เนื่องจากมีปริมาณของการรวมกลุ่ม ต่อสู้เรียกร้องสูงกว่าภาคอื่น ๆ และมีรูปแบบหรือวิธีการในการต่อสู้ที่เข้มข้นหลากหลายทั้งวิธีร้อนและวิธีเย็น ผู้วิจัยเห็นว่าการที่แต่ละชุมชนทั้งทุกภูมิภาคต่างพยายามแสดงบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนเพิ่มมากขึ้นที่เป็นเพราะการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยเนื่องจากแรงขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นผลจากนโยบายการพัฒนาประเทศไทยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งเน้นตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักและละเลยชีวิตชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นผลจากระบบกฎหมายที่ไม่สมบูรณ์หรือละเอียดเพียงพอและมักให้ความสำคัญกับรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ประกอบกับประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมโดยภาคประชาชนของประเทศไทยยังไม่เข้มแข็งพอ ทำให้ประชาชนขาดโอกาสในการใช้สิทธิที่แสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ของตนเองและ

ชุมชน ซึ่งงานวิจัยของ ทัน ทองดี (2555 หน้า 161-162) ที่ได้กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่าแม้สังคมไทยจะมีการรับรองสิทธิชุมชนไว้ในรัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 และปรับปรุงให้ชัดเจนขึ้นในปี พ.ศ.2550 โดยมีการออกกฎหมายลูกบางฉบับเช่น พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 ซึ่งถือเป็นการอนุวัติตามหลักการในมาตรา 66 ของรัฐธรรมนูญเพื่อรับรองหลักการสิทธิชุมชน แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดจะพบว่า เป็นเพียงหลักการกลาง ๆ ที่ไม่ได้มีการกำหนดกระบวนการ รายละเอียดของหลักเกณฑ์การใช้สิทธิชุมชนตามสภาพความเป็นจริงของการใช้สิทธิต่าง ๆ เช่น การจัดการป่าชุมชน การจัดการผายน้ำ เหมืองที่ราบเลี้ยงสัตว์ การจัดการบริเวณลุ่มน้ำโดยเฉพาะ จึงทำให้ไม่สามารถนำกฎหมายมาปรับใช้ได้จริงจดังเช่นที่ปรากฏเป็นปัญหาในการปรับใช้กับการประมงชายฝั่งของไทยโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นภาคใต้ ซึ่งเท่ากับการไม่เปิดช่องให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐในการจัดการการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

นอกจากนี้จากข้อค้นพบที่ว่า บทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทย พัฒนาสู่การแสดงบทบาทในการจัดการตัวเองหรือรับผิดชอบตัวเองโดยไม่หวังการพึ่งพิงใครซึ่งเป็นความคิดที่เกิดขึ้นเองจากประชาชนที่ร่วมกันคิดและทำอย่างต่อเนื่องยาวนาน ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ศาสตราจารย์ ประเวศ วสี (2557, หน้า 60-61) ได้อธิบายไว้ว่า แนวคิดการจัดการตนเองไม่ได้เกิดขึ้นเอง แต่มาจากประชาชนระดับล่างที่เขาพยายามทำงานกันมานานและตกผลึกเป็นความคิด แนวคิดนี้โดยเรื่องอำนาจแต่เป็นสมรรถนะของประชาชนที่มีปัญหาที่จะทำให้เกิดความสำเร็จ โดยการจัดการตนเอง หมายถึง การจัดการสองเรื่องใหญ่ ๆ คือ จัดการพัฒนาการอย่างบูรณาการ และ จัดการพัฒนานโยบาย กล่าวคือ บูรณาการเป็นการเชื่อมโยงกันและกัน 8 เรื่อง ทั้งเรื่องเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การศึกษา ประชาธิปไตย ทำให้มีความสมดุล เกิดเป็นปกติสุขและความยั่งยืน ส่วนการจัดการพัฒนานโยบายจะเป็นสิ่งที่เกิดตามมาจากความพยายามในการบูรณาการ ดังนั้น การที่ชุมชนสามารถจัดการตัวเองได้จะทำให้ประเทศเกิดความเป็นปกติสุขและยั่งยืน จากการแสดงบทบาทในการจัดการตัวเองดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนในสังคมไทยกำลังกลายเป็นพลเมืองที่เข้มแข็งมากขึ้นเพราะภาวะความเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง ตามยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. 2553-2561 (อ้างถึงใน ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, ภาคผนวก หน้า 99) ได้ระบุว่า พลเมืองเข้มแข็ง จะมีคุณสมบัติ 6 ประการคือ 1.พึ่งตนเองและรับผิดชอบต่อตนเองได้ ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ 2. เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น 3. เคารพความแตกต่าง ว่าผู้อื่นมีสิทธิที่จะมีความคิดเห็น ความรับผิดชอบที่แตกต่างจากเรา 4. เคารพหลักความเสมอภาค เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นและเห็นคุณค่าเท่าเทียมกัน มองคนเป็นแนวระนาบไม่ใช่แนวตั้ง 5. เคารพกติกา เคารพกฎหมาย ใช้กติกาในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลังและยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย 6. รับผิดชอบต่อ

สังคม ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม กระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคม โดยเริ่มต้นที่ตนเอง จากคุณสมบัติดังกล่าวจะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในการแสดงบทบาทการจัดการตัวเองของผู้คนตามชุมชนต่างๆ ซึ่งเป็นรากฐานของสังคมไทยซึ่งถือเป็นนิมิตหมายที่ดีและสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดเป็นบทบาทในการจัดการตัวเองที่น่าจะเป็นผลมาจากการพัฒนาและการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องของชุมชนไม่ใช่การเรียนรู้ของใครเพียงคนเดียวทำให้เกิดพลังรวมหมู่ในการจัดการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม แสดงว่าการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมไทยนับแต่บัดนี้ไปน่าจะเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นเนื่องจากประชาชนอันเป็นรากฐานของสังคมได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่และความรับผิดชอบในการดูแลจัดการตนเองโดยไม่หวังพึ่งพาใครเฉกเช่นในอดีตอีกต่อไป และจากข้อค้นพบดังกล่าวได้ทำให้ผู้วิจัยตระหนักว่า การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้คนในสังคมมีพลังเป็นอย่างมากในการพัฒนาและยกระดับความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่เหมาะสมได้รับการส่งเสริมให้มีการดำเนินการต่อไปได้อย่างมีพลัง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำมาเป็นแนวทางในการจัดทำข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการพัฒนาบทบาทของชุมชนในการปกป้องสิทธิชุมชน ดังนี้

1. ช่วงเวลานี้นับซึ่งเป็นห้วงเวลาแห่งการปฏิรูปสังคมจัดเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมในการกระตุ้นและส่งเสริมสนับสนุนแนวคิดสิทธิชุมชนให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มากยิ่งขึ้นเพราะประชาชนมีความพร้อมเนื่องจาก ประชาชนต่างตระหนักถึงภาวะปัญหาการเสื่อมถอยของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่กำลังปรากฏตัวขึ้นในสังคมไทยและสังคมโลก ขณะเดียวกันประชาชนเองต่างมีความรู้ความเข้าใจในสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองที่ต้องรับผิดชอบต่อและพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญมากขึ้นเนื่องจากเขาเหล่านั้นมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก่อเกิดเป็นเครือข่ายอันเป็นพลังสังคมที่เข้มแข็งเพิ่มขึ้น ดังนั้นจึงควรดำเนินการส่งเสริมบทบาทการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันเป็นเครือข่ายของชุมชนซึ่งมีความเข้มแข็งอยู่แล้วในแต่ละภูมิภาคให้มีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นอีก โดยการกำหนดเป็นนโยบายและแผนจากรัฐบาลที่ชัดเจน มีการสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งงบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์ องค์ความรู้ ฯลฯ หรืออะไรก็ตามที่ประชาชนหรือชุมชนต้องการเพื่อการพัฒนาการทำงานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งอย่างต่อเนื่องและสามารถนำไปสู่การคิดแก้ปัญหาและการจัดการชีวิตของตนเองได้อย่างมีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

2. ภาครัฐควรเร่งดำเนินการปรับปรุง แก้ไข พัฒนากฎหมายที่มีอยู่และกำลังจะเกิดขึ้นให้มีการรับรองสิทธิชุมชนทั้งในเชิงหลักการและการปฏิบัติให้ชัดเจน นอกจากนี้ควรปรับปรุงกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีหลากหลายให้เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกันกับเจตนารมณ์ในการให้สิทธิชุมชนสามารถนำไปปฏิบัติใช้ได้จริงและสอดคล้องกับภูมิสังคมของแต่ละท้องถิ่น

3. เมื่อทำการปรับปรุง แก้ไขข้อ 2 แล้วเห็นควรให้ทำการเผยแพร่และทำความเข้าใจองค์ความรู้ทางกฎหมายต่าง ๆ ดังกล่าวให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ทั้งนี้ต้องมุ่งทำให้ เจ้าหน้าที่ของรัฐ ประชาชน และองค์กรต่าง ๆ มีความเข้าใจและตีความหมายตรงกันไม่มีข้อถกเถียงตั้งที่เคยประสบมาในการใช้รัฐธรรมนูญปีพ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ที่ผ่านมามาก

4. ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ควรร่วมมือกันในการพัฒนาเทคโนโลยีต่าง ๆ ในสังคม เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญ พระราชบัญญัติ ข้อบัญญัติ กฎเกณฑ์ กติกา วัฒนธรรม เทคโนโลยี สื่อสารมวลชน ฯลฯ ให้สามารถเพิ่มประสิทธิภาพการขับเคลื่อนบทบาทของชุมชนในการจัดการตัวเอง โดยภาครัฐอาจใช้อำนาจที่มีอยู่อย่างเด็ดขาดในปัจจุบันในการเสริมความเข้มแข็งให้กับประชาชนฐานราก เพื่อให้ประชาชนสามารถดำรงชีวิตได้อย่างปกติสุขโดยพึ่งพารัฐน้อยที่สุด

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. การวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีการวิจัยเอกสารเป็นสำคัญ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและสอดคล้องกับแต่ละภูมิภาคยิ่งขึ้นเห็นควรดำเนินการวิจัยโดยใช้วิธีการที่แตกต่างกันออกไป เช่น การวิจัยภาคสนาม การศึกษาเฉพาะกรณี การปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น

2. การวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นทำความเข้าใจสิทธิชุมชนเฉพาะประเด็นทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ ดังนั้นการวิจัยครั้งต่อไปจึงอาจขยายมุมมองสิทธิชุมชนในประเด็นอื่น ๆ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จารีต ประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในสังคมไทย

3. การวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นทำความเข้าใจสิทธิชุมชนเฉพาะในสังคมไทย หากมีการเปรียบเทียบกับสังคมอื่น ๆ เช่น อาเซียน หรือ ยุโรป รวมทั้งพื้นที่อื่น ๆ ในแง่มุมต่าง ๆ จะช่วยสะท้อนและพัฒนาแนวทางในการแสดงบทบาทในการปกป้องสิทธิชุมชนของชุมชนในประเทศไทยได้อย่างลุ่มลึกและเท่าทัน การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ได้เป็นอย่างดี

บรรณานุกรม

- กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550 ก). *สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550 ข). *สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ (2557). *แผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2557-2561)*.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.
- กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ. (2557). *เอกสารประกอบการอบรมหลักสูตรสิทธิมนุษยชนสำหรับ
เจ้าหน้าที่รัฐ ปี 2557*. กรุงเทพฯ : ศูนย์สิทธิมนุษยชน
- กุลพล พลวัน. (2520). *สิทธิมนุษยชนกับสหประชาชาติ*. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์การเวก.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (2556). *รายงานการประเมินสถานการณ์สิทธิมนุษยชนในประเทศไทย
และรายงานผลการปฏิบัติงานประจำปี*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ สกสค.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2556). *รายงานการศึกษาวิจัย เรื่อง การจัดทำตัวชี้วัด สิทธิ
มนุษยชนเบื้องต้น ตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย.2554. *รายงานประจำปี 2554 คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย*.นนทบุรี:
คณะกรรมการปฏิรูปกฎหมาย.
- คณะทำงานส่งเสริมและพัฒนาความเข้มแข็งเครือข่าย.(2558).*เอกสารประกอบการประชุม เวที
แลกเปลี่ยนเรียนรู้เครือข่ายประชาสังคมภาคตะวันออก*. วันศุกร์ที่ 20-วันเสาร์ที่ 21
พฤศจิกายน 2585 ณ.บ้านอิมสุริสอร์ท อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2543). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์. ใน อารง สุทธา
ศาสน์ (บรรณาธิการ). *รวมบทความสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (หน้า 5-20)*. กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จรัส ไชษณานันท์. (2556). *สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : นิติธรรม.
- จรัส ดิษฐาอภิชัย. (2547). *คู่มือสิทธิมนุษยชน ฉบับพลเมือง*. กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และวัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์ (บรรณาธิการ).(2548). *ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับ
แนวคิดชุมชน*.กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา (บรรณาธิการ). (2546). *พลวัตสิทธิชุมชน:กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยา-สิรินธร.

- ชญานท์ ตีมา.(2554). *ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมกับการต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชน*. คุุชฎีบัณฑิต คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดลินิวส์. (2558). สภาปฏิรูปมีมติเห็นชอบรายงานเรื่องสิทธิชุมชน. วันที่ค้นข้อมูล 8 มิถุนายน 2557,
เข้าถึงได้จาก <http://www.daliynews.co.th>.
- ธีระภัทร เอกฉายสวัสดิ์ (2553). *ชุมชนศึกษา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ (2549 ข). *ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษความคิดการเมืองไพร่กระฎุมพี แห่งกรุง
รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. (2556). *สิทธิ และ เสรีภาพ ในประวัติศาสตร์การเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นภาพร หะวานัน, เพ็ญสิริ จีระเดช, สุรวุฒิ ปัดไธสง และคณะ. (2550). *ทฤษฎีฐานรากในเรื่องความเข้ม
แข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิเทศ ติระณะกุล. (2551). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นิตยา โพธิ์นอก. (2556). *นโยบายเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในประเทศไทย*. วันที่ค้นข้อมูล 5 ธันวาคม 2558,
เข้าถึงได้จาก, สถาบันพระปกเกล้า
<http://kpi.ac.th/%E0%B8%99%E0%B9%82%E0%B8%A2%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B9%80%E0%B8%81%E0%B8%B5%E0%B9%88%E0%B8%A2%E0%B8%A7%E0%B8%81%E0%B8%B1%E0%B8%9A%E0%B8%AA%E0%B8%B4%E0%B8%97%E0%B8%98%E0%B8%B4%E0%B8%8A%E0%B8%B8%E0%B8%A1%E0%B8%8A%E0%B8%99%E0%B9%83%E0%B8%99%E0%B8%9B%E0%B8%A3%E0%B8%B0%E0%B9%80%E0%B8%97%E0%B8%A8%E0%B9%84%E0%B8%97%E0%B8%A2.html>.
- นิตยา โพธิ์นอก (2557). *ชุมชนกับสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: สถาบัน
พระปกเกล้า.
- พอพันธ์ อูยานนท์. (2558). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2540). *สารานุกรมรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เรื่อง หลัก
พื้นฐานของสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์*. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา.
- บรรเจิด สิงคะเนติ. (2543). *หลักพื้นฐานของสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตามรัฐธรรมนูญ*.
กรุงเทพฯ :วิญญูชน.

- บรรศักดิ์ สุวรรณโน. (2536). *ข้อสังเกตเชิงกฎหมายและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติใน สหิทธิชุมชน: การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- บุญเดิม พันรอบ. (2528). *สังคมวิทยาชุมชนศึกษา*. กรุงเทพฯ: อมรการพิมพ์. (2546). *มานุษยวิทยา วัฒนธรรม (พิมพ์ครั้งที่ 2)*.ชลบุรี: ภาควิชาสังคมวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ทัน ทองดี (2555). *การนำหลักการเรื่องสิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. มาใช้กับการประมงชายฝั่งของไทย: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนท้องถิ่นภาคใต้*. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์, คณะนิติศาสตร์. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปภัสสร เจริญปัญญาและคณะ. (2547). *สิทธิชุมชนท้องถิ่นมอญ : กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อ ชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี : โครงการสิทธิชุมชนท้องถิ่นจาก จารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน : การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชน ท้องถิ่นในประเทศไทย*.ชลธิรา สัตยาวัฒนา หัวหน้าโครงการ.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ วิจัย. กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์นิติธรรม.
- ประเวศ วะสี. (2549). *สิทธิชุมชน: รากฐานการเมืองภาคพลเมือง*. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาเครือข่าย ภาคประชาสังคมในการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิมนุษยชนเพื่อสุขภาวะของบุคคลและชุมชน.
- ประภาส ปันตบแต่งและคณะ. (2549). *รายงานฉบับสมบูรณ์เรื่อง “สถานการณ์ด้านสิทธิชุมชนกับฐาน ทรัพยากรในสถานการณ์สากล ปี พ.ศ. 2547-2548*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน การวิจัย.
- แผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กองส่งเสริมสิทธิและเสรีภาพ กรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวง ยุติธรรม. (ม.ป.ป.). *ชุดความรู้ สิทธิมนุษยชนสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญสนธิสัญญาหลัก ระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชน และแผนสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2557 - 2561)*.วันที่ค้นข้อมูล 20 ธันวาคม 2558, เข้าถึงได้จาก [http://www.rlpd.moj.go.th/rlpdnew_now/images/rlpd_1/2556/thaigov Plan3 /doc_p.pdf](http://www.rlpd.moj.go.th/rlpdnew_now/images/rlpd_1/2556/thaigov%20Plan3/doc_p.pdf).
- ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2548). *อ่านวัฒนธรรมชุมชน วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์นิพนธ์ แนววัฒนธรรม ชุมชน*. กรุงเทพฯ: ฟ้ายเดียวกัณ.
- ยศ สันตสมบัติ. (2547). *นิเวศวิทยาชาติพันธุ์ ทรัพยากรชีวภาพและสิทธิชุมชน*.ภาควิชาสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่: บริษัท วิทอินดีไซน์.

- ราชบัณฑิตสถาน. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน 2542*. กรุงเทพฯ ฯ: นามมีบุ๊คส์
 รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2540.
 รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2550.
- รุจิระ บุญนาค. (2557). *สิทธิชุมชน*. วันที่ค้นข้อมูล 7 ตุลาคม 2557, เข้าถึงได้จาก
<http://www.naewna.com/politic/columnist/916>.
- ศิริรัตน์ แอดสกุล. (2555). *ความรู้เบื้องต้นทางสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุวรรณ จรรยา. (24 กันยายน 2554). มาบตาพุดกับการยืนยัน (ร่าง) กฎหมายองค์การอิสระด้าน
 สิ่งแวดล้อม. วันที่ค้นข้อมูล 10 เมษายน 2554, เข้าถึงได้จาก
<http://www.measwatch.org/news/3229>.
- ศูนย์สารสนเทศสำนักแผนงานและสารสนเทศ. (2557). *พื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทยปี พ.ศ. 2516 – 2556*
 วันที่ค้นข้อมูล 1 พฤษภาคม 2557, เข้าถึงได้จาก
<http://forestinfo.forest.go.th/content/file/stat2556/Table%201.pdf>
- สนั่น ชูสกุล (2549) *พื้นที่ชุ่มน้ำบทเรียนรู้นโยบายสาธารณะเพื่อความยั่งยืนและเป็นธรรม*. กรุงเทพฯ:
 มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ .
- สถาบันพระปกเกล้า (2557). *รัฐธรรมนูญกลางแปลง: แนวทางการปฏิรูปเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย*. พิมพ์
 ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สารินทร์ เบ็ญเต็มอะหลี. 2555. *พลวัตสิทธิชุมชน ประมงพื้นบ้านคลองนาทับ*. อุทัย ปริญญาสุทธินันท์.
 บรรณาธิการ. สงขลา: บริษัทนำศิลป์ โฆษณา.
- เสนห์ จามริก. (2549). *สิทธิมนุษยชนไทยในกระแสโลก*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เสนห์ จามริก. (2557). *สิทธิมนุษยชนในสังคมไทย*. วันที่สืบค้นวันที่ 23 กันยายน 2557 เข้าถึงได้จาก
http://www.sanehchamarik.in.th/attachments/028_220405.pdf.
- เสนห์ จามริก. (ม.ป.ป.). *สิทธิมนุษยชนรวมบทความ ศ.เสนห์ จามริก*. กรุงเทพฯ ฯ: สำนักงาน
 คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. มปป. *รัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติไทย*. วันที่สืบค้นวันที่ 10
 ธันวาคม 2557 เข้าถึงได้จาก <http://www.parliament.go.th>.
- คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (2546). *พันธกรณีระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนไทย*.
 กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา.

อานันท์ กาญจนพันธ์. (2535). *ความเป็นชุมชน*. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องทิศทางการวิจัยและการพัฒนาทางวัฒนธรรมในภาคเหนือ ณ จังหวัดเชียงใหม่ 28-29 สิงหาคม.

อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544. *มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่น ว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

จงกลณี ศิริรัตน์. ผู้จัดการมูลนิธิประชาสังคม จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์ 2 กรกฎาคม 2558 และ 12 มกราคม 2559.

ไมตรี จงไกรจักร์. ศูนย์ประสานงานชุมชนบ้านน้ำเค็ม จังหวัดพังงา. สัมภาษณ์ 1 กรกฎาคม 2558.

เพลินใจ เลิศลักษณ์วงศ์. ผู้ประสานงานประชาคมแม่สอด จังหวัดตาก. สัมภาษณ์. 1 กรกฎาคม 2558.

รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี. ผู้อำนวยการโครงการผู้นำแห่งอนาคต จังหวัดนครปฐม. สัมภาษณ์ 1 กรกฎาคม 2558.

อาจารย์ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม (Civienet Foundation) กรุงเทพมหานคร. สัมภาษณ์. 2 กรกฎาคม 2558.

เพชรรัตน์ สีดาร์ตัน. กำนันตำบลคูเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2559.

บุพผาทิพย์ แซ่มนิล. ผู้ประสานงานกลุ่มรักเขาชะเมา จังหวัดระยอง. สัมภาษณ์ 2 มกราคม 2559.

ประทีป อ่อนสลุง. ศูนย์วัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน ตำบลโคกสลุง อำเภอพัฒนานิคม จังหวัดลพบุรี. สัมภาษณ์. 8 มกราคม 2559.

แสงจันทร์ บัวเงิน. รองนายก ตำบลโนนกาเส้น อำเภอสำโรง จังหวัดอุบลราชธานี. สัมภาษณ์. 12 มกราคม 2559.

พิสมัย ศรีเนตร. คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. สัมภาษณ์ 12 มกราคม 2559.

ภาคผนวก

- เครื่องมือ: แนวคำถามสำหรับสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล
- เอกสารแบบแสดงความยินยอมของอาสาสมัครเข้าร่วมการวิจัย (Consent Form) กรณีสัมภาษณ์

เครื่องมือ: แนวคำถามสำหรับสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล
เรื่อง บทบาทชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน

1. ชื่อ
2. อายุ
3. ศาสนา
4. การศึกษา
5. สถานภาพ/ครอบครัวรูปแบบความสัมพันธ์
6. อาชีพ
7. ภูมิลำเนา
8. มุมมองต่อความหมายของคำว่าสิทธิชุมชน
9. บทบาทของชุมชนต่อประเด็นสิทธิชุมชน
10. สิทธิชุมชน : รัฐธรรมนูญและวิธีการปกป้องสิทธิชุมชน

**เอกสารแบบแสดงความยินยอม
ของอาสาสมัครเข้าร่วมการวิจัย (Consent Form)**

โครงการวิจัยเรื่อง.....บทบาทของชุมชนในประเทศไทยในการปกป้องคุ้มครองสิทธิชุมชน.....

ให้คำยินยอม วันที่..... เดือน..... พ.ศ. ....

ก่อนที่จะลงนามในใบยินยอมเข้าร่วมเป็นกลุ่มตัวอย่างหรืออาสาสมัครในโครงการวิจัยนี้ ข้าพเจ้าได้รับ การอธิบายถึงวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย วิธีการวิจัย และรายละเอียดต่างๆ ตามที่ระบุในเอกสารข้อมูลสำหรับผู้ร่วมโครงการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้ให้ไว้แก่ข้าพเจ้า และข้าพเจ้าเข้าใจ คำอธิบายดังกล่าวครบถ้วนเป็นอย่างดีแล้ว

ผู้วิจัยรับรองว่าจะตอบคำถามต่างๆ ที่ข้าพเจ้าสงสัยเกี่ยวกับการวิจัยนี้ด้วยความเต็มใจ และไม่ปิดบังซ่อนเร้นจนข้าพเจ้าพอใจ

ข้าพเจ้าเข้าร่วมโครงการวิจัยนี้ด้วยความสมัครใจ และมีสิทธิที่จะบอกเลิกการเข้าร่วมโครงการวิจัยนี้เมื่อใดก็ได้ การบอกเลิกการเข้าร่วมการวิจัยนั้นไม่มีผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตและ การรับบริการใด ๆ ในชุมชน ที่ข้าพเจ้าจะพึงได้รับต่อไป

ผู้วิจัยรับรองว่าจะเก็บข้อมูลเฉพาะเกี่ยวกับตัวข้าพเจ้าเป็นความลับ จะเปิดเผยได้เฉพาะในรูปที่เป็นสรุปผลการวิจัย การเปิดเผยข้อมูลของข้าพเจ้าต่อหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องต้องได้รับอนุญาตจากข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้อ่านข้อความข้างต้นแล้วมีความเข้าใจดีทุกประการ และได้ลงนามในใบยินยอมนี้ด้วยความเต็มใจ

ลงนาม .....ผู้ยินยอม
(.....)

ลงนาม .....พยาน
(.....)

ลงนาม .....ผู้ทำวิจัย
(.....)